ALA EL-ASVANİ

Diktatörlük Sendromu

ÇEVİREN
BARIŞ ÖZKUL

iletişim

ALA EL-ASVANİ 1957'de Mısır'da doğdu. Üniversitede diş hekimliği okudu. *Yakupyan Apartmanı*, *Şikago*, *Mısır Otomobil Kulübü* gibi çok satan romanlarının yanı sıra *Dost Ateşi* adlı bir hikâye seçkisi ve *Mısır'ın Durumu Üzerine* bir araştırma-inceleme kitabı olan yazar, Mısır'da muhalif Kefaya hareketinin kurucuları arasında yer aldı. Eserleri otuz yedi dile çevrilip yüzden fazla ülkede yayımlandı. *The Times* tarafından son elli yılda İngilizceye çevrilen en iyi elli yazar arasında gösterildi.

The Dictatorship Syndrome
© 2019 Alaa Al Aswany
Bu kitabın yayın hakları The Wylie Agency aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 2950 • Politika Dizisi 206
ISBN-13: 978-975-05-3009-8
© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2020, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALA EL-ASVANİ

Diktatörlük Sendromu

The Dictatorship Syndrome

ÇEVİREN ***Barış Özkul***

iletişim

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 7

Yazarın Notu 9

1 Sendrom 13

2 Diktatörlük Sendromunun Semptomları 25

3 Makbul Vatandaşın Ortaya Çıkışı 35

4 Komplo Teorisi 45

5 Faşist Zihniyetin Yayılması 55

6 Entelektüelin İtibarsızlaştırılması 71

7 Terörizme Zemin Hazırlayan Faktörler ve Diktatörlük 89

8 Sendromun Seyri 109

9 Diktatörlük Sendromunun Önlenmesi 139

TEŞEKKÜR

Bu konuda bir kitap yazmak için birlikte sohbet etme fikrini ortaya atan ve müthiş zevk aldığım bir işe girişmemi sağlayan Barbara Schwepcke'ye çok teşekkür ederim. Schwepcke'nin çalışma arkadaşları Harry Hall ve Alice Horne'a yayına hazırlık sırasında içgörülü ve dikkatli yorumlarıyla kitaba katkıları için teşekkür ederim. Titiz çevirisi için Russell Harris'e, detaylı araştırmaları ve yardımları için Abdalla F. Hassan'a minnettarım. Kitabın yayın haklarını temsil eden Andrew Wylie ve Saral Chalfant'ın yanı sıra geri bildirimlerinden ötürü özellikle teşekkür etmek istediğim Charles Buchan'ı da burada anmak isterim. Son olarak öyle tahmin ediyorum ki çoğu bu kitapta anlatılan zorlu koşullarda yaşayan değerli okurlarıma teşekkür etmek isterim. Hepsine minnettarım ve umarım birlikte diktatörlüklerin olmadığı bir dünyayı görürüz.

Yazarın Notu

Barbara Schwepcke ile yıllar önce Kahire Amerikan Üniversitesi Yayınevi'nin yayın koordinatörü rahmetli arkadaşım Mark Linz aracılığıyla tanıştık. Barbara ve Mark hem iş hem de hayat arkadaşıydı ve üçümüz Kahire, Londra ve Frankfurt'ta sık sık buluşurduk. Dünyada, özellikle Mark ve Barbara'nın sevdiği ülkelerden biri olan Mısır'da olanları uzun uzun konuşurduk. Zaman geçtikçe Barbara'nın, kişisel bir bağlılıkla, dünyanın neresinde olursa olsun özgürlüğü savunmakta kararlı olduğunu ve kitap yayıncılığını cehalete, otoriteryenizme ve insan hakları ihlallerine karşı bir silah olarak gördüğünü anladım. 2011'de Mısır devrimi başladığında Barbara tüm samimiyetiyle devrimi destekledi. Kahire'ye gelip, insanlarla konuşmak üzere Tahrir Meydanı'na gitti. Tanıştığı herkesle devrim ve devrimin riskleri hakkında sohbet etti. Adeta Mısırlı bir devrimci gibi devrimi destekliyordu.

Üç yıl sonra General Abdülfettah el-Sisi iktidara geldiğinde, kitaplarım Mısır'da kara listeye alındı. O sırada Barbara'ya devrimle ilgili yazılarımdan oluşan bir kitap yapmayı

önerdim. Romanlarım çeşitli dillere çevrilmişti ve bir edebiyatçı olarak ünlü sayılırdım ama Barbara makalelerimin de Arap dünyası dışındaki okurla buluşması gerektiğini düşünüyordu. Düşüncelerimi kitaplaştırmama engel olamayacaklarını ve Mısır'da kara listeye alınmama karşı verebileceğim en iyi cevabın makalelerimden bir seçki yapmak olduğunu söylüyordu. Barbara'ya göre kitabın adı da tüm makalelerime son nokta olarak koyduğum "Cevap Demokrasi" nakaratı olmalıydı. Kitabım Londra'da yayımlandıktan sonra İngiliz okurdan epey takdir topladı.

Birkaç ay sonra Barbara'nın karşısına farklı bir öneriyle çıktım: Barbara ile ikimiz 20. yüzyılda diktatörlük olgusu konulu bir dizi sohbetten sonra bunları bir kitap haline getirebilirdik. Barbara öneriyi memnuniyetle kabul etti ve sohbetlerimizi kayda alan iki asistan eşliğinde düzenli olarak konuşmaya başladık. Son derece kültürlü bir kadın olan Barbara, sohbetleri müthiş bir beceriyle yönlendiriyordu. Her sohbetin sonunda bir başka önemli meseleye temas ederken insanlığın genel olarak sergilediği diktatörlük alametleri üzerine düşünmeye başlamıştım. Çin ya da Mısır'da büyüyen bir genç ile onunla aynı eğitim seviyesinde olan bir Britanyalı ya da ABD'li genç arasındaki fark neydi? Diktatöryel tavırların izleri gündelik hayatta insan davranışına nasıl yansıyordu?

Londra'daki Gore Hotel'de odamda geçirdiğim bir akşamı hiç unutamam. Ertesi sabahki sohbetimiz için bir şeyler okurken aklıma yeni bir fikir gelmişti. Sabah Barbara'ya sohbetlerimizin konularının fazla ağır olduğunu ve bu fikirleri kamuya aktarmanın en elverişli mecrasının sohbet olmayabileceğini söyledim. Bunun yerine bir dizi makale yazmak istiyordum. Bu öneriyi kabul eden Barbara diktatörlükle ilgili çalışmamı "Diktatörlük Sendromu" başlıklı bir tıbbi rapor biçiminde yazmamı salık verdi.

Sevgili arkadaşım ve yayın temsilcim Charles Buchan da kitap fikrini heyecanla kabul edip sözleşmeyi hazırlamak için kolları sıvadı. Kitabın İngilizce çevirisi için başarılı çevirmen Russell Harris'le konuşmaya karar verdik.

Kitabı yazmaya hemen başlayıp yarısını Kahire'de bitirdim. O sırada Mısır rejimiyle aram o kadar kötüydü ki kendi ülkemde bulunmam hem kendim hem de ailem için ciddi bir tehditti ve bu yüzden yarısı biten kitabı bir USB belleğe yükleyip çantamda diş macunumla tıraş kremim arasına saklayarak ülkeden çıkardım. Mısır'a her giriş-çıkışımda yetkililer beni bir köşeye çekip geçiş izni vermeden önce bavulumu iki kez arayıp uzun süre bekletiyorlardı. Eğer kitapla ilgili bir şey bulunsaydı kesin el konurdu; devlet memurlarından oluşan bir komite kitabı inceledikten sonra mahkemeye çıkartılır ve "devlet kurumlarına hakaret"le suçlanırdım.

Bugün diktatörlük sendromunun her zamankinden daha iyi anlaşılması gerektiğini düşünüyorum ve bunun önemli bir nedeni bahsettiğim sansür mekanizması. Dünyada diktatörlükten ölenlerin sayısı herhangi bir hastalıktan ölenlerin sayısından çok daha fazla.

New York'a varınca kitabın başına tekrar oturdum. Bölümler tek tek çevrildi ve kıymetli yorumlarını benimle paylaşan Charles'a ve Haus'taki yayıncım Harry Hall'a gönderildi.

Şimdi ise siz sevgili okurun karşısında. Umarım beğenirsiniz.

1967'de İsrail-Mısır Savaşı başladığında on yaşında bir çocuktum. Cemal Abdülnasır (1918-1970) Mısır'ın tek hâkimiydi ve tüm muhaliflere karşı baskıcı ve şiddetli önlemler almıştı. Nasır otoriter olmakla birlikte sosyalist politikalar benimsemişti;[1] büyük şirketleri millileştirip toprak sahiplerinin malvarlıklarına el koymuş ve bunları köylülere dağıtmıştı. Milyonlarca yoksul ilk kez parasız eğitim, sağlık sigortası, devlet memuriyeti ve bütçeye uygun barınma imkânlarına erişmişti. Bütün bunlar Nasır'ın diğer Mısırlı liderlere pek nasip olmayan bir popülerliğe kavuşmasıyla sonuçlanmıştı.[2]

Mısır halkı o tarihte dünyada olanlardan habersizdi çünkü Nasır'ın propaganda makinesi kamuoyunu güvenlik aparatının talimatları doğrultusunda şekillendiriyordu. *BBC* ve *Voice of America* (*Amerika'nın Sesi*) gibi yabancı radyo istasyonlarının sinyalleri sık sık kesilirken yetkililer "karşıdevrimci propaganda ve yalanlar yayan"[3] bu radyoları dinlememeleri

1 Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (New York: Simon and Schuster, 1971), 12. bölüm.

2 *A.g.e.*, s. 161, 295, 331, 342.

3 *A.g.e.*, s. 492, 562.

konusunda vatandaşları uyarıyordu. Nasır kendini sömürgeciliğe direnen bir dünya lideri olarak görüyordu ve bir tür Arap milliyetçiliği çerçevesinde 1958'de Mısır'la Suriye'nin birleştiğini ilan etti. Ne var ki Mısır genelkurmayının mütehakkim tavırlarından bıkan Suriye, Eylül 1961'de birlikten ayrıldı. Ardından Nasır, 1962'de Kralcılara karşı Cumhuriyetçileri desteklemesi için Mısır ordusunu Yemen'e gönderdi; binlerce askerin ölümünün yanı sıra ordunun en etkili savaş birimlerinin de tükenmesiyle sonuçlanan bu absürt savaşın sonucunda Mısır tam anlamıyla bataklığa saplandı. Bozgun, Mısır halkından gizlenmiş ve Nasır'ın istihbarat aygıtı Ortadoğu'daki en büyük savaş gücü olan Mısır ordusunun İsrail ordusunu birkaç saat içinde ezip İsrail halkını denize dökebileceğine; Filistin'in bir kalemde özgür olabileceğine Mısır halkını inandırmıştı.

İsrail ile Suriye arasındaki gerilim Mayıs 1967'de arttı. Nasır, ülkenin doğusuna kapsamlı bir askerî sevkiyatın yapılmasını emretti ve Suriye'yle geçmişte imzalanan Ortak Savunma Antlaşması'nın yürürlüğe konduğunu açıkladı.[4] Ardından Birleşmiş Milletler Acil Müdahale Gücü'nün Mısır sınırlarından çekilmesini talep etti ve İsrail gemilerinin Akabe Körfezi'nden geçişine asla izin verilmeyeceğini açıkladı. Neresinden bakılırsa bakılsın Nasır, İsrail'le bir savaşa hazırlanıyordu. Mısırlılar olarak İsrail'i yeneceğimizden emindik – hatta birçok kişi Mısır'ın savaştan sonra elde edeceği ganimetlerin nasıl paylaşılacağını konuşuyordu.

O zamanlar Kahire'nin nezih semtlerinden Garden City'de

4 Suriye ile Nasır rejimi arasındaki gerilimler 1961-1966 yılları arasında devam etti. İsrail'in Suriye'ye yönelik tehdidi karşısında Suriye ve Mısır 1966'da SSCB'nin de desteğiyle Ortak Savunma Antlaşması'nı imzaladı. Bkz. Arapça: Yusuf Muhammad ve Fahd Abbas, *al-ʿIlāqāt al-sūriyya-al-miṣriyya* [*Suriye-Mısır İlişkileri*] <www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=43677> ve İngilizce: Michael Wall, "Hussein and Nasser sign defence agreement - archive, 1967", *The Guardian*, 31 Mayıs 2019 <https://www.theguardian.com/world/2019/may/31/hussein-and-nasser-sign-defence-agreement-archive-1967>.

ailemle birlikte yaşıyordum; Garden City'de çoğu yeni sosyalist kanunlardan kötü etkilenmiş toprak sahipleri ve işadamları oturuyordu. Bu insanlar buna rağmen savaşı canı gönülden destekliyordu. Sivil Savunma Teşkilatı'nın buyruklarıyla düşman uçakları binaları hedef almasın diye evlerin pencereleri siyaha boyanmıştı. Yollara tuğladan engeller yerleştirilmiş ve bomba şarapnellerinden korunabilmek için binaların girişine kum torbaları konmuştu. Kahire Valiliği'nin sokaklara astığı devasa bez pankartlardaki sloganları hâlâ hatırlıyorum: "Körfezde yelken açarsanız kurtlara yem olursunuz"; "Tel Aviv sahilinde çayımızı yudumlayacağız."

Babam Abbas el-Asvani ünlü bir sosyalist yazar ve hukukçu olduğu gibi, sıkı bir Nasır muhalifiydi. Nasır'ın sosyalist önlemlerini desteklemekle birlikte, bunların kalıcı olmayacağını, çünkü beraberinde özgürlük getirmeyen kazanımların herhangi bir değerinin olmadığını düşünüyordu (haklı da çıktı zira Nasır'ın ölümünden sonra bu kazanımlar kumdan bir kale gibi yıkıldı).[5] Babamın usanmadan tekrarladığı bir cümleyi hâlâ hatırlarım: "Tek bir kişinin dahi onuru çiğnenirse, sosyalist kazanımların hiçbir değeri yoktur."

İsrail'le savaş 5 Haziran 1967 sabahı başlamıştı. Herkesin içi milliyetçi bir coşkuyla doluydu – kişisel tavrını bana şöyle izah eden babam da coşkunun bir parçasıydı: "Abdülnasır bir diktatör ve ona hâlâ muhalifim ama bugün Mısır savaşın parçası ve ülkemizi desteklemek zorundayız."

Herkes öyle derin duygular içindeydi ki biz çocuklar bile savaşta rol oynamamız gerektiğini düşünüyorduk. Evimizin balkonuna ufak bir "haber paylaşım merkezi" kurmuştum. Karşı komşumuz Marta adında bir büyükanne, oğlu, gelini

5 Nasır'ın kazanımları arasında şunlar sayılabilir: Eğitimin ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi; sendika ve kooperatiflerin yaygınlaşmasının devlet kontrolü altında teşvik edilmesi; bir demir-çelik fabrikası ve Asvan Barajı'na bağlı bir hidroelektrik santralin açılmasını içeren devlet destekli bir sanayileşme programı. Bkz. Stephens, *Nasser*, s. 187-88, 335, 364, 506, 559.

ve çocuklarından oluşan bir İtalyan aileydi. Marta Teyze'yi severdim ve balkonundaki çiçekleri sularken onunla Fransızca konuşurduk. Savaşın başladığı sabah tatlı tatlı gülümseyip bana selam vermişti. Ardından Mısır'ı ne kadar sevdiğini anlatıp tüm kalbiyle İsrail'in yenilmesini istediğini söylemişti. Radyodaki askerî anonsları ona tercüme ederdim. İlkin 23 İsrail uçağını düşürdüğümüz açıklandı. Sonra bu sayı 46'ya, sonra 87'ye yükseldi. Düşürülen İsrail uçağı sayısının son anonsa göre 200 olduğunu söylediğimde Marta Teyze başını sallayıp şöyle dedi: "Evladım, devletiniz size yalan söylüyor. Ben İkinci Dünya Savaşı'nı yaşadım ve bu kadar uçağın bir günde düşürülmesi imkânsız."

Marta Teyze'nin tavrından rahatsız olup anonsları tercüme etmeyi bırakmıştım. Nasır'ın propaganda aygıtı bizi İsrail'i ezip geçtiğimize inandırmıştı. Tüm ülkenin gözü iki gün boyunca boyanmıştı ama üçüncü gün Mısır halkı, İsrail'le ateşkesin kabul edildiği ve Sina Yarımadası'ndan çekilmekte olan Mısır ordusuna saldıran İsrail'in BM'ye şikâyet edildiği haberiyle uyandı. Bu büyük şok ortalama Mısırlı için bir depremdi ve bu şoktan hâlâ kurtulamadık.

Savaşın dördüncü günü (9 Haziran) felaketin boyutları tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştı. İsrail, savaşın ilk saatlerinde Mısır hava kuvvetlerini imha ettikten sonra Sina Yarımadası, Batı Şeria, Gazze, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü işgal etmişti. Bu, Mısır tarihindeki küçük düşürücü hezimetlerden biriydi;[6] babamın arkadaşlarının bizim evde toplanıp çocuklar gibi ağladığını, olan bitene inanmakta güçlük çektiklerini dün gibi hatırlıyorum. Felaketin tam ortasında devlet televizyonu liderimiz Nasır'ın ulusa sesleneceğini duyurdu. Babamın ruh hali berbattı ve bir tiran olarak Mısır'a felaket yaşatan ve ülkeyi utanç verici bir duruma düşüren Nasır'a her zamankinden daha öfkeliydi. O akşam Nasır perişan bir hal-

6 Bkz. Stephens, *Nasser*, 18. bölüm.

de televizyona çıktı ve Mısır'ın büyük bir sömürgeci komplonun kurbanı olduğunu açıkladı: Sömürgeci güçler Nasır'ı düşman bellemişti ama tüm Arap milletinin onlardan nefret ettiğini henüz bilmiyorlardı. Sonra da "geri çekilmenin (hezimet yerine daha hafif bir kelime olan "geri çekilmeyi"yi kullanıyordu) tüm sorumluluğunun kendisine ait" olduğunu; Mısırlıların kabul edeceğini umduğu bir kararla görevinden ayrılıp Mısır ordusunda sıradan bir nefer olarak ülkesine hizmete devam edeceğini açıkladı. Nasır'ın konuşması bittiğinde ülkenin dört bir yanında milyonlarca kişi sokağa dökülüp bu istifayı engellemek için eylemler yapmaya başladı. Nasır'ın televizyondaki konuşmasını babamla seyretmiştik; istifayı engellemek üzere sokağa dökülen kalabalıkların gürültüsünü işiten babam daha fazla dayanamamıştı. Beni de bindirdiği arabasıyla sokaklarda göstericilerin arasında turlamaya başlamıştık ve babam bir noktada arabayı durdurup göstericilerden birine şu soruyu sormuştu:

"Niçin sokaktasın?"

Adamın cevabı şu oldu: "Çünkü Nasır'ın gitmesini istemiyoruz."

Babam buna karşılık, "Peki İsrail'in bizi yenip topraklarımızı işgal ettiğini bilmiyor musun?" diye sordu.

"Biliyorum tabii ki."

"Bu hezimetin sorumlusu Nasır olduğuna göre onun gitmesi gerekmez mi?"

Tam bu noktada adam paniğe kapılıp şöyle dedi: "Ama efendim, Nasır giderse kim bizi bir arada tutacak?"

"Bir arada olabilmek için birine ihtiyacımız mı var? Kendi başımıza yapamaz mıyız?" diye bağıran babam arabasını hızla sürüp uzaklaştı.

Bu kitlesel gösterilerden iki gün sonra Nasır halkın iradesine boyun eğip, istifa etmekten vazgeçtiğini açıkladı. Vefatına kadar üç yıl daha iktidarda kaldı.

Nasır'ın savurduğu istifa tehdidi tarihçiler tarafından farklı şekillerde yorumlanıyor. Nasır muhalifleri gösterilerin güvenlik aygıtı tarafından organize edildiğini iddia ederken, Nasır destekçileri ise kitlelerin doğal bir tepki verdiği kanısında. Benim görebildiğim kadarıyla kitleler kendi isteğiyle, herhangi biri tarafından yönlendirilmeden sokağa dökülmüştü ve Nasır istifa ettiğinde ülkenin parçalanacağını zanneden o adamın suratındaki panik gerçeği yansıtıyordu.

İleriki yaşlarda, babamla o gösterici arasındaki konuşmayı tekrar hatırladığımda, çocuk aklımla kavrayabildiğimden çok daha fazlasını kavradım. O sırada göstericinin (ve onun gibi milyonlarca insanın) görüşü bana tuhaf ve anlaşılmaz gelmişti. Herkes kendi hatalarından sorumlu olduğuna göre, ülkenin başına böylesine büyük bir felaket getiren bir liderin hatalarından sorumlu olması gerekmez miydi? Mısırlılar, niçin Nasır'dan hesap sormak yerine, görevde kalmasını istemişti? Bu tuhaf zihniyeti 8 Mayıs 1945'te Winston Churchill Almanya'nın teslimiyetini ve İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılışını açıkladıktan sonra yaşananlarla kıyasladım. Britanyalılar, Churchill'i bir kahraman olarak görüyordu ama savaştan sonra (Temmuz 1945) oylarını ona vermedikleri için Churchill yeniden başbakan seçilemedi. Britanya halkı savaşta ülkeyi başarıyla yöneten liderin barış zamanı pekâlâ iyi bir seçenek olmayabileceğini biliyordu ve savaştan sonra Britanya'yı yeni bir zihniyetle yeniden inşa etmesi için yeni bir başbakan seçmişti.

Peki, Britanya savaş galibi Churchill'i değiştirmeye karar verirken, Mısır niçin ülkeyi hezimete uğratan Nasır'ı desteklemişti? Mısır'da çoğunluğun dini olan İslâm'ın Mısır halkını demokrasiden otoriteryenizme yönelttiğini söylemek bu soruya verilebilecek yüzeysel bir yanıt olur. Arjantin, İtalya, İspanya, Almanya, Portekiz, Şili ve birçok gayrimüslim toplumdaki dikta rejimleri hatırlandığında bu argümanın hü-

kümsüz ve indirgemeci olduğu anlaşılır. Peki sebep din değilse, Mısırlılar neden Britanyalılardan farklı davranmış olabilir? Britanyalılar, savaştan zaferle ayrıldığı halde Churchill'i seçmezken, Mısırlılar ülkenin hezimete uğraması ve topraklarının işgal edilmesine karşın niçin Nasır'ı desteklemeye devam etmiştir?

Étienne de La Boétie'yi okuyup ikna edici bir cevap bulana kadar bu soruları kendi kendime sordum. Genç yaşta ölen 16. yüzyıl Fransız filozoflarından Étienne de La Boétie ölümünden sonra yayımlanan risalesi *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*'de[7] şu fikirleri ileri sürer:

1) Özgürlük insan mizacının doğal gereğidir. La Boétie'ye göre hayvanlar özgür doğar ve doğal mizaçları gereği özgürlüklerini sonuna kadar savunurlar. Bir hayvanın canını yakmadan özgürlüğünü elinden alamazsınız. Her hayvan özgürlüğü için cesurca dövüşür ve birçok hayvan esir düşmektense ölmeyi tercih eder. Örneğin filler avcılarıyla sonuna kadar dövüşüp, yenileceklerini anladıklarında dişlerini son bir çabayla ağaçlara vurup kırmaya çalışırlar; çünkü dişlerini feda ettikleri takdirde avcıların fildişi karşılığında onlara özgürlüklerini bağışlayacağını düşünürler. Tüm hayvanlar özgürlüklerini korumak için böyle şeyleri göze alabilir. İnsan da hayvan gibi özgür doğar ancak bazen özgürlüğünden vazgeçip bir tiranın idaresine boyun eğer.

2) Tiran da bir bireydir. La Boétie, tiranın halkı kendi rızasıyla kul köle edebilen, rıza üretemediğinde ise hiç kimseye diz çöktüremeyen bir birey olduğunu vurgular. Dolayısıyla bir dikta rejimi –devletin politikalarını mutlak yetkiyle belirleyen; siyasi muhalefeti ezip tüm muhalif sesleri bastıran, silahlı kuvvetler ve güvenlik teşkilatında mutlak kon-

7 Étienne de La Boétie, *The Politics of Obedience: The Discourse of Voluntary Servitude*, çev. Harry Kurz (New York: Free Life Editions, 1975) [Türkçesi: *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (7. baskı), çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge, Ankara, 2020].

trolü olan bir devlet başkanının yönettiği rejim– sadece tiranın kendi isteğiyle ortaya çıkmaz. İki tarafın da rızasını gerektiren bir insan ilişkisi söz konusudur: halkı kul köle etmeye çalışan bir tiran ve kul köle olmaya razı bir halk.

3) Gönüllü kulluk. Bir halk özgürlüğünü kendi rızasıyla ya da zorla bir bireyin iradesine teslim ettiğinde, o birey diktatöre dönüşür. Doğal mizaç ile toplumsal görenek arasındaki tezat bu noktada belirginleşir: Bir tarafta insanı (hayvanın durumunda olduğu gibi) özgürlüğünü korumaya sevk eden doğal mizacı, öbür tarafta tiranın iradesine uzun süre boyun eğmekle sonuçlanan toplumsal görenek vardır. Görenek doğal mizaca ağır basar ve yıllar geçtikçe başka hiçbir şey bilmeyen kuşaklar otoriteryenizm fikrine alışırlar. Otoriteryenizme alışmak La Boétie tarafından ilkin terbiye edilmeyi reddedip binicisine direnen ama sonunda hem binicisini hem de kulluk sembolleri olan eyer ve gemi kabul edip kasıla kasıla yürümeye başlayan bir atın durumuna benzetilir. Diktatörlük koşullarında yetişen ve özgürlüğün anlamını bilmediği gibi herhangi bir özgürlük ihtiyacı da duymayan kuşakların durumu buna benzer – La Boétie'nin dediği gibi insan sahip olmadığı bir şeyi özleyemez. Öte yandan sahip olmadıkları özgürlüğü isteyen bazı şanslı bireyler de vardır; bunlar özgürlüğü hayal edip kulluğu reddeder ve özgürlük mücadelesine girişirler.

Nasır'ın ölümünden sonra Mısır'ın büyük yazarı Tevfik El Hakim, *Bilincin Dönüşü* (1974)[8] diye bir kitap yazdı. El Hakim, Nasır'ı desteklediği için kendine kızıyor; Nasır'ın yanlış kararlarının büyük ölçüde duygusal saiklere dayandığını ve Nasır yönetiminin Mısır'ı bugün bile etkileyen felaketlere yol açacağını gösteren pek çok alamete rağmen bunla-

8 Tawfîq al-Ḥakīm, *Shajrat al-ḥukm fī Miṣr 1919-1979* (Kahire, 1985). 1985'te yayımlanan İngilizce çeviri için bkz. Tawfiq al-Hakim, *The Return of Consciousness* (New York: New York University Press, 1985).

rı göz ardı ettiğini söylüyordu. El Hakim, Nasır'ın karizmatik tiranlığı karşısında bilincini kaybetmişti. El Hakim'in satırları milyonlarca Mısırlının o tarihteki durumunu yansıtır:

> Nasır bizi öylesine büyülemişti ki büyülendiğimizi bile anlayamamıştık. Nasır'ın özel büyüsüyle gördüğümüz rüyayla umutlanmıştık. Nasır'ın Mısır halkı için imal ettiği devrimci kazanımların göz kamaştırıcı görüntüsü tüm o tamtamları, düdükleri, marşları ve şarkılarıyla işleyen geniş propaganda aygıtının araçları haline getirmişti bizi. Mısır'ı tarım reformu sayesinde gelişmekte olan dünyanın ve Ortadoğu'nun öncüsü, büyük ve sanayileşmiş bir devlet olarak görüyorduk. Hayranı olduğumuz liderin televizyon ekranlarından ya da geniş miting platformlarından görünen çehresi, mecliste saatlerce konuştuğu sırada işitilen sesi Mısır halkının geçmişi ve bugününü hiçbir şüphe, tartışma, müzakere veya yoruma mahal bırakmadan anlatıyordu. Nasır'a inanıp avuçlarımız patlayana kadar onu alkışlamak dışında yapabileceğimiz bir şey yoktu.[9]

Mısırlıların ülkeyi hezimete uğratan liderlerine nasıl bağlandıklarına dair ikna edici bir açıklamadır bu. Diktatöre boyun eğenler özgürlük arzusunu kaybedip büyülenir ve bilincini yitirmiş bir hasta gibi davranırlar. Mısır halkı vebaya tutulmuşçasına diktatöre boyun eğmiş ve diktatör başlarına büyük felaketler getirse de ondan medet ummaya devam etmişti. Britanya ise ülkeye zafer kazandıran Churchill'in yerine başka bir başbakan seçip psikolojikman sağlıklı bir toplum olduğunu göstermişti. Bir diktatörün etkisi altındaki insanlar akıl hastalarına benzer: Özgürlüğe ihtiyaç duymadıkları için özgürlük mücadelesine girişmezler ve bir yandan koruyup öte yandan iradesini temsil ettikleri diktatörün olmadığı bir hayatı düşünemezler. O halde diktatöre boyun

9 *A.g.e.*

eğmek, Nasır'ın istifa ihtimalinden paniğe kapılan göstericinin durumunda olduğu gibi, bireyleri ve halkları pençesine alan bir hastalıktır. Araştırmalar sosyo-kültürel arka planları ve eğitim seviyeleri farklı olsa da tüm tiranların –bir kez iktidar olunca– aynı hamurdan yoğrulduğunu gösteriyor.[10] Birkaçını saymak gerekirse, Muammer Kaddafi, Saddam Hüseyin, Cemal Abdülnasır, Jean-Bédel Bokassa, Adolf Hitler, Benito Mussolini, Francisco Franco ve António de Oliveira Salazar farklı ülkeler ve koşullarda ortaya çıksa da iktidara gelince hepsi aynı şekilde düşünüp hareket etmiş tiranlardır. Doktor Azzim Amin "Tiranların Psikolojisi" başlıklı makalesinde tüm tiranların "narsisizm ve megalomani ... paranoya ve sadizmden"[11] mustarip olduğunu öne sürer.

Dolayısıyla diktatörlük bir yönetici ile halk arasındaki hastalıklı bir ilişkidir ve diktatörlüğün semptomları otoriteryenizmin araçlarıyla dışavurulur. Benzer biçimlerde nükseden çeşitli semptomların teşhisi tıp dilinde bu hastalığı bir "sendrom" haline getirir. Peki dünya daha ne kadar diktatörlük sendromundan mustarip olacak?

Batı Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dikta rejimleriyle pek karşılaşmadığı için ABD ve Batı Avrupa'da diktatörlüğün analizi neredeyse egzotik bir uğraş haline geldi. Afrika, Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika'da ise diktatörlük, egzotik bir anlatıdan ziyade milyonlarca insanın mücadele etmek zorunda olduğu, acı verici bir gerçekliktir. Özgürlük ve demokrasi alanında gözlemci kurumlardan Freedom House'un 2017'de Evrensel İnsan Hakları Beyanname-

10 Örneğin bkz. Timothy Snyder, *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century* (Londra: Bodley Head, 2017) ve "How Dictators Keep Control", *Seeker*, 21 Aralık 2011 <www.seeker.com/howdictators-keep-control-discovery-news-1765571212.html>.

11 'Azzām Muḥammad Amīn, *al-Taḥlīl al-nafsī li-shakhṣiyyat al-ṭāghiyya al-mustabidd* [*Psychological Analysis of the Personality of the Despot*] <http://arabpsynet.com/Documents/DocAzzamPsychoanalysistTyrant.pdf>.

si'ni kerteriz alan bir araştırmasına göre günümüzde 195 ülkeden sadece 87'si "özgür ülke" kategorisine girerken 49'u "özgür değil", 59'u ise "kısmen özgür" kategorisine giriyor. Yeryüzündeki 7,4 milyar insanın sadece % 39'u tam anlamıyla özgür iken % 36'sı özgürlükten yoksun; % 25'i ise kısmi bir özgürlüğe sahip.[12] Milyarlarca kişi özgürlüklerin ihlal edildiği; insan haklarının çiğnendiği; tutuklama, işkence, yargısız infaz, yolsuzluk, iktisadi verimsizlik, fakirlik, cehalet, bulaşıcı hastalık ve toplumsal adaletsizliğin kol gezdiği otoriter rejimlerde yaşıyor.

Diktatörlük insanlığa tehdit oluşturan ve kesinlikle mücadele edilmesi gereken bir hastalıktır. Bir hastalığın tedavisinde ilk adım nedenlerin, ortaya çıkış koşullarının, semptomların ve hem halklarda hem de diktatörün kendisinde meydana gelen komplikasyonların araştırılmasıdır. Bu kitapta bunu yapmaya çalışacağız.

12 "Freedom in the World 2017. Populists and Autocrats: The Dual Threat to Global Democracy", *Freedom House* <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2017>.

Amir çocukluk arkadaşımdı. Ondan üç yaş büyüktüm ve bana ağabeyi gibi davranıp hayatla ilgili meselelerde görüşümü alırdı. Hayali ünlü bir gazeteci olmaktı. İletişim Fakültesi'ne kabul sınavlarında yüksek puan aldığında ve mezun olduktan sonra devlet kontrolündeki büyük bir gazetede stajyer olarak çalışmaya başladığında nasıl mutlu olduğunu hatırlıyorum. Kültür ve Sanat sayfasında çalışmaya başlamıştı ve görevi film ve müzik endüstrisindeki ünlülerle ilgili haberleri takip etmekti.

Orada birkaç ay çalıştıktan sonra bir gün bana endişeli bir şekilde şöyle dedi: "Kültür Sanat sayfasının başındaki kişinin meslek ilkelerini çiğnediğini anladım."

"Nasıl?"

"Haklarında haber yapmak için sinema yıldızlarından her ay rüşvet alıyor."

"Elinde kanıt var mı?"

"Sadece belli yıldızlarla ilgili olumlu haberler yaptığını ve diğerleriyle ilgili haberleri koymak istemediğini fark ettim. Geçen hafta beni bir popstarla röportaj yapmaya gönderdi

ve röportajdan sonra kadın elime bir zarf tutuşturup bunu patronuma vermemi söyledi. Patron zarfı açıp içindeki parayı saydı ve bana da bir yüzlük banknot uzattı."

"Peki, sen ne yaptın?"

"Kabul etmedim ve başka bir departmana tayinimi istedim."

Amir'in tavrından gurur duymuştum. Gazetenin her an kovabileceği bir stajyer olmasına rağmen vicdanının sesini dinlemeyi tercih etmişti. İsteği kabul edilmiş ve Politika departmanına tayin edilmişti. Yeni görevi parlamentoda olan biteni, bakanlar ve diğer hükümet yetkilileriyle ilgili haberleri takip etmekti – devlet başkanıyla ilgili haberler ise onu ilgilendirmiyordu, bu iş için gazetede özel bir birim oluşturulmuştu. Amir birkaç ay boyunca bana uğramadı; işi nedeniyle meşgul olduğunu düşündüm. Ama bir akşam epey yorgun ve sinirli bir halde ziyarete geldi. Ne olduğunu sorduğumda, mahzun bir tebessümle "Büyük bir sorunum var," dedi.

"Umarım çok kötü bir şey değildir."

"Başkan Mübarek'in kendi başkanlığını tekrar onaylatmak için yaptığı referandumu takip etmemi istiyorlar."

"Peki sorun ne?"

"Bu referandumlara başkana oy vermek için iktidar partisi tarafından parayla tutulmuş bir avuç insandan başka kimsenin katılmadığını biliyorsundur."

"Evet buna benzer bir şey duymuştum."

"Benden vatandaşların başkanı desteklemek için sandıkları doldurduğunu yazmamı istiyorlar ve bu durumda arşivdeki görüntüleri alıp yeni gibi kullanmak zorunda kalacağım."

"Senden bunu kim istiyor?"

"Tam bu kelimelerle bir şey isteyen olmadı ama Politika departmanındaki meslektaşlarım referandumu böyle haberleştirmezsem gazetede kalmamın çok zor olduğunu söylediler."

Amir'i katiyen meslektaşlarının söylediği şekilde davranmaması için uyardım. Bu, insanlık onuruna sığmazdı ve gazetede kalabilmek için yalancılık ve ikiyüzlülüğe razı olamazdı. Sonunda ikna olup coşkuyla şunu söyleyene kadar Amir'le konuştum: "Gerçeği yazacağım. Her ne pahasına olursa olsun, yalan söyleyemem."

Ayrılırken birbirimize sarıldık. Amir'e saygım bir kat daha artmıştı. İlkelerden söz etmek kolaydır ama onları savunmak pahalıya mal olabilir. Gelgelelim iki gün sonra gazetede Amir'in referandumla ilgili haberini okuyunca şaşkına döndüm. Manşet şöyleydi: "Başkan Mübarek'e Görülmemiş Halk Desteği". Haber metninde seçim sandıklarında kuyruğa giren kalabalıkların eski fotoğrafları kullanılmıştı. Amir koca bir sayfayı yalanlarla doldurduktan sonra haberi şöyle bitirmişti: "Mısırlılar Tanrı'nın Mısır'ı yeniden ayağa kaldırıp milletler arasında hak ettiği öncü konumu alabilmesi için gönderdiği büyük lider Mübarek'e sadakatlerini bir kez daha kanıtladılar."

Öfkeden deliye dönmüştüm; Amir'e hem evinden hem de işyerinden ulaşmaya çalıştım ama benimle görüşmemek için bahaneler uydurdu. Söyleyeceklerimi duymak istemediği belliydi.

Amir'le arkadaşlığımız o gün bitti ama Amir'in gazetedeki yıldızı hızla parladı ve bugün en büyük haftalık gazetelerden birinin başeditörü olduğu gibi Mısır'daki en önemli *online* haber portallarından birinin de genel yayın yönetmeni. Amir'in tatsız durumu bir istisna değil. Diktatöryel bir devlette yükselmenin ya da yeni bir konuma gelmenin ilk adımı bu. Mısır'da insanları dört kategoriye (destekçi, işbirlikçi, muhalif ve protestocu) ayıran güvenlik aparatının onayı olmadan devlette iş bulmak imkânsız. Yüksek konumlara öncelikle rejim destekçileri getiriliyor. Bakanlar görevin amacına uygun oldukları için değil, rejime desteklerinden ötü-

rü seçiliyorlar ve sonuçta temel dertleri, görevlerinde kalabilmek için rejime sadakatlerini kanıtlamak oluyor. Üst düzey yetkililer başkan ister doğru ister yanlış bir şey söylesin, isterse saçmalasın, onun her dediğini onaylıyorlar. Başkanın söylediği bir şeye karşı çıkıp görüşlerini sorgulamaya cüret eden ya da rejimi yeterince coşkuyla desteklemeyen birinin kaçınılmaz akıbeti kovulmak oluyor.

Domuz gribi dünyada yayılırken Başkan Hüsnü Mübarek (1928-2020) önleyici tedbirler almak yerine Mısır'daki tüm domuzların öldürülmesini emreden tuhaf bir kararname yayımlamıştı.[1] O sırada hükümette "tecrübeli doktor" sıfatıyla bulunan ve başkanın kararnamesinin saçmalığının farkında olan bakanlar vardı ama hiçbiri karşı çıkmaya cüret edemedi. Yetkililer başkanın gönlünü hoş tutmak için sıraya girdiler. Mısırlı Kıptilerin on binlerce domuzu vardı ve olay bir kara mizaha döndü. Vilayetlerdeki işçiler domuzları üstü açık kamyonlara yükleyip mezbahalara götürürken zavallı hayvanların bazıları tehlikeyi fark edip kamyonlardan atlamış ve otoyollarda trafik durma noktasına gelmişti. Vilayetlerden birinde işler öyle bir noktaya gelmişti ki Mübarek'i memnun etmek için domuzlar çukurlara atılıp üzerleri kireçle kapatılmıştı.[2] Uluslararası hayvan sağlığı dernekleri Mısır hükümeti aleyhinde dava açma tehdidi savurana dek bu barbarca uygulama devam etti.[3]

2005 yılında bazı demokratik reformları yapması için Mübarek'in üstünde kurulan iç ve dış baskı arttı. Ne var ki Mübarek anayasada değişiklik yapmaya yanaşmayıp anayasa-

1 Bkz. Cynthia Johnston, "Egypt orders cull of pigs over swine flu scare", *Reuters*, 29 Nisan 2009 <https://www.reuters.com/article/ozatp-flu-egyptidAFJOE53S0F520090429>.

2 Mübarek domuzların öldürülmesine karar verdikten sonra bir vali çukur kazılıp domuzların kireçle gömülmesini emretmişti. Bkz. "Egypt pigs meet cruel fate in swine flu cull", *BBC News*, 29 Şubat 2009 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/8072953.stm>.

3 *A.g.e.*

nın bir oyuncak olmadığını açıkladı. Devlet medyası da aynı telden çalmaya başlamıştı ve anayasada değişiklik önerisinin Mısır devletinin iflasını isteyen yabancıların hesabına çalışan vatan hainleri ve ajanların işi olduğu söyleniyordu. Ertesi gün Mübarek'in bir taşra üniversitesini ziyareti televizyondan naklen yayınlandı: Üniversitenin rektörü büyük lider Mübarek'e hoş geldiniz dedikten sonra onun ne kadar önemli bir entelektüel olduğunu anlatan hararetli bir konuşma yaptı. Anayasada değişiklik talep edenleri ağır bir dille eleştiren rektör bu kişilerin ABD ve İsrail'e ajanlık yapan vatan hainleri olduğunu söyledi. Sonra sıra başkana geldi ve Mübarek birdenbire anayasada bazı değişiklikler yapmaya razı olduğunu açıkladı. Bir anlık sessizlikten sonra bir alkış tufanı koptu. Mikrofonu tekrar eline alan üniversite rektörü büyük lideri bu kez demokratik hassasiyetinden ötürü kutladıktan sonra anayasada değişiklik talep edenlere olumlu yanıt verdiği için teşekkür etti. Üniversite rektörü binlerce öğrenciye ders veren bir hoca olmasına rağmen aradan bir saat bile geçmeden bambaşka bir fikri savunabilmiş ve bu riyakârlık milyonlarca Mısırlı tarafından naklen seyredilmişti. Dikta koşullarında rektörün ağız değiştirmesi görev icabıydı ve bir utanç konusu değildi.[4]

Mısırlı aktörler tanırım; özel sohbetlerimizde devlet başkanı hakkında oldukça sert eleştiriler yaptıkları halde televizyonda onu övgü yağmuruna tutup sadakatlerini kanıtlamak için ellerinden geleni yaparlar. Sinema yıldızları ancak başkana böyle riyakârca bir sadakat duydukları takdirde sanat kari-

4 Menoufia Üniversitesi'ne Kasım 2006'da gerçekleştirdiği ziyarette Mübarek, rektör tarafından karşılandıktan sonra anayasayı değiştireceğini açıkladı. Daha önce buna karşı çıkan üniversite rektörü yeni kararı hemen desteklemeye karar verdi. Bkz. Arapça: "Mubārak yata'ahhid bi ta'dīl māda dastūriyya tanẓim intikhābāt al-ri'asa" ["Mübarek, Başkanlık Seçimlerine İlişkin Anayasa Maddesini Değiştirme Sözü Verdi"], *Al Jazeera*, 19 Kasım 2006 <https://bit.ly/2S2CSjX>.

yerlerini sürdürübileceklerini, zira polis devleti tarafından her an kara listeye alınabileceklerini bilirler. Perde arkasında bunlar olurken bir istihbarat yetkilisi yapımcıya veya kanal sorumlusuna telefon edip oyuncunun kovulmasını sağlayabilir.

Okullarda çocuklardan "Başkan Mübarek'in büyük başarıları" ya da "Başkan Mübarek bilgeliği ve cesaretiyle Mısır'ı yeniden ayağa kaldırdı" tarzı başlıklarda kompozisyonlar yazmaları istenip erken bir riyakârlık eğitimi verilir. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren gözleriyle gördükleri şey ile yazmaları gereken şeyin ayrı olduğunu öğrenirler. Ala'a Farag adlı bir ortaokul öğrencisi bu kuralları çiğneyip devlet başkanını eleştiren bir kompozisyon yazmıştı.[5] Peki, sonra ne oldu? Öğretmen kompozisyonu değerlendirmeyi reddedip yetkililere başvurdu. Genç kız, babasıyla birlikte gözaltına alındı ve baba-kız uzun uzun sorgulandılar. Eğitim Bakanlığı Halkla İlişkiler sözcüsü, genç kızın "siyaseten sapkın bir baba"nın evladı olduğunu açıkladı. Başkan Mübarek bu olaydan azalan popülerliğini yükseltmek için yararlandı ve genç kızla babasının serbest bırakılmasını emretti. Ardından genç kıza telefon etti. Bakanlık, bu aşamadan sonra başkanın talimatlarını uygulamaya başladı. Ertesi yıl genç kızın okula devam etmesine izin verildi ve kızcağız bir sınavda "berbat" bir kompozisyon yazdığı için sınıfta bırakıldı.

Mısırlılar her altı yılda bir televizyondan aynı sahneyi izler: Protokolde devlet başkanının yanında bulunan içişleri bakanı, önündeki kâğıtlardan referandum sonuçlarını oku-

5 'Alâ' Farag Mugâhid ile yapılmış bir mülakat için bkz. *Daily Motion*, *Miṣr fī usbūʿ*: *Âlâʾ Faraj ... ayna hiya al-yawm?* [video], Erişim için <https://www.dailymotion.com/video/xr7e6e>. Konu Arap basınında da geniş yer buldu. Örneğin bkz.Wajdy al-Kumi, "al-Ṭifla al-latī atlaqat ghaḍabhā ḍid Mubārak fī mawḍūʿ taʿbīran 2016" ["2016'daki Bir Kompozisyonda Mübarek'e Öfkesini Dile Getiren Kız"], al-Youm al-Sabi', 21 Nisan 2011; "Ṭaliba miṣriyya tarsub fī imtiḥān bi sabab muhājamāt Amrīkā" ["Mısırlı kız Amerika'ya saldırdığı için sınavı geçemedi"], *Dunyā al-Waṭan*, 24 Haziran 2006 <https://www.alwatanvoice.com/arabic/content/print/48782.html>.

yup Mısır halkının % 97 ila % 99 oranında başkana oy verdiğini açıkladıktan sonra sonuçtan mutlu görünen başkanı tebrik eder. Yurdun dört yanındaki yetkililer başkanı tebrik eden elektronik postalar yağdırırken medya kuruluşları vatanseverlik şarkıları çalar ve güvenlik teşkilatının elemanları başkanın başarısını kutlamak için sokağa dökülür. Başkan dahil herkes referandum sonuçlarının düzmece olduğunu bilse de bu yalan genel bir mutabakatla kabul edilir. Başkan sonuçlardan memnuniyetini ifade ederken yetkililer büyük bir tantanayla onu tebrik ederler.

Gerçeklik ile televizyon ekranındaki görüntüler arasındaki büyük uçurum başkanla ilgili meselelerle sınırlı değil. Diktatörün etrafındaki riyakârlık toplumun tüm katmanlarına yayıldığı için söz ile icraat, varsayım ile gerçek, biçim ile içerik arasındaki çelişki her an meydana çıkabiliyor. Vatandaşlar yaşanan her olayı ifade edemeyeceklerini ve ifade edilen her olayın da gerçek olmadığını biliyorlar. Genç gazeteci Amir, referandumla ilgili yalan haber yapmayı kabul ederken onu ilkelerinden uzaklaştıran bir zaafa düştüğü gibi aynı zamanda gerçek bir aydınlanma da yaşamıştı: Toplumun resmî anlatıda tanımlanan kurallardan farklı, güçlü ve görünmez kurallar tarafından yönetildiğini anlamıştı. Karşısında devasa bir aparatın bulunduğunu anlamıştı; ya ona boyun eğip sınırlı bir yolda yürümeyi kabul edecek ya da direnmek istediğinde ezilecekti. Amir referandumla ilgili yalan haber yapmayı reddetseydi, gazete o haberi yapmaya hazır yüzlerce yeni stajyer bulabilirdi. Amir ise işini kaybedip bir avuç insandan ibaret olan "paryalar" arasına girecek ve iktidarla işbirliğini kabul edenler toplum tarafından desteklenirken, o ömrünün geri kalanını hiçbir faydası olmayan bir muhalefetin parçası olarak geçirecekti.

Mısırlıysanız, Amir'in deneyimini mutlaka yaşarsınız. Doktorsanız, sağlık merkezinde ücretsiz tedaviyi reddedip

hastaları özel kliniklerine yönlendiren doktorlarla karşılaşırsınız. Mühendisseniz, patronunuzun ve meslektaşlarınızın inşaat mevzuatını çiğneyen kişilere rüşvet verdiğini görürsünüz. Polis memuruysanız kanunların sadece sokaktaki insana uygulandığını, nüfuzlu kişilere veya zenginlere uygulamaya kalktığınız takdirde ağır sonuçlarla karşılaşacağınızı bilirsiniz. Hukuk öğrencisiyseniz, ne kadar başarılı bir öğrenci olsanız da Hukukçular Sendikası'na üye olamayacağınızı, çünkü bu mevkilerin hâkimlerin ya da üst düzey memurların çocuklarına tahsis edildiğini bilirsiniz. Tıp öğrencisiyseniz tıp alanında öğretim üyesi olamayacağınızı çünkü bu işlerin profesörlerin ve nüfuzlu ailelerin çocuklarına mahsus olduğunu bilirsiniz. Kadınsanız özel hayatınızda ne yaparsanız yapın toplumun sizi görüntünüzle değerlendireceğini bilirsiniz; cinsel hayatınızı istediğiniz gibi yaşayabilirsiniz yeter ki başörtünüzü takıp kızlık zarınızı koruyun ve yegâne erdem ölçütü olarak bakireliği gören müstakbel kocanızın gözüne girin. Dikta koşullarında toplum yoğun ve kapsamlı bir ikilik halinde yaşar. İnsanın bir yandan kamusal hayatta söylenen yalanları kabul edip öte yandan evde, özel hayatında hakikate bağlı kalması mümkün değildir. İlan edilen gerçeklik ile hakikat, varsayım ile pratik, söz ile icraat arasında daima çelişki vardır. Otoriteryen toplumda hiçbir şey göründüğü gibi değildir. Siyasetteki riyakârlık giderek tüm alanlara yayılır ve yozlaşma kavram olmaktan çıkıp pratiğe dökülür. Kelimeler farklı anlamlara bürünürken sapkınlık olumlu bir içerik kazanır. Riyakârlık erdeme dönüşür; sınavlarda kopya çekmek "yardımlaşma" sayılır; korkaklık bilgelik, rüşvet vermek zekâ göstergesi kabul edilir. Diktatörlüğün verdiği en büyük hasar toplumdaki tüm hakkaniyet kurallarının çiğnenmesidir, bu yüzden dikta koşullarında eylemler her zaman mantıki sonuçlara yol açmaz. Hakikati söylemek hakikati söyleyenlere saygıyı beraberin-

de getirmez; tıpkı yalan söylemenin yalancıları küçük düşürmediği gibi. Kanunun çiğnenmesi herhangi bir yaptırımla sonuçlanmadığı gibi kanuna uygun davranmak da beladan uzak kalmanızı garanti etmez. Zekâ, öğrenim ve ciddi çalışmayla başarılı olup yükselmenizi her zaman sağlamaz.

Futbol birçok ülkede en çok sevilen spor ve Mısır'daki futbol sevdalılarıyla ilgili kişisel gözlemime dayanarak şunu söyleyebilirim ki bu oyunun bu kadar sevilmesinin tek nedeni zevkli bir seyir sporu olması değil. Futbol seviliyor çünkü oyunun kuralları adil ve şeffaf. Adaletin varlığından umudu kesen Mısırlılar futbolu adaletin hüküm sürdüğü paralel bir evren olarak görüyor: 22 oyuncu da hakemin eşit kurallarına tabi olarak milyonlarca seyircinin önünde açık ve şeffaf şekilde maç yapıyorlar. Oyundan alınan zevke ilaveten 90 dakikalık adalet duygusu da gündelik hayattaki adaletsizliği telafi ediyor. Dikta koşullarında çürüme bireylerle sınırlı kalmayıp toplumun ahlâk sistemine yayılır. Bireylerin elinde üç seçenek kalır: yozlaşmak, toplumdan tecrit olmak ya da göç etmek.

Temel ihtiyaçları karşılanan ve kanunların himayesi altında yaşayan Batı demokrasilerinin yurttaşları memleketlerini, evlerini, akraba ve arkadaşlarını geride bırakıp botlara doluşan; tehlikeli bir yolculukla Akdeniz'i geçmeye çalışıp bir ölüm kalım savaşı veren göçmenleri genellikle hayret ve şaşkınlıkla karşılar. Bu çaresiz insanları hayatlarını riske atmaya sevk eden tek neden yoksulluk değil, aynı zamanda ülkelerinde hüküm süren adaletsizliktir. İnsan güvenebildiği adil kurallar olduğunda yoksulluğa dayanabilir. Batı'nın demokratik devletlerindeki yoksullar göç etmeye çalışıp hayatlarını riske atmıyorlar çünkü yoksulluktan kurtulmak her ne kadar zor olsa da bunu bir gün başarabileceklerini biliyorlar. Öte yandan diktatörlükle yönetilen bir ülkenin yoksulu olduğunuzda maddi rahatlıkla geçen kolay bir

hayatın sadece şanslı bir azınlığa özgü bir ayrıcalık olduğunu ve ne yaparsanız yapın içine düştüğünüz toplumsal çukurdan çıkamayacağınızı bilirsiniz. Bu koşullarda tek seçeneğiniz canınız pahasına ülkeden kaçmaktır.

Mısır'da göçmenleri taşıyan botlara "ölüm gemileri"[6] adı verilir. Ölüm gemilerinden biri Mısır kıyılarında batınca göçmenler kurtarılmış ve aralarından biriyle devlet televizyonu röportaj yapmıştı. Gazeteci şunu sormuştu: "Boğulmaktan kurtuldunuz, peki bundan sonra ne yapmayı düşünüyorsunuz?" Delikanlı şu cevabı vermişti: "Yine kaçmaya çalışacağım." Cevaba şaşıran gazeteci "Ölmekten korkuyor musun?" diye sorunca aldığı karşılık şu olmuştu: "Yurtdışına çıkabilirsem yaşama şansım var ama Mısır'da zaten ölüyüm."

6 Shirine al-Daydamouni, "Arab women take to the 'death boats' of illegal migration", *The Arab Weekly*, 2 Aralık 2018 <https://thearabweekly.com/arab-women-take-death-boats-illegal-migration>.

Çok sık paylaşılan (ancak yanlış aktarılan) bir hikâyede bir dizi bilim insanının yaptığı bir deney anlatılır. Beş maymun büyük bir kafese yerleştirilir. Ardından kafese bir merdiven dayanıp en tepeye bir salkım muz konur. Maymunlardan biri muzları yemek için merdiveni tırmandığında tüm maymunlar soğuk suyla ıslatılır. Bir süre sonra maymunlar ıslatılmakla muz yeme isteği arasında bir bağlantı olduğunu fark edip meyveye uzanmaktan vazgeçer ve aralarında uzanmaya çalışan olursa onu döverler. Sonunda muz yeme çabasından tümüyle vazgeçen maymunlar kafesin içinde öylece kalakalırlar. Bu noktada maymunlardan biri kafesten çıkarılıp onun yerine yaşananlardan haberi olmayan yeni bir maymun konur. Yeni maymun ilk iş merdiveni tırmanıp muzları yemeye çalışınca grubun geri kalanı üstüne çullanıp hayvanı dövmeye başlar ve o da çabasından vazgeçer. Bilim insanları her seferinde kafese yeni bir maymun koysa da sonuç değişmez. Yeni maymunun muzlara uzanmak için yaptığı her hamle gruptaki öbür maymunlar tarafından engellenir. Sonuçta kafeste beş yeni maymun olur ve bunların hiçbiri ıs-

latılma cezasına maruz kalmadığı halde ne muzlara uzanmaya çalışırlar ne de başka bir maymunun bunu yapmasına izin verirler. Bu deneyin gerçekte hiç yapılmamış olsa da bu kadar meşhur olması insan ilişkilerini simgelemesinden kaynaklanır. Özellikle diktatör ile halk arasındaki ilişkinin önemli bir boyutuna ışık tutar.

Iraklı diktatör Saddam Hüseyin (1937-2006) bir seferinde çocuklar dahil tüm halka merhametle yaklaşan bir lider olduğunu göstermek için bir okulu ziyaret etmişti. Çocukları teftiş edip onlarla konuşurken ufak bir çocuk yanına yaklaştı. Diktatör elini çocuğun başına koyup şu soruyu sordu: "Benim kim olduğumu biliyor musun evladım?"

Çocuk safça şu cevabı verdi: "Evet seni televizyonda gördüm ve babam seni ne zaman görse ekrana tükürüyor."[1]

Bunun üzerine Saddam Hüseyin'in korumaları çocuğun adresini okuldan aldıktan sonra babasını tutukladılar ve adam uğradığı ağır işkenceler sonucu iki gün sonra ölü bulundu. Ardından aileyle temasa geçilip cenazeyi almaları istendi.[2]

25 Temmuz 1992'de Saddam Hüseyin, Bağdat'taki otuz sekiz pazarcının tutuklanmasını emretti ve adamlar aynı gün yargılanıp idam edildiler. Zavallı pazarcılara yöneltilen suçlama mallarını devletin belirlediği rayiçten yüksek fiyata satmaktı. Saddam Hüseyin muhaliflerin kolları ve bacaklarının kırılmasını, dillerinin kesilmesini emrederken Orta Af-

---

1 Adel Darwish ve Gregory Alexander, *Unholy Babylon* (Londra: St. Martin's, 1991), s. 211.

2 Bu diyalog Ahmed Mansur'un Saddam'ın bakanlarından biri olan Salah Ömer el-Ali ile yaptığı mülakatta aktarılır. *Al Jazeera Arapça*'da yayınlanan dokuz bölümlük *Witness to an Era* [*Bir Devrin Tanığı*] başlıklı video için bkz. 1. Bölüm: https://youtu.be/iyeDZiC481E 2. Bölüm: https://youtu.be/OTd6uejM0Fg 3. Bölüm: https://youtu.be/DoE9_HB9VnU 4. Bölüm: https://youtu.be/02XUBsMVrCI 5. Bölüm: https://youtu.be/rngkqpJ0Dhw 6. Bölüm: https://youtu.be/ZSZW5XUek5k 7. Bölüm: https://youtu.be/gBAQ6V8t_c4 8. Bölüm: https://youtu.be/8jBGxizY7w8 9. Bölüm: https://youtu.be/rwzVxXfCvRc

rika Cumhuriyeti'nin diktatörü Jean-Bédel Bokassa (1921-1996) karıştığı birçok iğrenç şiddet eyleminin yanı sıra beş çocuğu bastonuyla kafataslarını parçalayarak öldürmüştü.[3] Libyalı diktatör Muammer Kaddafi (1942-2011) seyirlik bir eğlence olarak rejim muhaliflerini bir futbol stadyumunda idam etmeyi alışkanlık haline getirmişti. Cemal Abdülnasır devrinde Mısır hapishanelerinde mahkûmlara elektrikle işkence edilip diktatörü metheden sloganlar atmaları istenirdi. Aynı yöntemler işkence gören mahkûmların Allah'a değil Esad'a dua etmelerinin istendiği Beşar Esad (1965-) Suriyesi'nde de uygulanıyor.[4] Ekvator Gine'sinin diktatörü Francisco Macías Nguema ise 1975 Noel'inde yüz elli muhalifi Malabo'daki bir stadyumda toplamış ve seyirciler Mary Hopkins'in ünlü şarkısı "Those Were the Days"i söylerken Noel Baba kılığındaki askerler muhalifleri kurşuna dizmişti.[5]

Diktatörlerin akıl almaz canavarlığıyla ilgili birçok örnek verilebilir ve bu bizi şu soruya götürür: Diktatörler iktidarda kalabilmek için iğrenç suçlar işlemek zorunda mı? İnsanların üstünde baskı kurup onları böyle küçük düşürmeye niçin hevesliler? Kendi konumlarını muhafaza edebilmek için binlerce insanı öldürmeleri mi gerekiyor? Bir diktatörün askerî darbeye karışan subayların ölmesini istemesi belki anlayışla karşılanabilir ama tarih, diktatörlerin kurbanı olan birçok kişinin otoriteye böyle tehditler arz etmediğini gösteriyor. Öyleyse insanlar neden işkenceden geçirilip öldürülüyor? Öyle anlaşılıyor ki sınırsız otoriteye sahip olan diktatörler kendilerini çok sevmeye başlıyorlar ve herhangi bir

3 Bkz. Giles Milton, *Fascinating Footnotes from History* (Londra: John Murray, 2015).

4 Bkz. Peter Theo Curtis, "Peter Theo Curtis's Writing on The Twisted, Terrifying Last Days of Assad's Syria", *The New Republic*, 4 Ekim 2011 <https://newrepublic.com/article/95722/syria-damascus-bashar-basil-al-assad-sunni-alawi>.

5 Bkz. Randall Fegley, "The U.N. Human Rights Commission: The Equatorial Guinea Case", *Human Rights Quarterly*, cilt 3, sayı 1 (1981), s. 37.

muhalefete ya da cılız desteğe bile tahammül edemez hale gelip acımasızlaşıyorlar. Durum kesinlikle böyle ama daha iyi anlayabilmek için maymunların hikâyesine tekrar dönelim.

Maymunlardan biri muzları yemek için hamle yaptığında onunla birlikte bütün grup soğuk suyla ıslatılarak cezalandırılmıştı. Amaç maymunlar arasında korku yaratıp, başka hata yapsın ya da yapmasın, muz yiyenlerin cezalandırılacağı duygusunu aşılamaktı. Sonuçta maymunlardan biri muz yemeye çalıştığında öbürleri harekete geçip onu dövüyordu. Bir korku bariyeri maymunları muz yemekten alıkoyuyordu.

Böyle bir korku bariyerinin yaratılması tüm baskıcı diktatörlerin amacıdır ve bu amaç muhaliflere yönelik en berbat işkence ve istismar yöntemleriyle hayata geçirilir. Diktatör korku bariyerini başarıyla yarattığında toplumda örnek bir "makbul vatandaş" ortaya çıkar. Makbul vatandaş tüm dünyası kendi küçük ailesi ve işinden ibaret olan, sokaktaki sıradan insandır. Siyasi değişim çabalarının doğurabileceği belirsizliğe karşılık o daima istikrarı tercih eder. Büyük bir haksızlık ve adaletsizliğe maruz kalsa da hayatının normal akışında devam etmesini ister. Makbul vatandaş aslında çaresizlik ve korku içindedir: Adaletin imkânsızlığı konusunda çaresiz hissederken adaleti gerçekleştirme çabalarının sonuçlarından da korkar. Otoriter bir toplumda genellikle çoğunluğu oluşturan bu birey tipi Étienne de La Boétie tarafından sarsılmaz ve kronik itaatiyle tanımlanmıştır. Makbul vatandaş otoriteryenizmin gölgesinde yetişir; alıştığı dünya budur ve özgürlük arzusu duymaz zira La Boétie'nin de dediği gibi hakkında fikrimizin olmadığı bir şeyi arzulayamayız. Makbul vatandaş günlük yaşamın gereksinimleri dışında hiçbir şeyle ilgilenmez. Ülkedeki her şeyin diktatörün kontrolünde olduğunu ve kamusal meselelerde rol oynama-

ya çalışsa da bunun hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, aksine kendisinin ve ailesinin başına felaketler getireceğini (tutuklanma, işkence ve ölüm) bilir.

Dolayısıyla makbul vatandaş kamusal arenadan tümüyle çekilmiştir. Sadece arada sırada işinden atılmamak, şüphe çekmemek ve diktatöre sadakatini kanıtlamak için yapmacık saygı gösterilerinde bulunur. Makbul vatandaş dışarıdan tümüyle soyutlandığı, güvenli bir mikrokozmosta yaşar ve çocuklarını yetiştirmek için gerekli parayı kazanmak dışında hiçbir şeyle ilgilenmez. Aidiyet duygusu eşi ve çocuklarıyla sınırlıdır. Ülkesi için yeni bir anayasa hazırlanmasından ziyade cinsel gücünü arttıracak yeni bir ilaç bulmaya çalışır ya da ülkesinde özgür ve adil seçimlerin yapılmasından ziyade oğlunu Körfez ülkelerinden birinde kazançlı bir işe sokmak ister. Seçim günü onun açısından ailesiyle vakit geçirebileceği bir tatil günüdür ve ancak bazı koşullarda (işyerindeki yöneticisi başkanın iktidarda kalması için oy vermesi gerektiğini söylediğinde) oy kullanmaya gider. Ülkenin özgürleşmesi için mücadele eden kişiler onu bunaltır; böyle kişileri en kötü ihtimalle yabancı güçlerin ajanı, en iyi ihtimalle ise yolunu şaşırmış budalalar olarak görür. Makbul vatandaş sağduyulu birinin demokrasi ve özgürlük gibi muğlak kavramlar için meslek hayatını riske atabileceğine, cezaevini ya da işkenceyi göze alabileceğine inanmaz.

25 Ocak 2011'de Mısırlılar diktatör Hüsnü Mübarek'i devirmek için ayaklandılar. Devrimcilerin nüfusun sadece % 20'sini oluşturduğu tahmin ediliyor (90 milyonluk Mısır'ın 20 milyonu). Devrimin ilk günlerinde bazı göstericiler bir sempatizanın evinde toplanmıştı. Acıkınca sandviç almak için dışarı çıktılar ve civardaki bir kafeye (Kahire'nin yoksul semtlerindeki sıradan kafelerden birine) çay içmek için oturdular. Gençler kafeye oturduktan kısa süre sonra polis baskın yaptı. O koşullarda polisin devrimcilere düşman-

ca davranması beklenirdi ama tam tersi oldu. Polis devrimcileri kafenin yoksul müşterilerinden korumak için gelmişti; müşteriler gençlerin devrimci olduğunu anlayınca onları vatan hainliğiyle suçlayıp saldırmaya başlamıştı. Bir polis memuru gençlerin etrafını sarıp can güvenliklerini sağlamak için onları polis karakoluna götürdü. Gençlerden birinin cebinde bağlı olduğu devrimci hareketin lider kadrosunun isimlerinin yazılı olduğu bir kâğıt parçası vardı. Polisi görünce isimlerin yanlış ellere geçmesini önlemek için kâğıdı gizlice yırtıp yere atmıştı. Karakolda gençler sorgulanmaya başladıktan bir süre sonra kafenin müşterilerinden biri heyecanla çıkagelip elindeki kâğıt parçasını polislere verdi ve şöyle dedi: "Memur bey bu vatan haininin kâğıdı yırtıp yere attığını gördüm; parçaları toplayıp size getirmekle doğru bir şey yaptığımı düşünüyorum."

Yoksulların onuru ve özgürlüğünü korumak için başlatılan devrime bu adam ve diğer yoksul müşterilerin verdiği tepki buydu.[6]

Makbul vatandaş, devrimi anlamadığı gibi devrimin olmasını da istemez. Devrimden endişelenir, devrimcileri vatan hainliğiyle ve yabancıların hesabına çalışmakla itham eder; karşıdevrimci propagandaya kolayca inanır. Devrime derin bir nefret duyar çünkü liderin istemediği bir değişimin ya da adaletin gerçekleşebileceğine inanmaz. Ayrıca cesur ve kahraman devrimcilerin eylemlerinden ötürü utanç duygusuna kapılır. Tüm hayatını otoriteye itaat ve yaltaklanmayla geçirdiği için koyun gibidir ve otoriteye başkaldırıp hakkını arayan kişilerin varlığından rahatsızlık duyar. Devrimcilerin cesareti onu kendisiyle yüzleşmeye sevk eder: Daha önce temkinli davranış olarak gördüğü şeylerin grotesk bir korkak-

6 Bu olayı bir devrimcinin yayımlanmamış hatıratından aktarıyorum. Benden kitabına önsöz yazmamı isteyen yazarın adını tahmin edebileceğiniz nedenlerle burada veremiyorum.

lıktan ibaret olduğunu; haksızlığa boyun eğmenin zorunlu ya da hoş bir durum olmadığını fark eder.

Makbul vatandaş, devrimcilerin en ağır şekilde cezalandırılmasını ister; böylece korkakça bir mesafenin en iyi eylem planı olduğuna ilişkin kehaneti doğrulanmış olacaktır. Makbul vatandaş devrimden nefret eder çünkü devrim onun güvenli mikrokozmosuna yönelik bir saldırı ve bütün hayatını adadığı planlarını (hayatını idame ettirip çocuklarını büyütmek) bozan bir engeldir. Makbul vatandaş, devrimin tüm zorlukları ve rahatsızlıklarıyla şimdilik birtakım sıkıntılar yaratsa da yakın gelecekte tüm hakların kazanılmasını sağlayacağını kabul etmez. Kendi planlarından bir an için geri kalmak istemez ve özgürlük mücadelesi fikrine sinizmle yaklaşır; özgürlük onun için zihnine ya da duygularına hitap edebilecek gerçek bir anlamdan yoksun, soyut bir tabirdir.

Makbul vatandaşın ortak bir çıkara dayalı ekip çalışmalarının parçası olma becerisi de körelmiştir. O, ailesi ve kendisi dışında hiç kimseyi düşünmez, hiçbir ortak çıkara hizmet etmez. Mısır'da oturan biri apartmandakilerin çoğunun kendi dairelerinin tadilatında son derece titiz davrandıkları halde apartmanın ortak kullandığı asansörün ya da hidroforun tamirine para ayırmaktan köşe bucak kaçtıklarını bilir. Kendi dairelerinin temizliğinde çok titiz davranan komşuların apartmanın ortak alanları söz konusu olduğunda aynı titizliği göstermedikleri malumdur: Kendi evlerinde yemek masasında bir toz zerresiyle karşılaşınca delirenler çöplerini apartman boşluğuna veya merdiven altına gönül rahatlığıyla atarlar. Ailesi ve evi dışında olanlar makbul vatandaşın umurunda değildir; kendi sınırlı çevresi dışında tek kuruş para harcamaz. Bunu da bir Mısır atasözü olan "hayırseverlik evde başlar" düsturuyla meşrulaştırır – bu sayede her çeşit menfaatçi hile ve dalavereye hiçbir suçluluk duymadan karışır.

Mısır'da makbul vatandaş kendini yalnızca iki alana ait hisseder: futbol ve din. Gündelik yaşamda eksikliğini duyduğu şeyleri futbolla telafi eder: Herkes için geçerli adil kurallar, kararların şeffaflığı ve liyakate dayalı bir oyun. Makbul vatandaş dini de devrimci bir anlamda kavramaz; haksızlığa karşı direnişle veya adaletle dini bağdaştırmaya çalışmaz. Makbul vatandaş için din –büyük bir şirket gibi– bazı prosedürlerden ibarettir: Tanrı'nın memnun kalması için dualar edilir, tesettüre girilir, zekât verilir, Müslüman'sa hacca gidilir, Hıristiyan'sa pazar günleri kiliseye bağışta bulunulur. Böylece makbul vatandaş Tanrı'yı memnun eder ve bir yandan kendini saygın ve dindar bir vatandaş gibi takdim ederken öte yandan öbür dünyadaki akıbetini güvenceye alır. Makbul vatandaş için dinî ritüeller öbür dünyada cennete gidebilmek için düzenli ödemeler yaptığı bir poliçedir.

Makbul vatandaşa tüm otoriter sistemlerde rastlanır ve onun zulmüne uğrasa da makbul vatandaş diktatöre büyük bir şükran ve saygı duymaya devam eder. Portekizli diktatör António de Oliveira Salazar (1889-1970) ülkeyi 1932-1968 yılları arasında demir yumrukla yönetmiş ve o sırada binlerce Portekizli tutuklanıp işkence görmüştü.[7] Salazar'ın ölümünden on yıllar sonra 2007'de Portekiz devlet televizyonunda yapılan "Portekiz tarihinin en büyük şahsiyeti" anketinde Salazar oyların % 41'ini alıp birinci oldu.[8] Ona oy verenler Salazar'ın baskıcı yöntemler uygulamasının her liderin yapabileceği hatalardan biri olduğunu ve Portekiz'i kurtaran birinci sınıf bir lider olarak Salazar'ın ülkeye güvenlik, istikrar ve iktisadi refah getirdiğini ifade ettiler. Birçoklarına göre Portekiz'in acilen yeni bir Salazar'a ihtiyacı vardı.

7 Mario de Queiroz, "PORTUGAL: Salazar 'Greatest Portuguese Ever', TV Viewers Say", *Inter Press Service (IPS)*, 30 Mart 2007 <http://www.ipsnews.net/2007/03/portugal-salazar-greatest-portuguese-ever-tvviewers-say/>.

8 *A.g.e.* Ayrıca bkz. Peter Walker, "The 'great' dictator", *The Guardian*, 26 Mart 2007 <https://www.theguardian.com/news/blog/2007/mar/26/salazar>.

Diktatörler vefat ettikten ya da devrildikten sonra yapılan kamuoyu yoklamalarının hemen hepsinde otoriteryen devirlere duyulan özlem ayyuka çıkıyor. Kimilerine göre Joseph Stalin (1878-1953), Muammer Kaddafi ve Saddam Hüseyin gibi kanlı diktatörler hâlâ büyük ve benzersiz devlet adamlarıdır. Bokassa'nın ardından onu milletin lideri ve halkın babası olarak öven bir şarkının[9] epey popüler olduğunu da not edelim. Bu tuhaf olgu halkın büyük kesiminin otoriteryenizme hayranlık duyan makbul vatandaş olmasıyla açıklanabilir; makbul vatandaş seçimlere hile karıştırılmasını ya da iktidarın tekelleşmesini umursamaz; yapılan işkence ve katliamlara kendi çocuklarının başına bir şey gelmediği sürece kayıtsız kalır. Diktatörün sadece olumlu tarafını görür: Dünyanın kötülüklerinden onu koruyabilen babacan bir liderin kanatları altında güvenlik, iş garantisi ve istikrarlı bir hayat arar.

Makbul vatandaş ve diktatör aynı madalyonun iki yüzüdür. Son tahlilde diktatör de bir insandır ve muhafızları tarafından her an tutuklanabilir; baskıcı kurumlar ne kadar güçlü olursa olsun, halkın tamamı ayaklandığında onu durdurabilecek hiçbir güç yoktur. Makbul vatandaş bu bakımdan diktatörlüğün en beter semptomlarından biridir: Diktatörün uzun süre iktidarda kalmasının temel sorumlusu makbul vatandaştır. Muhtemel bir devrimin uzun süre gecikmesi ya da çeşitli devrim girişimlerinin başarısızlığa uğramasının sebebi de odur.

9 Şarkının ismi "Papa Bokassa Notre Père". Şurada bununla ilgili Fransızca bir tartışma yürütülüyor: France Inter, *Hymne à Bokassa ler - Un Temps de Pauchon* [video], erişim için <www.youtube.com/watch?v=VoGJugoAHKM>.

Şöyle betimlenmişlerdi: Kapkara kıyafetler içinde bir grup yaşlı insan; kaşları çatık, suratları düşünceli ve asık; sakalları uzamış. Aralarında çok az konuşup birkaç kelime fısıldaştılar. Belirledikleri tarihte mum ışığıyla aydınlatılan bodrum katında dünyanın kaderini belirlemek için buluştular.

Bunlar Siyon Büyükleri'ydi; para, güç ve kan peşindeki bir grup kötü adam. Siyon Büyükleri kaleme aldıkları 24 belgede Hıristiyan ahlâkını altüst edip Yahudi olmayanları koyun gibi güdebilmek için yalan dolan, sahtekârlık ve sapkınlığın nasıl kullanılacağına ilişkin kötü niyetli planlarını açıklamışlardı. Toplantılarını da en ince ayrıntısına kadar kayıt altına almışlardı:

> Zafere ulaşmak için şiddete ve sahtekârlığa sadık kalmalıyız (1 Numaralı Protokol).
>
> Ayaktakımını açlık ve onun yarattığı haset ve nefret ile harekete geçirip yolumuza taş koyan kim var kim yoksa hepsini ayaktakımına yem etmeliyiz (3 Numaralı Protokol).

> ... Böylece Yahudi olmayanların tümünü (*goyim*ler) proletarya safına katacağız. Ardından Yahudi olmayanlar sırf var olma hakkı elde edebilmek için önümüzde diz çökecekler[1] (6 Numaralı Protokol).

Siyon Büyüklerinin Protokolleri adlı bu metni okuyan herkes onun düzmece olduğunu hemen anlayıp yazarın en basit dramatik yazım tekniklerini bile bilmediğini fark edecektir: Bir kahraman, ne kadar alçak olursa olsun, kötülüklerini genel bir mantık çerçevesinde yapar. Oysa Siyon Büyükleri tam tersini yapıp okuru kendi kötücül ve kriminal niyetleri hakkında bilgilendirerek tuhaf bir şekilde kendi kendilerini suçlu çıkartır.

Araştırmacılar bu uydurma metnin muhtemelen Çar II. Nikolay'ın gizli polis teşkilatında (*Okhrana*) görevli bir ajan olan Matvei Vasilyeviç Golovinski tarafından yazılıp 1905'te Rusya'da yayımlandığını düşünüyorlar.[2] Metnin amacı antisemitist duyguları seferber etmekti ve ne kadar ilkel ve banal bir metin olsa da *Siyon Protokolleri* Nazi öncesi dönemde Almanya'da popülerdi ve Hitler (1889-1945) iktidara geldiğinde iyice popüler oldu.[3] Hitler, *Protokoller*'den o kadar etkilenmişti ki birçok fikrini oradan alıyordu. Örneğin 1933'te şu konuşmayı yapmıştı:

> İnsanları birbirine düşman edip barışın egemen olmasını engelleyen ufak, köksüz ve uluslararası bir klik var ... Dün-

1 "The Protocols of the Learned Elders of Zion", *Wikisource* <https://en.wikisource.org/wiki/The_Protocols_of_the_Learned_Elders_of_Zion#Protocol_I_The_Basic_Doctrine>, erişim tarihi: 24 Eylül 2019.

2 Bkz. "Protocols of the Elders of Zion", *Holocaust Encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/protocols-of-the-elders-of-zion>; Brigitte Sion, "Protocols of Elders of Zion", My Jewish Learning <www. myjewishlearning.com/article/protocols-of-the-elders-of-zion>.

3 Leon Poliakov, "Elders of Zion, Protocols of the Learned", *Encyclopaedia Judaica*, 2. baskı, cilt 6, s. 297.

> yanın her yerini mesken tutmuş, vatansız kişiler bunlar; kök salıp serpildikleri herhangi bir toprak parçası yok. Onlarla bugün Berlin'de, yarın Brüksel'de, ertesi gün Paris'te karşılaşabilirsiniz. Bir başka gün Prag, Viyana veya Londra'da olabilirler. Dünyanın her yerinde işlerini yürüttüklerinden yalnızca onların uluslararası olduğunu söyleyebiliriz, fakat insanlar bu şahısları takip etmekte zorlanıyorlar.[4]

Şu da 1940'ta yaptığı bir konuşmadan:

> Şeytani bir güç tüm ulusumuzu esir alıp ruhsal ve entelektüel hayatımızın tüm kilit konumlarını, siyasi ve iktisadi hayatımızı ele geçirdi ve bu kilit konumlardan Alman milletini her gün gözetleyip takip ediyor...[5]

Hitler açısından Yahudilerin şeytanlaştırılması tarihin en çirkin sayfalarından biri olan, 6 milyon Yahudi'nin acımasızca yok edildiği Yahudi Soykırımı'na giden yolun ilk adımıydı. Nazi rejimi neticede fikirleriyle birlikte yok oldu ama düzmece ve yüzeysel bir metin olan *Protokoller*'in popülerliği bu nedenle azalmadı.[6] Bugün bile Arap dünyasında çeşitli camilerdeki cuma hutbelerinde *Protokoller*'den söz ediliyor. 1979'da Kahire Üniversitesi'ndeki bir bilgi yarışmasında yarışmacılardan birine "genel kültür" sorusu olarak *Protokoller*'in sorulduğuna bizzat şahit oldum; soruyu hazırlayanlar metnin gerçekliğinden emindi. Petrol parasıyla semi-

4 "A speech at the Siemens Dynamo Works in Berlin, 10 Kasım 1933", *BBC History*, <http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/genocide/hitler_audio.shtml>.

5 Ses kaydını Alerta Judiada gönderdi: "Adolf Hitler Fought the Bank", *Internet Archive*. Çeviri şuradan yapılmış: "I Am Anti-zionist" <https:// similarworlds.com/8946996-I-Am-Anti-zionist/974929-Yes-Germanywas-backthen-a-democracy-before-us>.

6 *Siyon Büyüklerinin Protokolleri*'ne odaklanan meşhur Mısır dizisi *Atsız Binici*'yi de burada analım. Dizi ilkin 2002'de yayınlandıktan sonra birçok kez yeniden gösterildi. Bkz. "Egyptian Television Re-Airs Anti-Semitic Miniseries 'Horseman Without A Horse'", 5 Nisan 2012 <www.adl.org/blog/egyptian-television-re-airs-anti-semitic-miniserieshorseman-without-a-horse>.

ren Vehhabilerin desteklediği İslâm'ın aşırılık yanlısı yorumunun yaygınlaşmasıyla *Protokoller* İslâmcı fanatikler arasında da yeniden popüler oldu; bu sayede İsrail-Filistin savaşı Müslümanların Yahudilere karşı kutsal savaşı olarak anlatılabiliyor.[7]

Böyle uydurma ve çöp bir metnin böylesine yayılması komplo teorilerinin kolaylıkla popüler olabildiğinin kanıtıdır. Modern çağda dikta rejimlerinin tümü komplo teorilerine yaslanmıştır. Komplo teorilerine göre olaylar doğallıkla ya da kendiliğinden gerçekleşmektense gizlice tasarlanmış bir komplonun sonuçlarıdır. Bu düşünce tarzı diktatörlere uygundur zira diktatörler kendilerini yalnız devlet başkanı ya da başbakan olarak değil, aynı zamanda milleti temsil eden, halkın umutları ve hayallerini hayata geçiren büyük liderler olarak da görürler. Diktatör, tanrı tarafından seçilmiş güçlü adamdır ve milletini yok olmaktan kurtarıp yeniden ayağa kaldırabilecek, zaferden zafere koşturabilecek tek kişidir. Megalomani hastalığına yakalanan diktatör herhangi bir konuda yanlış yapabileceğini düşünmez. Eleştiriyi asla kabul etmediği gibi hiç kimsenin onayına da ihtiyaç duymaz. Muhaliflerinin belirli bir mantık ya da niyetle hareket ettiğini kabul etmez; ona muhalif olmak tamamen akıl dışı bir şeydir. Muhalifler, diktatörün gözünde yabancı istihbarat örgütlerinin devleti devirmek ya da sabote etmek için desteklediği bir grup vatan haini ve ajandan ibarettir.

Diktatörlerin devrilmeden önceki son zamanları genellikle birbirine benzer; ülkeleri ya da kültürleri fark etmeksizin tüm tiranlar benzer şekilde düşünürler. İktidardan devrilmeden önceki son basın toplantısında Hüsnü Mübarek, pro-

7 Arapça iki örnek için bkz. *Jarā'im al-yahūd wa ifsādhum fīmajāl al-nafs* [*Yahudilerin Suçları ve Bozuk Psikolojileri*], *IslamWeb*, 15 Nisan 2002 <http://articles.islamweb.net/media/index.php?page=article&lang=A&rid=14037>; *Jarā'im al-Yahūd wa ghadrhum* [*Yahudilerin Suçları ve İhanetleri*], Midâd, 8 Kasım 2007 <https://bit.ly/2UpObVr>.

testolara öncülük eden Kefaya Hareketi'nin (2004'te kurulan bu hareket Mısır İçin Değişim Hareketi diye de bilinir) Mısır'ı yıkmaya çalışan yurtdışı destekli bir örgütlenme olduğunu ileri sürmüştü. Romanyalı diktatör Nikolay Çavuşesku (1918-1989) benzer düşünceleri dile getirip onu istifaya zorlayan devrimcilerin hem Sovyet hem de Amerikan ajanı olduklarını iddia etmişti![8] Libyalı diktatör Muammer Kaddafi ise iktidarının son günlerinde devrimcileri televizyonda şöyle azarlamıştı: "Libya'yı Libya yapan benim. Siz kim oluyorsunuz? Amerika ve İsrail ajanları..."[9]

Diktatörlerin psikolojik yapısına gayet uygun olan komplo teorileri tüm mutlakıyetçi rejimlerde temel bir araç olagelmiştir. Kendi halkını küçük görüp halkın kendi adına düşünme yetisinden yoksun olduğuna inanan diktatörler medyayı tümüyle denetlemek isterler. Halkın doğru düşünebilmek için birisine ihtiyacı vardır ve bu ihtiyaç doğal olarak liderin itibarını arttırır. Diktatörün medya makinesi de kitlelerin zihnine komplo nosyonunu kazımak için durmaksızın çalışır.

Komplo teorileri diktatörleri birçok bakımdan güçlendirir. Bir komplo teorisi öncelikle muhalefetin imajını zedeleyip muhalifleri itibarsızlaştırmaya çalışır. Liderin karizmasıyla büyülenip komplo teorilerine inanan kitleler muhaliflerden nefret edip ellerinden gelse onları öldürecek raddeye gelirler zira muhalifler ulusa yönelik bir komploya karışmış hainler ve ajanlardır. Mısır'ın şimdiki diktatörü Abdülfettah Sisi'nin (1954-) destekçileri Sisi'nin rakiplerini sokakta tek-

8 "[Çavuşesku] bağımsız hareket ettiklerine inanmıyordu ... Ruslarla Amerikalıların ortak hareket ettiği kanısındaydı." Bkz. Soraya Sarhaddi Nelson, "25 Years After Death, A Dictator Still Casts A Shadow In Romania", *National Public Radio*, 24 Aralık 2014 <www.npr.org/sections/parallels/2014/12/24/369593135/25-years-after-death-adictator-still-casts-ashadow-in-romania>.

9 Bu konuşma için bkz. *Muammar Gaddafi addresses the nation* [video], 27 Ocak 2014, <www.youtube.com/ watch?v=cnQlbErKvsQ>.

me tokat dövmeleriyle meşhurdur[10] – dayak yiyenler de demokratik değişim için ağır bedeller ödeyen genç ve cesur devrimcilerdir. Diktatörün takipçilerinin gözünde bu kişiler "yok edilmesi" gereken hainlerdir. Rusya'nın yeni "çar"ı Vladimir Putin'in (1952-) destekçileri de benzer bir mantıkla hareket ediyor. Putin'in destekçileri muhaliflerin büyük harflerle "vatan haini" yazılı fotoğraflarını salladıkları mitingler düzenliyorlar.[11]

İkincisi, komplo teorileri bir korku iklimi yaratıp gerçekten büyük bir komplonun hazırlandığı ve ülkenin çok yakında kaosa ve iç savaşa sürükleneceği hissini aşılar. Bunun sonucunda halk koruyucu liderine daha sıkı bağlanır: Tüm zaaflarına rağmen komployu boşa çıkartıp devleti ve milleti bir arada tutabilecek kişi odur. Böylece babacan çoban ile evlatları kenetlenir. Lider, halkın çıkarını herkesten daha iyi bilir. Halkı korur; hadiselerin derin ve gerçek anlamlarını kavrayıp halk adına doğru kararlar verir. Komplo fikri yayıldıkça, halk liderin peşine takılır; yalnızca liderin kendilerini kötülükten koruyabileceğine inanırlar.

Üçüncüsü, komplo teorileri bir diktatörü hatalarının, hatta suçlarının hesabını vermekten kurtarır. Siyasi başarısızlıklar büyük bir komployla açıklanırken kitleler komploculara alt edebilecek yegâne kişi olarak gördükleri diktatöre daha çok bağlanırlar. Değindiğimiz gibi 1967'de Cemal Abdülnasır, Mısır'ı İsrail'le savaşa sokup Mısır tarihindeki

10 Rejim destekçilerinin gazeteciler sendikasında düşman olarak yaftalanan kişilerin etrafını kuşattığı görülüyor: *Citizens surround the Journalists' Syndicate* [video], 4 Mayıs 2016 <https://youtu.be/T4AuiMwd7J8>; *Citizens outside the Journalists' Syndicate taunt el-Sisi* [video], *Al Tahrir*, 4 Mayıs 2016 <https://youtu.be/DLGmnj3b211>. Ayrıca bkz. *Citizens surround the entrance of the Journalists' Syndicate* [video], al-Youm al-sabi', 4 Mayıs 2016 <https://bit.ly/2FrUd4d>.

11 Şu *BBC* belgeselinde çeşitli örnekler görülebiliyor: *Vladimir Putin: The World's Most Powerful President* [video], 12 Eylül 2016 <https://youtu.be/NOCJENwsdJw>.

en ağır hezimetlerden birinin mimarı olmuştu. İsrail ordusu Mısır ordusunu yalnızca birkaç günde ezip geçerken Doğu Kudüs, Sina, Gazze, Batı Şeria ve Golan Tepeleri işgal edilmişti. Ne var ki Nasır istifa edeceğini açıkladığında milyonlarca Mısırlı ona sadakatlerini kanıtlamak için sokağa dökülüp yenilginin Amerikalıların büyük bir komplosundan kaynaklandığını iddia etmişlerdi. Nasır orduyu yeniden inşa etmek için göreve dönerken medya organları yeni sloganı yaymaya başlamıştı: "Savaştan Önemli Bir Önceliğimiz Yok."[12] Başka deyişle, savaş kazanılana dek demokratik reformlar askıya alınabilirdi.

Dördüncüsü, komplo teorileri demokrasinin ertelenmesine imkân verir. Demokrasi yerine otokratik yönetimi tercih ettiğini açıkça söyleyen diktatörlerin sayısı çok azdır. Güçlü bir lider genellikle ülkesinin içinden geçtiği zor koşullardan bahsedip bunları demokrasinin uygulanmasına engel olarak gösterir: Komplo önlenip komplocular ortadan kaldırıldıktan sonra diktatör sahneden çekilecek ve gerçek bir demokratik rekabete izin verecektir. Ne var ki komplocuların anavatana saldırmak için pusuda bekledikleri şu anda bu mümkün değildir. Komplo teorileri kurumsal demokratik reformların geciktirilmesi için başarıyla kullanılan bir argümandır.

Beşincisi, komplo teorileri baskıcı politikaların kılıfıdır. Ülke büyük bir komployla karşılaştığında güçlü lider milletini ve vatandaşlarını korumak için olağanüstü önlemler almak zorunda olduğunu belirtir. Diktatörün genellikle kısaca ve içeriğini belirsiz bırakarak tanımladığı bu olağanüstü önlemler binlerce kişiden yazılı itiraflar almak için yapılan işkence ve tutuklamaların yanı sıra yargısız infazlar ve insan-

12 Bu sloganı 30 Mart 1968'de halka hitap ederken Nasır dile getirmişti. Bkz. "Gamal Abdel Nasser's statement to the Nation" <http://nasser.bibalex.org/Data/GR09_1/Speeches/1968/680330_bayanat.htm>.

ların kaçırılıp ortadan kaldırılmasını da içerir. Kamuoyunun büyük bölümü bu suçları ya göz ardı eder ya da anavatana yönelik komplodan korktukları için haklı bulur.

Altıncısı, komplo teorilerini savunanlar hedef aldıkları kişileri insan yerine koymazlar. 1920'de Hitler, Almanya'yı kendi çıkarları için yıkmaya çalıştıklarını iddia ettiği bir grup hakkında –isimlerini vermeden– hararetli bir konuşma yaptı. Hitler'in konuşması sırasında dinleyicilerden biri ayağa kalkıp büyük bir coşkuyla "Yahudileri kastediyor, evet Yahudileri!" diye bağırdı.[13] Binlerce Nazi gibi Yahudileri suçlamak için ayağa kalkan bu adam bir Yahudi'nin de karısı ve çocuklarının olabileceğini düşünmüyordu. Yahudi'yi komplocular kampındaki düşmanlardan biri olarak görüyordu. Yahudi Soykırımı'nı fiilen icra edenlerin yanı sıra ona sessizce rıza gösterenler de Yahudileri bir halk olarak değil, yok edilmesi gereken uğursuz bir düşman olarak görmüştü.

Şikago adlı romanımı yazdığım sırada Vietnam Savaşı hakkında okuyordum ve ABD komuta kademesinin hazırladığı bir askerî talimatnameyle karşılaştım. Şöyle deniyordu: "Düşmana ateş ederken, asla onun gözlerinin içine bakma." İnsan yerine koymamanın bundan daha net bir örneği olamaz. Ateş ettiğiniz kişiyi düşman saydığınızda, onu öldürmeniz çok daha kolaydır. Ama birinin gözünün içine bakarsanız orada düşman değil, insan görürsünüz. Genç bir askeri öldürdüğünüzde annesinin nasıl perişan olacağını ya da evine dönebilirse çocuklarına nasıl sarılacağını hayal edersiniz. İşleyeceğiniz suçun büyüklüğünü fark edip onu öldürmekten vazgeçebilirsiniz. Bir cinayette ya da terör saldırısında ilk adım, düşmanı insan yerine koymamaktır. Bir Batı başkentinde tanımadığı insanları öldürmek için bir kafeye giren İslâmcı bir fanatik, eğer kurbanlarını kendisi gibi ha-

13 Claudia Koonz, *The Nazi Conscience* (Cambridge, Londra: Harvard University Press, 2003), s. 20.

yatları olan insanlar olarak görürse cinayet işleyemez. Kafedekileri öldürebilmesi için onları "İslâm düşmanı kâfirler" olarak görmesi gerekir.

Ebu Gureyb Cezaevi skandalında ABD'li yedek subay Lynndie England karıştığı işkencelerle gündeme gelmişti: İşkence gören çırılçıplak mahkûmların yanında ağzında sigarasıyla sırıtan England, bu halde fotoğraflarını çektirmişti. Bu davranışından ötürü yattığı hapis cezasından sonra England hâlâ herhangi bir yanlışının olmadığını düşünüyordu: "Özür dilersem suçlu olduğumu kabul etmiş olurum ve bunu kabul etmiyorum. Ben sadece görevimi yaptım."[14] 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atılan atom bombasıyla bir seferde 80 bin kişiyi öldüren Amerikan uçağının mürettebat üyesi, "Hollandalı" lakaplı Theodore van Kirk de benzer bir mantıkla hareket etmişti. Van Kirk ömrünün son yıllarında bir gazeteye şu demeci vermişti: "Aynı koşullarda yine aynı şeyi yapardım ... Düşmanla savaşıyorduk."[15]

Komplo teorileri diktatörlere sınırsız yetki tanıyıp muhalefetten tümüyle kurtulma imkânı verdiği için en tehlikeli diktatörlük semptomlarından biridir. Ayrıca halkın çoğunluğunu en berbat suç ve eziyetlerin kabul edilmesine, hatta desteklenmesine ikna eder. Komplo teorileri yayıldıkça halkın kolektif zihni bulanır, dışarıdan ayan beyan görünen hakikat anlaşılmaz olur. Hayatları boyunca komplo teorilerinin gölgesinde yaşayan kişiler hatalarını kabul etmek yerine başkalarını suçlarlar. Güncel olayların bir komplonun parçası olarak yorumlanması işlerine gelir çünkü bu saye-

14 Bkz. David Jones, "Why the hell should I feel sorry, says girl soldier who abused Iraqi prisoners at Abu Ghraib prison", *The Daily Mail*, 13 Haziran 2009 <www.dailymail.co.uk/news/article-1192701/Why-hell-I-feelsorry-says-girl-soldier-abused-Iraqi-prisoners-Abu-Ghraib-prison.html>.

15 Gustav Niebuhr, "HIROSHIMA; Enola Gay's Crew Recalls The Flight Into a New Era", *The New York Times*, 6 Ağustos 1995 <https://www.nytimes.com/1995/08/06/world/hiroshima-enola-gay-s-crew-recalls-theflight-into-a-new-era.html?pagewanted=all>.

de başarısızlığın sorumluluğunu almaktan ve acizlik hissinden kurtulurlar.

Mısır'da İslâmcılarla ordu arasındaki uzun süreli iktidar mücadelesi sırasında her iki taraf da birbirini CIA ajanı olmakla suçlamıştı.[16] İstihbarat teşkilatının kontrolündeki Mısır devlet televizyonu ve gazetelerinde 2011'de Hüsnü Mübarek'i deviren hareketin aslında Mısır'ı bölüp ufak devletler kurmak için hazırlanmış büyük bir Mason komplosu olduğu öne sürülmüştü.[17] Bunun kanıtı olarak da kimi genç devrimcilerin devlet medyası nezdinde tartışmasız bir Mason sembolü olan pazıbentler takması gösterilmişti. Bazı devrimci hareketler flamalarına sıkılı yumruk resmi koymuşlardı ve bu da Mısır medyasına göre inkâr edilemez bir Mason sembolüydü.[18]

Daha şaşırtıcı olan Mısır entelijansiyasının da bu saçmalığa ortak olmasıydı. Tüm kanlı olaylara ve sönüp giden umutlara rağmen 2010 sonunda başlayan Arap Baharı ayaklanmaları bölgedeki diktatörlerden ve diktatörlerin Arap toplumuna aşıladıkları gerici düşünme tarzlarından kurtulmaya yönelik hakiki bir çabaydı. Devrim adı verilen olgu esasen diktatörlük sendromunu tedavi etmeye yönelik bir çabadır.

16 Bkz. Arapça 'Ukāsha: al-ikhwān 'umalā' Amrīkā fī Miṣr ["Ukāsha: Müslüman Kardeşler Amerika'nın Mısır'daki Ajanları"], *Dunya al-waṭan*, 31 Mart 2012 <www.alwatanvoice.com/arabic/content/print/265320. html>; Su'āl amrīkānī: hal Trump 'amīl mithl al-Sīsī ["Bir Amerika Sorusu: Trump, Sisi gibi bir Ajan mı?"], *Freedom and Justice Gate*, 17 Temmuz 2018 <https://bit.ly/2UqJ4Eg>.

17 Bkz. Muḥammad Abū al-Ghayṭ, bi'l-fidiyū wa'l-ṣuwar: al-shafarat al-sirriyya min "al-ḥaẓāẓa al-māsūniyya" wa ḥattā "ḥalawānī ikhwān ["Fotoğraf ve Videolarla Masonik Güruhların ve Halawani Kardeşler Şirketi'nin Gizli Kodları"], *Shorouk*, 21 Ocak 2014 <www.shorouknews. com/news/view. aspx?cdate=20012014&id=87273ac4-f055-4150-851fb2221b20dd39>.

18 *A.g.e.*

Mısırlı manken Tata Zaki, 1950'lerde Mısır'ın en güzel kadınlarından biri olarak tanınırdı. İlkin ondan epey yaşlı, zengin ve ünlü bir avukatla evlendikten sonra eski kraliyet ailesiyle de bağları olan genç ve yakışıklı bir aristokrata delicesine âşık olmuştu. Kocasına yeni erkek arkadaşıyla evlenebilmek için ondan boşanmak istediğini söylediğinde reddedilmiş ve bunun üzerine evden ayrılmıştı. Hikâye buraya kadar gayet normal; dünyanın her yerinde yaşanabilecek bir durumu anlatıyor. Ama bu aşamada Zaki yaşadığı sorunu *Akhbar el-Yom* gazetesinin sahibi ünlü gazeteci Mustafa Amin'le paylaşınca işler değişti. Amin, gazetesinin tirajını arttırmak umuduyla bu olayı manşete şöyle taşıdı: "Mısır'ın En Güzel Kadınının Firarı."[1]

Olay 1960'ta yaşanmıştı ve o tarihte Mısır demokratik sistemi ve muhalif partileri ortadan kaldırıp tüm muhalifleri

1 Dr. Muḥammad al-Bāz, *Ṣaḥāfat al-ithāra: al-Siyāsa wa al-Dīn wa al-Jins fī al-Ṣuḥuf al-Miṣriyya* [*The Sensationalist Press: Politics, Religion and Sex in the Egyptian Press*] (Kahire, 2012).

hapse atan Cemal Abdülnasır tarafından yönetiliyordu.[2] Nasır, halkın Zaki'nin durumuna ilgi göstermesinden öfkelenmiş; *Sabah al-Kheir* diye bir dergide Hijazi adında bir karikatüristin karısının gizli aşkını gardıropta yakalayan bir kocayı hicveden karikatürler çizmesinden rahatsız olmuştu. Sonuçta Nasır'ın tepkisi tüm Mısır gazetelerini devletleştirip gazetelerin eski sahiplerini yeni medyanın şefleri tayin etmek oldu. Devletleştirme emrinden birkaç yıl sonra yayın yönetmenleriyle yaptığı toplantıda Nasır şunları söylemişti:

> Devletleştirme hamlesiyle amacımız basını kontrol altına almak değil. Sömürünün olmadığı bir sosyalist devlet kurmak zorundayız ve kurmak istediğimiz toplum zenginlerin gece kulüpleri ve gece hayatlarından ibaret değil. Mısır asla böyle bir toplum olamaz. Gerçek Mısır'ı gerçek sorunları olan ve gazetelerde anlatılması gereken Mısır köyleri oluşturuyor. Mısır hakkında yazmak isteyenler köylere gidip Mısır halkının gerçek mücadelesine tanıklık etmelidir. Basın, halkın emrinde olmalı; otantik ve organik Mısır toplumuna hizmet etmelidir. Basın, sosyalist toplumun inşasına katkı yapmalıdır. Kamunun aleyhine faaliyet gösteren gazetelerle halkı geliştirmek mümkün değildir. Gazetelerde ülkemizin onuruna yakışmayan haberler okuyorum; ayrıca yabancı elçiliklerin raporları hemen her gün yayımlanıyor. Siz gazeteciler olarak ülkeye hizmet etmek zorunda olan neferlersiniz. Aranızda dayanışmacı ve sosyalist topluma inanmayan biri varsa hemen şimdi istifa edip evine dönebilir.[3]

Devletleştirme emrine destek verenlerin başında gazete sahiplerinin gelmesi tuhaftı. Ama bu insanların gerçekten

---

2 Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (New York: Simon and Schuster, 1971), s. 88, 127, 155, 295, 299, 397, 415, 533.

3 "'Abd al-Nāṣir yaṣdur qarār ta'mīm al-ṣaḥāfa" ["Nasır, basın kuruluşlarını devlet kontrolüne alan bir kararname yayımladı"], çev. Russell Harris, 24 Mayıs 2016 <https:// www.vetogate.com/2201209>.

samimi olduğu söylenebilir mi? Bir gazetecinin ya da gazete sahibi olabilmek için yıllarca didinmiş bir müteşebbisin devlet gazetesine el koyduğu için sevinebileceğini düşünmek saçmalıktır – peki öyleyse bu emir neden desteklenmişti? Cevap basittir: *Rose al-Yusuf* dergisinin genel yayın yönetmeni ve sahibi İhsan Abdülkuddüs'ün birkaç yıl önce başına gelenleri hiç kimse unutmamıştı.

Abdülkuddüs önemli siyasi haberler yapan bir gazeteci olduğu gibi Nasır'ın yakın arkadaşlarından biriydi. 1954'te ordu yönetime el koyduğunda, *Rose al-Yusuf*'ta "Mısır'ın Başındaki Gizli Cemiyet" başlıklı bir yazısı yayımlandı.[4] Abdülkuddüs 1952'deki hükümet darbesini yapan Özgür Subaylar adlı gizli askerî teşkilatın üyelerinin askerlikten istifa edip bir siyasi parti kurmalarını ve şanslarını seçimde denemelerini tavsiye ediyordu. Bir başka talebi de demokrasiye dönülmesiydi. Kısa süre sonra Abdülkuddüs evinde askerî inzibat tarafından gözaltına alındı ve askerî bir hapishanede yüz günlük bir işkenceye ve ağır bir muameleye maruz kaldı. Serbest bırakıldığı gün telefonla Abdülkuddüs'e ulaşan Nasır şöyle kıkırdamıştı: "Abdülkuddüs artık nasıl davranman gerektiğini herhalde öğrenmişsindir, ama daha zamana ihtiyacın varsa söyleyebilirsin."[5]

Nasır ardından Abdülkuddüs'ü evine akşam yemeğine davet etmiş; hapse attırdığı için kendisinden özür dilemiş ama gazetecilerin ortalığı velveleye vermesine de asla izin veremeyeceğini ilave etmişti. Bu olay Nasır'ın en yakın arkadaş-

4 Lam'i al-Muṭṭī, *Mawsū'at Nisā' wa rijāl min Miṣr* [*Encyclopaedia of Women and Men from Egypt*] (Kahire: Dar al-Shorouk, 1968), s. 215.

5 Bkz. Maḥmūd al-Qay'ī, Najl al-kātib al-kabīr Iḥsān 'Abd al-Quddūs li "Ra'y al-Yawm': 'Abd al-Nāṣir ittaṣṣal hātifiyyan bi Abī ba'd khurūjihi min al-mu'taqal wa qāl lahu: It'adabt yā Iḥsān? ["Büyük Yazar Abdülkuddüs'ün Oğlu *Ra'y al-youm*'a Konuştu: 'Nasır, babama hapisten çıktığında telefon edip 'dersini aldın mı İhsan?' dedi"], *Ra'y al-youm*, 28 Ocak 2018 <https://bit.ly/2A3Ahi2>. Kendi oğluna anlattıklarının yanı sıra İhsan benim babama da hapiste işkence gördüğünü anlatmıştı.

larını bile hoşuna gitmeyen bir şey yazdıklarında hapse attırabileceğini gösteriyordu. Nasır'ın basının devletleştirilmesi kararını destekleyen gazete sahiplerinin aklında bunlar vardı.

Bundan elli dört yıl sonra Abdülfettah el-Sisi tüm ipleri eline alıp istihbarat teşkilatı aracılığıyla medyayı tümüyle kontrol edecek duruma geldiğinde de benzer bir tablo ortaya çıktı.[6] Sisi kesin bir ifadeyle şunu söylemişti:

> Ulusal medyanın vazifesi devletin başarılarını paylaşmak, vatandaşların umudunu ve moralini yükseltmektir. Medya başka türlü davranırsa devletin yıkımında bir araç olur ve biz buna asla izin vermeyiz.[7]

Diktatörler açısından medya hakikati aktarıp farklı görüşleri dile getiren bir araç değil, liderin desteklenmesi için kitleleri harekete geçiren bir silahtır. Lider, tabiatı gereği, halkın tek bir vizyon ve görüş etrafında birleşmesini ister. "Herkes için geçerli tek vizyon" fikri tüm diktatörlüklerin *leitmotifidir*.

Nazi Öğrenci Birliği'ne mensup öğrenciler 10 Mayıs 1933'te Berlin'deki Opernplatz'ta aralarında Fyodor Dostoyevski, Ernest Hemingway, Victor Hugo, Lev Tolstoy ve André Gide gibi yazarların kitaplarının da bulunduğu 25 bin adet eseri yakmıştı. Kitap yakma töreni sırasında Nazi Propaganda Bakanı Joseph Goebbels (1897-1945) binlerce öğrenciye şöyle hitap etmişti:

> Abartılı bir Yahudi entelektüelizminin egemen olduğu devir artık geride kaldı. Alman devrimi Alman karakterinin ihtiyaç duyduğu yolun önünü açtı ... Devrim tepeden değil

6 Ami Ayalon, *The Press in the Arab Middle East: A History* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 245.

7 Bkz. *Sisi attacks the Egyptian media* [video], *Al Jazeera*, 1 Kasım 2015, <www.youtube.com/watch?v=tFejXv_QgfQ>.

> aşağıdan başladı. Kelimenin tam anlamıyla halkın iradesini gerçekleştiriyoruz. İşçi ile burjuvazi, öğrenci ile asker, çırak ile usta yan yana; entelektüel ile proleter omuz omuza.[8]

Edebiyat, sinema ve medyanın sadece sosyalist fikirleri ifade edip "yeni Sovyet insanı"nı yaratmaya zorlandığı Sovyetler Birliği'nde de katı bir sansür yürürlükteydi.[9] Sovyet projesine aykırı bulunan gerici kitaplar yasaklanmıştı. Lenin'in karısı Nadejda Krupskaya 1923'te Sovyet halkının asla okumaması gereken kitaplardan oluşan bir liste hazırlamıştı ve listede *Kur'an* ve *Eski Ahit*'in yanı sıra Immanuel Kant, René Descartes ve Tolstoy'un eserleri de yer alıyordu. Kant'ı aforoz etme nedeni sorulduğunda Krupskaya şu cevabı vermişti: "Kitleler Kant okumazlar."[10]

Sovyetler Birliği'ni otuz yıl boyunca yöneten Josef Stalin'in devrinde (1922-1953) gazetelere sansür iyice ağırlaştığı gibi gerici fikirler barındırdığı düşünülen tüm kitaplar da yasaklanmıştı. "Yeni Sovyet insanını" yaratmak için boyuna "pozitif içerik"li filmler çekiliyordu. Stalin'in beğendiği filmlerden biri bunun güzel bir örneğidir: İvan Pyryev tarafından 1936'da çekilen *Parti Kartı* halka parti üyelik kartlarını yenilemesi için baskı yapıldığı bir dönemde gösterime girmişti. Soyvetler'de parti üyelik kartını kaybetmek bir saygısızlık göstergesi olduğu gibi yaptırımı da olan ciddi bir suçtu. *Parti Kartı*'nda parti üyelik kartını kaybeden genç Anka, kocasının eski bir toprak ağası ve karşıdevrimci olduğunu öğrenir.

---

8 Joseph Goebbels, "Der Vollzug des Volkswillens", çev. Barbara Schwepcke, *Völkischer Beobachter*, 12 Mayıs 1933.

9 *Encyclopedia.com*'da "Sovyet insanı" ya da "komünizmin kurucusu" "eğitimli, çalışkan, kolektivist, vatansever ve SSCB Komünist Partisi'ne tamamen sadık" kişi olarak tanımlanıyor. Bkz. "soviet man", *Encyclopedia.com* <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/soviet-man>, erişim tarihi: 25 Eylül 2019.

10 A. Robert Rogers, "Censorship and Libraries in the Soviet Union", *Journal of Library History, Philosophy, and Comparative Librarianship*, cilt 8, sayı 1 (1973), s. 24.

Bir süre sonra Anka'nın üyelik kartını önemli bir komüniste suikastta kullanmak için kocasının çaldığı anlaşılır. Filmin son sahnesinde kocası onu affetmesi için Anka'ya yalvarsa da Anka bu korkunç suçtan dolayı hak ettiği cezaya çarptırılması için kocasını yetkililere teslim eder.

Faşist İtalya'da da benzer bir durum söz konusuydu. Tek fark diktatör Benito Mussolini'nin (1883-1945) bir gazeteci olarak hayata başlayıp muhalif bir siyasetçi olduğu sırada sansürü kıyasıya eleştirmesine rağmen[11] iktidara geldiğinde faşistlerin beğenmediği tüm fikirleri yasaklamış olmasıdır. Iraklı diktatör Saddam Hüseyin de Arap milliyetçiliğine bağlı Baas Partisi'nin siyasi bilincini güçlendirmek için tüm medyayı kontrolü altına almıştı. Ayrıca Saddam medyadan da öteye uzanıp 2000 ve 2003 yıllarında düzenlediği konferanslarda Iraklı edebiyatçılara romanları ve öykülerinin Arap milliyetçiliği ideallerini vurgulaması gerektiğini açıklamıştı.

Dinî dikta rejimlerinde de durum daha iyi değildir ve İran, Sudan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde sinema, televizyon, basın ve kitap yayıncılığı (hem kurmaca hem de kurmaca dışı) alanlarında sansür epey yaygındır. Dinî yönetimler siyasi sansürün yanı sıra kültürel üretim yoluyla dinî kuralların ya da halkın ahlâkının zedelenmesini önlemek için devlet kontrolünü kapsamlı bir ahlâki sansür mekanizması olarak da çalıştırırlar.

Bu örnekler bir diktatörün daima kitlelerin bilinci üzerinde mutlak bir denetim kurmayı amaçladığını gösterir. Bu da genellikle şu şekilde yapılır:

İlkin, bağımsız haber kaynakları ortadan kaldırılır. Diktatör medyayı tümüyle kontrol eder; yabancı radyoların yayını engellenir; güvenlik aygıtı tarafından denetlenmeyi kabul etmeyen haber sitelerine erişim yasaklanır; çeşitli sosyal

11 Bkz. Denis Mack Smith, *Mussolini* (Londra: Paladin, 1983), s. 91.

medya platformları kontrol edilir ya da engellenir veya tümüyle kapatılır.

İkincisi, düşmanlar ve komploculara karşı seferberlik ilan edilir. Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi diktatörler daima bir komplo teorisine başvurup düşmanlarını yabancı istihbarat örgütlerinden devleti yıkmak için para alan bir grup vatan haini ve ajan olarak tanımladıktan sonra medyayı ülkenin (ya da dinin) korunmasında halkın desteğini almak üzere kullanırlar. Buradaki amaç şahsiyet suikastı yapmaktır; halkın muhalefete güvenmediği, muhaliflerin fikirlerinin dinlenmediği bir ortam yaratılır.

Diktatör, medyayı tümüyle ele geçirdiğinde "alternatif bir gerçeklik" yaratmaya çalışır. Bu noktada, somut gerçeklik ile medyanın çarpık gerçekliği arasındaki sınır bulanıklaşır. Diktatör bu sayede kitleleri kendisinin kahraman olduğuna –bir hayal olsa da– inandırır ve idari başarısızlıkları, yanlış politikaları ve baskıcı uygulamalarından mağdur olan binlerce kişinin sesinin duyulmasını engeller.

Bu tablo ister istemez şu soruyu sordurur: Diktatör, güvenlik aygıtını (ordu, polis, hâkim ve savcı, sivil ve askerî istihbarat) tamamen kontrol ettiği halde niçin tüm ifade araçlarını ortadan kaldırmak ister? Devleti tümüyle kontrol ettiğine göre kendinden farklı görüşlere sahip kişilere ufak da olsa bir alan tanısa nasıl bir zarar görebilir?

Diktatör mutlak hakikati kendisinin bildiğini düşünür ve kendine çok değer verdiği için başka birinin onun dehası karşısında hayran olmaması, farklı bir fikri ifade etmesi ya da politikalarını eleştirmesine akıl sır erdiremez. Muhaliflerin ülkeyi bölüp devleti yıkmaya çalışan ajanlar olduğu inancı diktatörün narsisizmine uygun tek açıklamadır. Diktatör kendini ulusun ve halkın tek temsilcisi olarak gördüğü için suçluluk hissi duymadan muhalifleri elindeki tüm yöntemlerle ezmeye girişir. Bunların arasında tutuklama, işken-

ce ve katliam da vardır – ahlâka ve hukuka aykırı bu uygulamalar diktatöre göre ulusun çıkarlarının korunması açısından elzem olduğu gibi ulusu hedef alan komplolardan kaynaklı "tehlikeleri" bertaraf edebilmek için de gereklidir. Diktatör gün gelip fikir de değiştirebilir – 2006'da anayasa değişikliği öneren Hüsnü Mübarek'in yaptığı gibi. Alternatif fikirleri ifade edebilecek yegâne kişinin yine kendisi olduğunu düşünür.

Diktatör, halkı iki farklı ve çelişik konumdan değerlendirir. İlkin teorik anlamda halka önemli bir rol biçer: Mevcut durumu çok iyi okuyup, vatan sevdalıları ile vatan hainleri arasında ayrım yapabildiği için halkın dehasına övgüler düzer. Öte yandan pratikte halkın kendi başına bırakılamayacağını düşünür ve muhalif fikirler ifade eden bir yazı ya da televizyon programının bile kitleleri rejime karşı ayaklandırma potansiyeline sahip olduğuna inanır. Halkı küçük gören bu bakış açısı babacan diktatör kavramıyla uyumludur. Çocuklarınızı seversiniz ama kendi başlarına bir şey yapabileceğine asla inanmazsınız. Kötü düşünceleri çocuklarınızın zihinlerinden uzak tutup kötü insanlarla arkadaşlık etmelerini engellemeye çalışırsınız. Diktatör, konuşmalarında halkı övse de gerçek fikri bunun tam tersidir. İktidarda kalabilmek için basını, eğitimi ve kültürü (halkın bilincini etkileyebilecek her şeyi) mutlaka denetlemek zorunda olduğunu düşünür.

Diktatör, en sonunda istediğini elde edecektir. Kitlelerin beyni yıkandığı için her şeyi onun istediği gibi gören yeni kuşaklar yetişecektir – güçlü liderin iradesine boyun eğmekten başka bir şey bilmeyen, hiçbir farklı düşünceye sahip olmayan nesiller. Kendine ait bir siyasi iradesi olmayan ve güçlü lidere psikolojikman bağımlı olan otoriter toplumlarda yetişmiş kişiler diktatörlük sendromunun bir başka semptomu olan "faşist zihniyet"ten mustariptir ve fa-

şizm mikrobu yönetim sisteminden medyaya ve "makbul vatandaş"a kadar her yere sirayet eder. Makbul vatandaş gündelik hayatında faşist tavırlar sergileyen bir mini diktatöre dönüşür. Otoriter rejimde yetişmiş makbul vatandaş farklı görüşlere alışkın değildir ve bir düşünceyi farklı açılardan kavrayamadığı gibi medya, işyeri, cami ya da okuldan öğrendiği hakikatlerle uyuşmayan bir düşünceye de sahip olamaz. Her meselede tek hakikatin olduğuna inanır ve tüm gücüyle sarıldığı o hakikati hararetle savunur.

Tıpta bir hastalığın tetkikinde hastalığın doğasının anlaşılabilmesi için sağlıklı doku örnekleriyle hastalıklı doku örnekleri karşılaştırılır. Diktatörlük sendromlarından faşizmin tetkiki açısından Mısır toplumu oldukça elverişlidir. 20. yüzyılın ilk yarısında Britanya işgali (1882-1956) ve kralın tek adam olma çabalarına rağmen Mısır görülmedik ölçüde bir entelektüel hoşgörüye sahipti: İlk Mısır anayasası 1923'te hazırlanırken "tüm Mısırlıların din özgürlüğü teminat altındadır" madddesi "tüm Mısırlıların inanç özgürlüğü teminat altındadır"[12] diye değiştirilmişti çünkü anayasayı hazırlayanlara göre "din" kelimesi genellikle müesses dinlerle sınırlı iken "inanç" hem dindarları hem de dinsizleri kapsıyordu. Bu değişikliğin temelindeki mantığa göre Mısır devleti ateist vatandaşlarının haklarını da korumakla yükümlüydü.[13]

Kahire Üniversitesi profesörlerinden Taha Hüseyin 1926'da yayımlanan *İslâm Öncesi Şiir Üzerine*'de İslâm tarihine Kartezyen bir yöntemsel şüpheyle yaklaşıp, İslâm öncesine ait olduğu düşünülen birçok şiirin yakın tarihte yazıldığı ve

12 Değişikliklerin ayrıntıları için bkz. Arapça: *al-Maḥkama al-'Ulyā al-Miṣriyya*, Minnesota Üniversitesi, İnsan Hakları Kütüphanesi <http://hrlibrary.umn.edu/arabic/Egypt-SCC-SC/Egypt-SC2-Y7.html>.

13 Anayasa tartışmasına dair Arapça bir tartışma için bkz. Yaḥya al-Jammāl, "Ḥurriyat al-i'tiqād" ["İnanç Özgürlüğü"], *al-Ahram*, 6 Kasım 2014 <www.ahram.org.eg/NewsQ/336294.aspx>.

yanlış atıflar içerdiğini ortaya koydu. Hüseyin'e göre meçhul müelliflere ait olan bu şiirler İslâm'ın ortaya çıkışından sonra yazıldıkları halde İslâm öncesine tarihlenmişti. Hüseyin'in İslâm'a hakaret ettiğini düşünen din adamları ve diğer dinî şahsiyetler kitaba öfkelenip yazarın aleyhinde "İslâm'a hakaret" davası açtılar. Ne var ki savcı Muhammed Nur, Taha Hüseyin'le yoğun bir istişarenin ardından akademik bir inceleme olan bu kitabın İslâm'a hakaret maksadı gütmediğine ve yazar hakkında dava açılmasına gerek olmadığına karar verdi ve Hüseyin beraat etti.

Dinî ve entelektüel hoşgörü devrin alametifarikasıydı ve buna benzer başka birçok örnek verilebilir. 1937'de matematikçi yazar İsmail Adham ateizm macerasını anlatırken en az diğer dinlerin müritleri kadar sıkı bir ateist olduğunu vurguladığı *Neden Ateistim?* adlı bir kitap yazdı. Adham kitaptan dolayı ne yargılandı ne de herhangi bir baskıyla karşılaştı – kitapları satılmaya devam etti. Adham'a yanıt olarak İslâm âlimlerinden Ahmed Zeki Ebu Şadi "Neden Dindarım?"[14] başlıklı bir risale yazarken Muhammed Ferid Wajdi de "O Neden Ateist?"[15] başlıklı uzun bir makale yazdı – ikisi de 1937'de yayımlandı. Mısırlılar ateizm ve inanç konulu bu entelektüel tartışmayı takip ederken bir kişi bile ateistlerin kitaplarının yasaklanması ya da yazarların yargılanmasını talep etmedi.

Kahire Üniversitesi'nden İngiliz edebiyatı profesörü Dr. Rashad Rushdi ise kendi öğrenciliğinde 1940'larda geçen bir olayı anlatır. Edebiyat eleştirisinde uzman bir profesör o sırada Marksist eğilimleriyle ünlüdür; derslerinde bir edebiyat doktrini olarak sosyalist gerçekçiliği savunup edebiyatın sınıf mücadelesinin hakikatine ışık tutması gerektiği ve

14 Zakī Abū Shādī, "Li mā dhā anā mu'min" (Iskenderiye: Maktabat al-ta'āwun, 1937).

15 Muḥammad Farīd Wajdī, "Li mā dhā anā mu'min", 1937.

kitlelerin iradesinin sonunda mutlaka galip geleceğini anlatır. Genç Rushdi ise sosyalist gerçekçilikten pek hoşlanmaz; bu doktrinin katı ideolojik çerçevesinin edebiyatın spontan estetik özelliklerini göz ardı ettiğini düşünür. Yıl sonundaki sözlü sınavda Marksist profesör Rushdi'ye şu soruyu sorar: "Sosyalist gerçekçilikle ilgili ne düşünüyorsun?"

Rushdi bir an düşünüp şöyle der: "Sosyalist gerçekçiliği derslerde anlattığınız şekilde mi anlatmamı istiyorsunuz?"

Profesörün cevabı şu olur: "Kendi fikrimi değil, senin fikrini merak ediyorum."

Bunun üzerine Rushdi sosyalist gerçekçiliği kıyasıya eleştirir; sosyalist gerçekçiliğin kusurlarını, edebiyatın estetik değerleri açısından sakıncalarını sayıp döker. Sınav bittiğinde profesörün gözde edebiyat ekolünü çürüttüğü için sınıfta kalacağından emindir. Ancak sonuçlar açıklandığında birinci olduğunu görüp büyük bir şaşkınlık yaşar. Teşekkür etmek için odasına gittiğinde profesör, Rushdi'ye gülümseyerek şöyle der: "Size kendi fikirlerinizi nasıl savunacağınızı öğretmek için buradayım. Sosyalist gerçekçiliğe eleştirini ifade ediş tarzın –eleştirinin içeriğine hiç katılmasam da– muazzamdı."

Bu anıları dinlerken askerî dikta rejimlerinin rezil rüsva ettiği bir toplumda yetişen biz Mısırlılar dedelerimizin böyle sağlıklı bir hoşgörü ortamında yaşadığına inanmakta güçlük çekiyoruz. 1952'de ordu yönetime el koyduktan sonra Mısır'daki bu hoşgörü ortamı bitti ve o gün bugündür ifade özgürlüğünü kısıtlayan;[16] "halkın ahlâki değerlerinin eleştirilmesini"[17] ya da tanrıtanımazlığı suç sayan bir dizi ka-

16 Bkz. "Egypt: Unprecedented crackdown on freedom of expression under al-Sisi turns Egypt into open-air prison", Amnesty International, 20 Eylül 2018 <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/09/ egypt-unprecedented-crackdown-on-freedom-of-expression-under-alsisiturns-egypt-into-openair-prison/>.

17 Bkz. "Egypt: An open-air prison for critics", *Amnesty International Public Statement*, Amnesty International, 20 Eylül 2018, s. 1.

nun çıkartılıp cezaevleri "dine hakaret"[18] suçlamasıyla hapse atılan yazar ve düşünürlerle dolduruldu. Askerler farklı fikirleri suç kapsamına alan düzenlemeler yaparken Mısır halkının çoğu da buna destek verdi.

Mısır İslâmi İşçi Partisi'nin gazetesi olan –ve parti İslâmcı bir çizgi benimsedikten sonra İslâmcıların sözcüsü haline gelen– *Al-Sha'ab*, Nisan 2000'de sansasyonel bir manşetle çıktı: "Ölene Kadar Sadık Kalacak mısın?" Manşet, İslâm ordularındaki tarihsel geleneklerden birine atıf yapıyordu: Savaştan önce askerler "ya zafer ya ölüm" diye liderlerine sadakat yemini ederdi. Gazetenin böyle bir sadakat yemini talep etmesinin güncel nedeni ise İslâm'a hakaret ettiği düşünülen bir romandı. Suriyeli romancı Haydar Haydar'ın *Yosun Ziyafeti* ilkin 1982'de Şam'da yayımlanmış ve pek ilgi görmemişti. Ancak on sekiz yıl sonra Mısır Kültür Bakanlığı tarafından yeniden yayımlandığında, romanın Cezayir'e kaçıp orada Cezayirli bir kadınla ilişki yaşayan Komünist Parti üyesi Iraklı kahramanının bazı sözleri *Al-Sha'ab*'dan büyük tepki gördü.

Iraklı roman karakteri bir ateist olduğu için din karşıtı laflar etmesi gayet doğaldı. Ne var ki "kutsal değerlere saygısızlık" addedilen bu laflardan dolayı büyük bir gürültü koptu ve insanlar hem romana hem de İslâm'ı küçük düşüren bu tür kitaplar yayımladığı için Kültür Bakanlığı'na öfke kustu. Mısır'ın temel derdi *Yosun Ziyafeti*'ydi: Parlamentoda Müslüman Kardeşler öfkelerini dile getirirken El Ezher Üniversitesi'ndeki İslâmcıların girişimiyle tüm Mısır üniversitelerine yayılan büyük gösteriler düzenlendi.[19] Camilerde vaizler Mısır halkını romanın ateist kahramanından intikam al-

18 Bkz. Ghada Tantawi ve Mariam Rizk, "Egypt takes harsh line towards artists and authors", *BBC News*, 20 Nisan 2016 <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-36039529>.

19 Bkz. "Cairo book protesters released", *BBC News*, 12 Mayıs 2000 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/746766.stm> ve Arapçası için: Mâhir Ḥasan, "Walīma li a'shāb al-baḥr", *al-Masry al-youm*, 26 Haziran 2017 <www.almasryalyoum.com/news/details/1154353>.

maya çağırırken kitabın yasaklanması ve yayınından sorumlu olanların yargılanmasına yönelik bir kampanya başlatıldı. El Ezher Üniversitesi İslâmi Araştırmalar Enstitüsü, romanın "Şeriat'a aykırı olduğu, zinayı teşvik edip Allah ve peygamberin yolundan saptığını"[20] iddia eden bir açıklama yapıp Kültür Bakanlığı'nı da kitabı yayımladığı için kınadı. Sonuçta kitap piyasadan çekildi ve yayımlanmasından sorumlu olan memur görevden alınıp yargılandı.

En tuhafı da böylesine öfkelenen insanların kitabı anlamamış, belki de anlamayı reddetmiş olmasıydı. Bir romancının kahramanlarından sorumlu olmadığı hiç kimsenin aklına gelmiyordu. Edebiyat teorisinin temel ilkelerine göre her roman kahramanı kendi mantığına göre hareket eder. Nasıl dindar bir karakter din hakkında olumlu konuşursa ateist bir karakter de elbette din aleyhtarı görüşler ifade eder. Kitaba öfke kusanlar kitabı hiç okumamıştı. Sohbet programlarında kitap tuhaf tartışmalara konu edildi. Bir maymun gibi diktatörü taklit eden seyirciler romanın piyasadan çekilmesini talep ederken sunucu kitabı okuyup okumadıklarını sorduğunda dine hakaret eden bir kitabı okumaya asla tenezzül etmeyeceklerini söylediler. Tıp diliyle ifade edersek, kronik hastalığın ağırlaştığı bir evreye gelinmişti.

Uzun yıllar süren askerî dikta rejiminde faşist zihniyet Mısırlılar arasında bir veba gibi yayıldı. Mısır gazetelerini şöyle bir karıştırdığınızda bir filmi ya da romanı "din aleyhtarı" olduğu ya da bazı hassasiyetleri zedelediği için eleştiren bir yazarla mutlaka karşılaşırsınız. Köşe yazarları öfkelerini dile getirmekle kalmayıp filmlerin kesinlikle gösterimden çekilmesini, kitapların yasaklanmasını talep ederler. Beğenmedikleri bir film ya da kitabın başka birisi tarafından beğenilebileceğini düşünmezler çünkü yetiştikleri kültürde tek

20 Bkz. Arapça: 'Al-Azhar condemns Ḥaydar's Banquet', *Al-Bayān*, 18 Mayıs 2000 <https://www.albayan.ae/last-page/2000-05-18-1.1068046>.

bir hakikat vardır. Edebiyat, sanat, üniversite ve benzeri her alanda bu geçerlidir.

1976'da Kahire Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne girdiğimde dişçilik eğitiminde zorunlu temel bilimsel bilgiyi edinmek için bir yıl boyunca Bilim Meslek Yüksekokulu'na devam etmem gerekti. Meslek okulundaki kimya profesörümüz sakallı bir Müslüman'dı; alnında bir dindarlık alameti olan dua izi (*zebiba*) taşıyordu. İlk dersinde, öğreteceği konuyu anlattı. İkinci ders için sınıfa girdiğinde ise mikrofonu alıp öğrencilerden birinin ismini telaffuz etti. Öğrencinin sınıfta olmadığı anlaşılınca şöyle dedi: "O çocuğun komünist olduğunu biliyorum. Onu gördüğünüzde kimya dersinden kaldığını söyleyin. Aranızda başka komünist varsa aynı akıbete uğrayacağını bilsin."

Hepimiz suspus olmuştuk. Liseden yeni mezun olmuş genç öğrencilerdik ve bu olaydan bazı dersler çıkartmıştık. Bir kere profesör anlaşılan güvenlik görevlileriyle irtibat halindeydi – yoksa öğrencilerin siyasi eğilimlerini nereden bilebilirdi? İkincisi dindar görüntüsü –sakalı ve *zebiba*sı– onu öğrencilere haksızlık etmekten alıkoymuyordu. Üçüncüsü, dersi veya sınıfı geçmek ne kadar çalıştığımıza değil, doğru siyasi çizgide olup olmadığımıza bağlıydı.

Sonraki beş yılda farklı "bakış açılarının" değil, profesörlerin aktardığı tek bir hakikatin önemli olduğu bize anlatıldı. Profesörün dediği her şeyi sınavlarda tekrar etmek üzere ezberlemek zorundaydık. Örneğin organik kimya profesörü, farenin derisinde sindirilmesi imkânsız aminoasitler olduğu için insan fareyi yutsa da sindirmesinin mümkün olmadığını kahkahalarla anlatırdı. Sonra da sınavda öğrencileri şaşırtıp "Bir fare yutarsanız ne olur?" sorusunu sorardı. Öğrenci, profesörün sözlerini kelimesi kelimesine tekrar ederse yüksek bir not alabilirdi. Ama kafası karışıp kekelerse, derslere katılmadığı için düşük not alırdı. Böylece profesörün dersle-

rine katılıp onun nüktelerini ezberlemenin bilimsel bilgiden daha önemli olduğunu öğrenmiştik.

Bu yöntemleri mecburen öğrenip fakülteden yüksek bir dereceyle mezun oldum ve ağız cerrahisi bölümünde asistan doktor olarak işe başladım. Orada da askerî yönetimin etkisi açıkça hissediliyordu çünkü bölümün içi dahil her yere askerî hiyerarşi hâkimdi. Cerrahi bölümünde otoritenin anlamı sorumluluk sahibi olmaktan çok astlarını layıkıyla sömürebilmekti. Hiyerarşinin basamaklarındaki herkes bir üst basamaktaki tarafından ezilirken bir alt basamaktakini de ezmeye çalışıyordu. İstismar, bölüm başkanından başlayıp profesör, doçent, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, okutman, asistan doktor ve toy dişçi diye aşağıya doğru uzanıyordu. En son kategorideki gençler en düşük statüye sahipti ve bölümdeki hemen herkesin tacizine katlanmak zorundaydılar. Bir gün benden iki basamak yukarıdaki bir öğretim görevlisiyle tartıştığımı hatırlıyorum. Bilimsel bir konuyla ilgili tartışıyorduk ve görüşümün doğruluğundan emindim ama o, ısrarla konuyu bölümdeki kıdemli profesörlerden birine sormamızı istiyordu. Sonuçta profesörlerden birinden hakemlik etmesini istedik; farklı görüşlerden hangisinin bana hangisinin ise öğretim görevlisine ait olduğunu söylemeden tartışmayı kısaca özetledik.

Profesör sırıtarak bu görüşlerden hangisinin ona ait olduğunu öğretim görevlisine sordu. Ardından soğuk bir bakışla gözlerini bana dikip şu uyarıyı yaptı: "Seninle konuştuğunda söylediği her şeyi doğru kabul etmek zorundasın. O bir öğretim görevlisi, sen ise asistan doktorsun. Bu bölümde kıdemli olan haklıdır."

Faşist zihniyetin yayılması diktatörlük sendromunun en köklü semptomlarından biridir.

6

Entelektüelin İtibarsızlaştırılması

"Kültür kelimesini her duyduğumda, tabancama davranırım." Genellikle yanlış bir şekilde Nazi Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'e atfedilen bu cümle bir diktatörün kültür konusundaki yaklaşımını iyi özetler.[1] Diktatörler entelektüellere küçümseme-güvensizlik karışımı bir tavırla yaklaşırlar. Kendini milletin lideri ve tarihe adını altın harflerle yazdırmış biri olarak gören diktatör entelektüelleri hayal dünyasında yaşayan ve en basit işleri bile beceremeyen aciz gevezeler olarak görür. Diktatöre göre entelektüellerin bilgili olma iddiası inandırıcı ya da tatmin edici değildir; entelektüeller sessiz kalmaları gereken yerde konuşup saçma sapan sorular sorarlar. Yok yere caka satıp boş boş konuşurken herhangi bir şey bilmedikleri konularda yorum ve eleştiri yaparlar.

Öte yandan diktatör, entelektüellerin değersiz ve aciz kimseler olduğunu düşünse de kamuoyunu etkileme becerileri yüzünden onları tehlikeli bulmaya devam eder. Diktatö-

1 Çok sık tekrarlanan bu cümle Hans Johst'un Nazi taraftarı oyunu *Schlageter*'de geçer (1933).

rün saçma sapan bulduğu entelektüellerin fikirleri kitlelerin kafasını karıştırıp diktatörün niyet ve becerilerinin sorgulanmasına yol açabilir. Halkın kolektif bilincini dikkatle ve titizlikle şekillendirmeye çalışan diktatör bir yazarın ya da kamusal bir entelektüelin bu çabayı baltalamasına asla izin veremez. Otoriter bir devletin vatandaşı olan yazarlar ve kamusal entelektüeller ise savundukları insani değerlerin diktatör tarafından ihlal edildiğini görünce son derece müşkül bir duruma düşerler. Ellerinde sadece birkaç seçenek kalır; bu bölümde bunları ele alacağız.

Direnen entelektüel

Adolf Hitler 1933'te iktidar olduğunda o tarihte Almanların en önemli yazarlarından biri olan Thomas Mann, karısıyla beraber bir yurtdışı tatilindeydi. Arkadaşları Mann'ı güvenliği için Almanya'ya dönmemesi konusunda uyardı. Mann üç yıl sürgünde kaldı ve bu sürede Nazizm aleyhinde ne bir laf etti ne de tek satır yazı yazdı. Hitler'den korkup korkmadığını bilmiyoruz ama Mann, esas olarak, Nazizm'in rüzgârıyla sürüklenen ve Nazileri eleştiren herkesi kalplerinden sökün atmaya hazır olan Alman okurun sevgisinden mahrum kalmak istememişti – onun gibi büyük bir yazar bile bu durumdaydı.

Üç yıl sonra Mann'ın vicdanı okurlarını kaybetme endişesine ağır bastı ve bir Nazi eleştirmenin sürgündeki Alman yazarlar hakkında *Neue Zürcher Zeitung*'da çıkan makalesine 3 Şubat 1936'da Mann bir cevap verdi. Bu cevapta ilk kez Hitler'le ilgili görüşünü açıklıyordu:

> Almanya'daki mevcut rejimden ülkeye hiçbir hayır gelmeyeceği kanısındayım. Bu nedenle ülkemden üç yıldır uzağım. Ama beni cümle âlemin önünde Alman olmamakla suçlamaya cüret edenlerden çok daha köklü bir biçimde

> Almanya'nın manevi geleneğine bağlıyım ... Çağdaşlarım ve gelecek nesillerin benim tavrımı doğru bulacağını tüm kalbimle hissedebiliyorum.[2]

Bu tavrından dolayı Mann ağır bir bedel ödedi. Naziler, Mann'a savaş açıp Almanya'daki tüm malvarlığına el koydular; Bonn Üniversitesi on yedi yıl önce verilen fahri doktorayı geri aldı ve nihayet Mann Alman vatandaşlığından çıkartıldı.

Alman yazar Erich Maria Remarque ise daha kötüsünü yaşadı. Goebbels'in yasakladığı kitaplar arasında bulunan Remarque'ın eserleri 1933'te yakılmış ve Remarque, İsviçre'ye kaçsa da kızkardeşi Elfriede Scholz, kocası ve iki çocuğuyla birlikte Almanya'da kalmıştı. 1943'te Nazi hükümeti Remarque'ın kızkardeşi Elfriede Scholz'u tutukladı. *Volksgerichtshof*'ta (Hitler'in gayriresmî "Halk Mahkemesi") yargılanan Scholz, savaşın kaybedildiği söylentisini yayıp "halkın moralini bozmak"tan suçlu bulundu. Mahkeme başkanı Roland Fleischer "Ağabeyin maalesef elimizde değil ... ama sen bir yere kaçamayacaksın,"[3] dedi. Scholz, 16 Aralık 1943'te idam edildi ve hapiste geçirdiği süre, yargı safahatı ve idamının maddi külfeti ailesine fatura edildi.

Bir başka meşhur örnek Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'dir. Soyvet yetkililer arkadaşına yazdığı bir mektupta Stalin hakkında olumsuz bir görüş dile getirdiğini fark edince Soljenitsin mahkemeye çıkartıldı ve 1945'te sekiz yıl hapis cezasına çarptırıldı.[4] Hapisten çıktıktan sonra rejimin

---

2 Bkz. "From the Stacks: 'Homage to Thomas Mann'", *The New Republic*, 12 Ağustos 2013 <https://newrepublic.com/article/114269/thomas-mann-stands-anti-semitism-stacks>.

3 Bkz. Pete Ayrton (ed.), *No Man's Land: Fiction from a World at War* (Londra: Serpent's Tail, 2014).

4 Bkz. Sheila Fitzpatrick, "Like a Thunderbolt", Liudmila Saraskina'nın *Aleksandr Solzhenitsyn* adlı kitabı hakkında değerlendirme yazısı, *London Review of Books*, cilt 30, sayı 17 (2008), s. 13-15.

önde gelen eleştirmenlerinden biri oldu.[5] Federico Garcia Lorca, Ağustos 1936'da İspanya İç Savaşı sırasında, Francisco Franco'ya (1892-1975) bağlı birlikler tarafından Granada'da bir arkadaşının evinde gözaltına alındı. Lorca'ya üç suçlama yöneltilmişti: "Sosyalist olmak, Mason olmak, eşcinsel ve anormal ilişkiler yaşamak."[6] Askerler Lorca'yı mahkemeye çıkartmaya bile lüzum görmediler; Lorca oracıkta kurşuna dizilip sessiz sedasız gömüldü.

İtalyan felsefeci Antonio Gramsci, Benito Mussolini rejimine muhalif olduğu için ağır bir bedel ödedi: Gramsci, 9 Kasım 1926'da polis tarafından gözaltına alınıp tutuklandı. Savcı, karar duruşmasında şöyle demişti: "Bu beynin çalışmasını en az yirmi yıl boyunca durdurmalıyız."[7] Gramsci önce beş yıl hapis cezasına çarptırıldı, sonra cezası yirmi yıla çıkartıldı.

Sağlığı hapiste iyice bozuldu:

> Dişleri dökülmüş, sindirim sistemi katı yemek yiyemeyecek kadar bozulmuştu ... sürekli titreyip kan kusuyor, kafasını hücre duvarlarına vuracak kadar şiddetli baş ağrıları çekiyordu.[8]

Gramsci'nin serbest bırakılması için uluslararası bir kampanya başlatıldı ve 1933'te hapishaneden kliniğe nakledilmesine rağmen Gramsci yeterli tedavi göremedi. 27 Nisan 1937'de 46 yaşında vefat etti.

---

5 Bkz. "Aleksandr Isayevich Solzhenitsyn", *Britannica* <https://www.britannica.com/biography/Aleksandr-Solzhenitsyn>, erişim tarihi: 2 Ekim 2019.

6 Bkz. Ashifa Kassam, "Federico García Lorca was killed on official orders, say 1960s police files", *The Guardian*, 23 Nisan 2015 <www.theguardian.com/culture/2015/apr/23/federico-garcia-lorca-spanish-poetkilled-orders-spanish-civil-war>.

7 Antonio Gramsci, "General Introduction", Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (ed. ve çev.), *Selections from the Prison Notebooks* içinde (New York: International Publishers, 1971).

8 *A.g.e.*

Yandaş entelektüel

Hayatı boyunca Stalin'e hayran olan Şilili şair Pablo Neruda, 1953'te Uluslararası Stalin Halklar Arası Barışı Güçlendirme Ödülü'ne layık görüldü. Stalin'in ölümünden sonra Neruda'ya yönelik eleştiriler giderek şiddetlendiği ve Stalin'in hem düşmanlarına hem de yoldaşlarına yönelik terör politikası Sovyet Komünist Partisi tarafından dahi kınandığı halde Neruda, Stalin'e toz kondurmadı. Neruda'nın büyük yeteneğine hayranlık duyan Meksikalı şair Octavio Paz, onun bu tutumunu şöyle eleştirmişti:

> Neruda ve öbür ünlü Stalinist yazar ve şairleri düşündüğümde Dante'nin *Cehennem*'ini okurken tüylerimi diken diken eden bir hisse kapılıyorum. Kuşkusuz ilk başta Stalin'e samimi hislerle bağlandılar ... Ama daha sonra şuursuz bir bağlılığı sürdürdükçe, bir dizi yalan, sahtekârlık, aldatmaca ve yalancı tanıklığın labirenti içinde ruhlarını kaybettiler.[9]

1925'te İtalyan Faşist Kültür Konferansı faşist hükümetin lehinde bir bildiri yayımlayıp Kara Gömlekliler'in siyasi hasımlarına uyguladıkları şiddeti destekledi.[10] Bildiride bir grup tanınmış yazar ve entelektüelin de imzası vardı. Ünlü oyun yazarı Luigi Pirandello konferansa katılmasa da bir yıl önce faşizmi canı gönülden destekleyen bir açıklama yapmıştı: "Ekselansları beni layık görürse, partinin sıradan ve itaatkâr bir neferi olmaktan gurur duyarım."[11] Ancak Ne-

9 Adam Feinstein, *Pablo Neruda: A Passion for Life* (New York: Bloomsbury, 2004), s. 353.

10 Kara Gömlekliler Benito Mussolini'yi iktidara getiren İtalyan faşist kadrolardı. Bkz. "blackshirt", *Britannica* <www.britannica. com/topic/Blackshirt>, erişim tarihi: 23 Ekim 2019.

11 Bkz. Luigi Barzini, "How Pirandello Became Pirandellian (And Other Things)", *The New York Times*, 25 Mart 1973 <https://www.nytimes.com/1973/03/25/archives/how-pirandello-became-pirandellian-andother-things-barzini-on. html>.

ruda'dan farklı olarak Pirandello'nun faşizm sevgisi iki yılda söndü ve Pirandello 1927'de Faşist Parti genel sekreteri önünde parti üyelik kartını yırttıktan sonra hayatının geri kalanını polis gözetiminde geçirdi.

1959'da Küba Devrimi zafere ulaşıp Fidel Castro (1926-2016) iktidar olunca Perulu Mario Vargas Llosa, Meksikalı Carlos Fuentes, Kolombiyalı Gabriel García Márquez ve Arjantinli Julio Cortázar gibi dünya edebiyatının büyük yazarları Castro'yu desteklediler. Ancak bu büyük yazarlar yeni Küba'daki baskıcı önlemlerden dolayı desteklerini kısa süre de geri çektiler; bunun tek istisnası sonuna kadar Castro'ya sadık kalan García Márquez oldu. Castro'nun dikta rejimi ve muhaliflerine karşı işlediği suçlardan ötürü Márquez'e sert eleştiriler yöneltildi. Yazarı savunanlar ise Márquez'in Castro'yla arkadaşlığını siyasi mahkûmların serbest bırakılması için kullandığını ileri sürdüler.[12] Ama bunu kabul etmeyip, Márquez-Castro arkadaşlığını büyük yazarın alnına sürülmüş kara bir leke olarak görenler de var zira koşullar ne olursa olsun büyük bir yazarın bir tiranla arkadaşlık etmesi yakışıksız bir durumdur. García Márquez, bu arkadaşlığı sonuna kadar savunurken Castro'nun hayatında tanıdığı en iyi insanlardan biri[13] olduğunu, büyük bir entelektüel olmanın yanı sıra sıkı bir edebiyat okuru olarak romanlarının taslaklarıyla ilgili yorumlar yaptığını ve romanlarına son halini verirken Castro'nun yorumlarını daima dikkate aldığını belirtmiştir.[14]

---

12 Bkz. Stéphanie Panichelli-Batalla, "When Gabriel García Márquez met Fidel Castro", *The Independent*, 14 Aralık 2016 <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/fidel-castrogabrielgarcia-marquez-a7474596.html>.

13 "Fidel is the sweetest man I know", akt. Emily Temple, "On Fidel Castro's Friendships with Literary Giants", *Literary Hub*, 28 Kasım 2016 <https://lithub.com/on-fidel-castros-friendships-with-literarygiants>.

14 Panichelli-Batalla, "When Gabriel García Márquez met Fidel Castro".

Diktatöre muhalif ve yandaş entelektüellerin yanı sıra her iki konumu da benimsemekten kaçınan entelektüeller vardır: Bunlar bir yandan şimşekleri üzerine çekmememek için diktatöre muhalefet etmekten kaçınırken öte yandan diktatörle ilgili endişeleri tümüyle göz ardı edip rejimi desteklemeye de yanaşmazlar.

Sovyetler'de baskıya maruz kalmadan yaşayabilen Rus yazar Boris Pasternak bu kategoriye girer. Pasternak özgürlüğünü sadece bir kez, hayatının sonlarında yazdığı *Doktor Jivago* (1957) romanıyla riske atmıştır. Romanın müsveddesini ülkeden kaçırıp İtalyan yayıncı Giangiacomo Feltrinelli'ye teslim ederken şakayla karışık şöyle demiştir: "Bununla beni idam mangasının önüne atıyorsun."[15] *Doktor Jivago*'daki olaylar Rusya'da sefaletin ve katliamın kol gezdiği 1903-1929 yılları arasında geçer ve Pasternak insan ruhunda anlam arayan bir doktor ve şair olan Yuri Jivago'nun gözünden Bolşeviklerin hikâyesini anlatır. 19. yüzyıl sonunda doğan Jivago tıp öğrenimini Birinci Dünya Savaşı sırasında tamamlamıştır. Değişen siyasi ortam ve emperyal Rus rejiminin çöküşüyle birlikte siyasi huzursuzluk toplumun tüm katmanlarına yayılır. Ancak roman siyasi olaylara odaklanmak yerine değiştiremedikleri siyasi olayların tesiri altında olan karakterlerin yazgısına odaklanır. Böylece Pasternak bireylerin devrimci tavır ve politikalarının zamanla (iktidar öncesi ve sonrası) nasıl değiştiğini ve otoritenin insan ruhuna etkisini gözler önüne serer.

Doktor Jivago ilkin İtalyanca yayımlandıktan sonra 1958'de İngilizceye çevrildi ve kısa sürede çok satan kitaplardan biri oldu. Bu popülerlikte CIA'in kitaptan komünizm şartla-

15 Martin Vennard, "How the CIA secretly published Dr Zhivago", *BBC World Service*, 24 Haziran 2014 <https://www.bbc.co.uk/news/magazine-27942646>.

rında yaşamın zorluğunu teşhir etmek için yararlanmasının da payı vardı ve *Doktor Jivago*'nun övülmesi Nobel Komitesi'nin de dikkatini çekti. Pasternak sonuçta Batı'nın büyük desteğiyle Nobel Edebiyat Ödülü'nü alırken Sovyetler Birliği buna çok kızdı.

Pasternak, memleketinde sert tepkilerle karşılaştı: Öfkeli nutuklarla yürütülen bir itibarsızlaştırma kampanyası başlatıldı; İsveç'teki ödül törenine gittiği takdirde yazarın bir daha Sovyetler'e giremeyeceğine dair tehditler savruldu. Birkaç gün önce ödüle layık görüldüğü için çok mutlu olduğunu açıklayan Pasternak şimdi ödülü reddetmek istiyordu. 29 Ekim 1958'de Nobel Ödül Komitesi'ne şu telgrafı çekti: "Bir parçası olduğum Sovyet toplumunun ödüle yüklediği anlamı düşünerek, haksız yere beni layık gördüğünüz bu ödülü reddetmek zorundayım. Umarım kendi irademle aldığım karardan dolayı sizi zor durumda bırakmam – Pasternak."[16]

Pasternak, Sovyet yetkililerinin ağır baskısıyla ödülü reddetmişti. Ama ödülü reddetmesine rağmen onunla uğraşmaktan vazgeçmediler ve ülkeden kovma tehditleri devam etti. Pasternak, bunun üzerine Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Nikita Kruşçev'e (1894-1971) şu mektubu yazdı: "Memleketimden ayrılmak benim için ölümden farksız. Rusya doğup büyüdüğüm, ekmek yediğim ülke." Pasternak iki yıl sonra vefat etti ve Nobel ödülünü 1988'de onun adına oğlu aldı.[17]

Mısırlı romancı Necib Mahfuz da diktatör karşısında buna benzer tavırlar sergilemiştir. 1951'de ordu yönetime el koyduğunda Mahfuz 41 yaşındaydı ve askerî diktatörlüğe karşı çıkmadan elli yıl daha yaşadı. Mülayimliğiyle rejimin gözde

16 Erin Blakemore, "Why Boris Pasternak Rejected His Nobel Prize", *JSTOR Daily*, 18 Şubat 2015 <https://daily.jstor.org/why-borispasternak-rejected-his-nobel-prize/>.

17 Ben Panko, "How Boris Pasternak Won and Lost the Nobel Prize", *Smithsonian*, 23 Ekim 2017 <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/how-boris-pasternak-won-and-lost-nobel-prize-180965368/#2Jqk9kRf3fM4Kp>.

yazarı olan Mahfuz Kültür Bakanlığı Sanat Dairesi, Sinemaya Destek Vakfı, Mısır Sinema ve Televizyon Birliği gibi kurumlarda üst düzey görevler yaptı. Devlet memuriyetindeki son görevi Sinema Birliği Yönetim Komitesi başkanlığıydı. 1970'lerin başında devlet memuriyetinden ayrılan Mahfuz Mısır'ın devlet destekli en önemli gazetesi *el-Ahram*'da gazetecilik yaptı.

Mahfuz'un diktayla iyi ilişkilerinin romanlarına yansımamış olması dikkate değerdir; hatta romanlarında otoriteryenizmi eleştiren kahramanlar vardır. Bu taktikle Mahfuz otoritenin etrafından dolaşıp bir romancının karakterlerinden sorumlu olmadığı iddiasına tutunmuş ve eleştiriden sakınabilmiştir. Bir yerde şöyle demiştir:

> Vicdanım rahat çünkü Nasır yönetimi boyunca söylemek istediğim her şeyi romanlarımla söyledim. Açıkça ifade edemeyeceğimi düşündüğüm şeyleri alegoriyle ifade ettim.[18]

Ancak Mahfuz 1966'da her akşam denizin içinde bir yüzen evde buluşan bir grup arkadaşın hikâyesini anlattığı *Nil Üstünde Ev*'i yazınca başı derde girdi. Her akşam buluşan arkadaşlar bir yandan esrar çekerken öte yandan halka baskı uygulayıp insanların siyasi süreçlere katılımını engelleyen askerî dikta rejimini eleştiriyordu. Mahfuz'un romanı Nasır'ın yanındaki komutanlardan –sonra tekrar değineceğimiz– Mareşal Abdülhakim Amir'i (1919-1967) öfkelendirmişti. Amir'e göre Mahfuz çizmeyi aşmıştı ve artık ona bir ders vermek gerekiyordu.[19] Amir, tam Mahfuz'un tutuklanmasını emredecekken Nasır dönemin kültür bakanı Tharwat Okasha'ya romanla ilgili fikrini sordu. Okasha,

---

18 Bkz. Arapça: Rajā' al-Naqqāsh, *Ṣafḥāt min mudhakkirāt Najīb Maḥfūẓ* [*Necib Mahfuz'un Hatıralarından Sayfalar*] (Kahire: Dār al-Shorouk, 2011).

19 Samia Mehrez, "Respected Sir", *Egyptian Writers between History and Fiction: Essays on Naguib Mahfouz, Sonallah Ibrahim, and Gamal al-Ghitani* (Kahire; New York: The American University in Cairo Press, 1994, 2005), s. 26.

Mahfuz'un lehinde görüş bildirip yazarın eleştirilerinin rejime ve devrime faydalı olduğunu söyledi. Nasır bunun üzerine Mahfuz'a dokunulmamasını emretti ve konu kapandı. Mahfuz bu olayla ilgili şunu anlatmıştır:

> Abdülnasır devrinde yetkililer yazdıklarımın iyi niyetli olduğunu, kitleleri harekete geçirmek ya da karışıklık yaratmak amacıyla değil, ülkemin yararı için eleştiriler yaptığımı kabul etmişti. Bunun farkında olan Abdülnasır, *Nil Üstünde Ev* romanımla ilgili krizin çözümünü Abdülhakim Amir'e emanet etmek yerine benim lehime devreye girdi.[20]

Yarı zamanlı entelektüel

Diktatörün tüm muhaliflere uyguladığı korkunç baskıdan dolayı entelektüeller ya canları ve özgürlüklerinin tehlikede olduğu korkusuyla yaşarlar ya da diktatörün onlara önerdiği konumları ve ayrıcalıkları kabul ederler. Diktatöre desteğin karşılığı olarak kesesini dolduran entelektüeller yazılı olmayan bu kontrat sonucu diktatörün şöhretini cilalayıp liderin ne kadar soylu biri olduğunu yazıp çizerler.

Bu tür entelektüeller bir toplumsal davanın coşkuyla savunulduğu yarı zamanlı kampanyalara da dahil olabilirler: Örneğin Mısırlı eleştirmen Gaber Asfour, bir yandan ifade özgürlüğünü savunurken öte yandan devlet memuru olarak otoriter rejime hizmet ediyordu ve hatta Kaddafi ödülünü bile ilk başta kabul etmişti (daha sonra reddetti).[21] Otoriter

---

20 "Kitāb 'an Maḥfūẓ yakshif ra'yahu fī 'Abd al-Nāṣir alladhī rafaḍ muṣādarat a'mālahu" ["Mahfuz kitaplarını yasaklamaktan vazgeçen Abdülnasır hakkındaki fikirlerini açıklıyor"], *Reuters*, 25 Aralık 2011 <https://ara.reuters.com/article/entertainmentNews/idARACAE7B005X20111225>.

21 Sayed Mahmoud, "Egyptian former minister returns Gaddafi Int'l Award for Literature", *Ahram Online*, 26 Şubat 2011 <http://english.ahram.org.eg/News/6474.aspx>.

sistemlerde daha hoşgörülü nesiller yetiştirebilmek için eğitim müfredatını değiştirmek; çocuk işçiliğini ve aile içi şiddeti bitirmek; boşanan kadınlara sosyal güvenlik ödeneklerini arttırmak; kadınlara ücret eşitliği sağlamak gibi sorun alanlarında rejimi eleştiren yarı zamanlı entelektüellerle sık sık karşılaşırız.[22] Bunlar kuşkusuz uygar ve insani bir toplumun inşasında önemli ve haklı davalardır ancak otoriter bir sistemde böyle meselelerde gerçek bir ilerleme kaydedilemez. Erkek ve kadın yurttaşlar her gün hapishanelerde şiddet ve işkenceye uğrarken ev içi şiddeti bitirmek mümkün müdür?[23] Genç bir polis memuru kanunları istediği gibi ihlal edebilirken boşanan kadınları koruyan bir kanun çıkartmanın faydası nedir? Yargı, bağımsızlığını kaybedip diktatörün istediği gibi at koşturduğu bir alana dönüştüyse bir kanun değişikliğinin ne önemi olabilir? Küçük çocukları müşkül durumdaki ailelerine destek olabilmek için çalışmak zorunda bırakan yoksulluğun kökü kazınmadan çocuk işçiliği bitirilebilir mi? Diktatörlüğün alametifarikalarından yolsuzluk ortadan kaldırılmadan yoksulluk biter mi? Yarı zamanlı kampanyalar beyhude girişimlerdir; bir entelektüele bir konuda rol oynayıp vicdanını rahatlatma fırsatı vermekten öte anlam taşımazlar. Gerçek bir toplumsal ve kültürel değişim ancak gerçek bir demokratik değişimle mümkün olabilir.

Tıp diliyle ifade edersek, yarı zamanlı kampanyalar en temeldeki hastalığı tedavi etmek yerine semptomlarla meşguldür. Bu tür çabalar tıpta olduğu gibi hayatta da başarısızlığa mahkûmdur. Diktatörler yarı zamanlı kampanyaları çok za-

---

22 Bkz. Arapça: Kāmil Kāmil, "Ma'ārik al-islāmiyīn ma' wizārat al-thaqāfa" ["İslâmcıların Kültür Bakanlığı'yla Kavgaları"], *al-Youm al-sābi'*, 4 Ekim 2015 <https://bit.ly/2rtBWK8>.

23 Örneğin bkz. 2016 tarihli bir *Human Rights Watch* raporu: "'We Are in Tombs': Abuses in Egypt's Scorpion Prison", *Human Rights Watch*, 28 Eylül 2019 <https://www.hrw.org/report/2016/09/28/we-are-tombs/ abuses-egypts-scorpion-prison>.

man memnuniyetle karşılar çünkü bu sayede bir yandan ülkede demokrasi var gibi görünürken öte yandan toplumdaki elitlerin çabaları diktatörün iktidarına hiçbir tehdit oluşturmayan meselelere kanalize edilir. Demokratik toplumlarda çocuk yoksulluğunu azaltmak gibi mücadele alanlarında çalışmak önemlidir ama bir dikta rejiminde bu tür sembolik çabaların başarı şansı çok azdır.

Komisyoncu entelektüel

> Bu hikâye seçkisi okuru olağanüstü verimli bir edebî performansın sergilendiği değerli bir dünyaya taşırken çağdaş insanın umutları ve acılarına dair büyüleyici bir panorama sunuyor. Yazar yalnız geçmişten günümüze değil, köyden kente de intikal ederken bazen de okuru zıt yönlerde –günümüzde geçmişe doğru– yolculuğa çıkarıyor. Seçkiyi büyük zevkle okudum; umarım yazar bizi derin uykumuzdan uyandıran bu tür başka hikâyeler yazmak için gerekli zamanı ve iç rahatlığını bulabilir.
>
> – Fuat Kandil (Mısırlı yazar)

Bu edebiyat eleştirisinde Anton Çehov ya da Guy de Maupassant'nın kısa hikâyelerinden değil, Muammer Kaddafi'nin *Cehenneme Kaçış ve Diğer Hikâyeler* adlı hikâye seçkisinden söz ediliyor. 1969'da askerî bir darbeyle Libya'nın başına geçip kırk yıldan fazla süre ülkeyi demir yumrukla yöneten, korkunç suçlar işleyip on binlerce masum Libyalının ölümüne sebep olan Muammer Kaddafi'den söz ediyoruz.[24] Bu canavar ruhlu diktatör birdenbire edebî bir figüre dönüşüp *Şehir*, *Köy*, *Yeryüzü* ve *Astronotun İntiharı* gibi eserler yazmıştı.

24 Bkz. Chris Stephen, "Muammar Gaddafi war crimes files revealed", *The Guardian*, 18 Haziran 2011 <https://www.theguardian.com/world/2011/jun/18/muammar-gaddafi-war-crimes-files>.

Samimi edebiyat eleştirmenlerine göre Kaddafi'nin hikâyeleri zengin bir hayal gücünün ürünü olmak bir yana bir dizi halüsinasyon ve kıymetsiz fikir kırıntısından ibarettir. Yazarın acilen psikolojik tedaviye ihtiyacı olduğunu söyleyenler de çıkmıştır. Ne var ki Libya'nın petrol geliriyle finanse edilen propaganda broşürlerinin yardımıyla Kaddafi, Arap edebiyatının önemli şahsiyetlerinin övgüsüne mazhar olabilmiştir. Arap Yazarlar Birliği'nin başkanı Muhammed Salmawy, Ekim 2009'da Libya'nın Sirte şehrindeki bir edebiyat konferansında Kaddafi'nin olağanüstü edebî yeteneğini överken onun büyük dehasıyla ürettiği her düşüncenin başlı başına bir konferans konusu olduğunu ifade etmiştir. Ardından Kaddafi'ye Yazarlar Birliği'nin en prestijli ödülü takdim edilmiştir: Arap Yazarlar Birliği Şilti.[25]

Yeri gelmişken şunu da söyleyelim ki Kaddafi, entelektüelleri satın alıp istediği gibi kullanabileceğini biliyordu. Örneğin 1988'de Kaddafi Uluslararası İnsan Hakları Ödülü diye bir şey icat edip insan haklarına saygı ödülleri dağıtmaya başladı. Bu, tam bir kara mizah örneğiydi; birçok katliamın sorumlusu olan Kaddafi 24 Haziran 1996'da bir günde tam 1.500 mahkûmun idam (Ebu Salim Hapishane Katliamı diye bilinir) emrini verirken aynı zamanda insan hakları ödülü dağıtıyordu.

Kaddafi ayrıca 250 bin dolarlık bir Kaddafi Edebiyat Ödülü de ihdas etti. 2009'da bu ödül jüri tarafından İspanyol yazar Juan Goytisolo'ya verilse de Goytisolo askerî darbeyle iktidara gelip Libya halkını ezen bir tiranın ödülünü kabul edemeyeceğini belirtip soylu bir tavır sergiledi.[26] Böyle bir

25 Bkz. Arapça: "Sha'bān Yūsuf, 'Salmāwī wa 'aṣfūr wa qindīl wa al-raḥbānī: muthaqqafūn fī balāṭ al-Qadhāfī" ["Salmāwī, 'Aṣfūr, Qindīl ve al-Raḥbāmī: Kaddafi'nin Mahkemesindeki Aydınlar"], *Ahl al-Qur'ān*, 27 Ağustos 2011 <www.ahl-alquran.com/arabic/show_news. php?main_id=19417>.

26 Bkz. Fransızca: Jérôme Garcin, "Goytisolo, l'écrivain qui a dit non à Kadhafi", *Bibliobs*, 11 Nisan 2011 <https://bibliobs.nouvelobs.com/la-tendance-de-je-

açmazla karşılaşan jüri bunun üzerine ödülü Nijeryalı yazar Chinua Achebe'ye verdi ama Achebe de aynı nedenlerle ödülü reddetti. Sonunda ödül onu zevkle kabul eden Asfour'a verildi ve kriz çözüldü. Ödül törenindeki konuşmasında Asfour bir yönetici, devrimci ve edebî şahsiyet olarak Kaddafi'yi övdükten sonra sözlerini şöyle bitirdi: "Bu ödülün benim için üç anlamı var: İlkin Mısır adına, sonra tüm Arap yazarlar adına ve nihayet temsil ettiğim ve etmeye de devam edeceğim milliyetçilik adına ödülü alıyorum."[27]

Kraliyetin ya da ordunun kontrolündeki otoriter sistemlerle yönetilen Arap ülkelerindeki birçok entelektüel bu patetik riyakârlığı tekrar eder. Irak'ta bazı şairler Saddam Hüseyin'i Allah'ın gölgesi olarak tanımlayacak kadar ileri gitmişti. Şu şiir, Iraklı şair Nazif el-Nassıri'ye ait:

> *Saddam sen beklediğimiz lidersin,*
> *Ümidimiz ve kurtarıcımızsın.*
> *Canımızı ve ruhumuzu kurtardın.*
> *Koruyucu çatımızsın,*
> *Senin güneşin iki nehrin üstünde parlarken*
> *Başkalarının güneşi her şeyi kül ediyor*[28]

1975'te belindeki ağrı nedeniyle doktorlar Saddam Hüseyin'in hastaneye yatmasını istediğinde büyük bir sanatçı dalkavukluğu yaşandı. Bir grup Iraklı entelektüel, yazar ve sanatçının hastaneye gelmesini isteyen Saddam siyasi hatıra-

---

rome-garcin/20110406.OBS0861/goytisolo-1-ecrivainqui-a-dit-non-a-kadhafi.html.>; İngilizcesi için bkz. Boyd Tonkin, "Boyd Tonkin: The writer who said no to Libyan loot", *The Independent*, 4 Eylül 2009 <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/ books/features/boyd-tonkin-the-writer-who-said-no-to-libyanloot-1781192.html>.

27 Bkz. Arapça: "'Aşfūrithnā' tasallumihijā'izatal-Qadhāfī: fuztubi'1-jā'izathalāth marrāt" ["Kaddafi Edebiyat Ödülü'nü kazanan Asfour: 'Ödülü üç kez kazanmış sayılırım'"], *Middle East Online*, 25 Nisan 2010 <https://bit.ly/2Ut421V>.

28 Nassif al-Nasseri, "Saddam, you are the one we have waited for", çev. Russell Harris, *Asfār*, Nisan 1992.

larını ve iktidar mücadelesini onlara anlattı. Saddam'ın hasta yatağının başında toplananlar anlatılanlardan çok etkilenmiş numarası yaptılar. Abdülamer Maallah diye bir yazar Saddam'ın ağzından çıkan her kelimeyi not edip Irak gazetelerinde parça parça yayımladıktan sonra 1978'de Saddam'ın "kahramanlıkları"nı anlatan *Uzun Günler* diye bir roman yazdı. Irak'ta bir milyon adet basılan kitap başka dillere de çevrildi. Ardından filminin çekilmesine karar verildi ve bunun için sınırsız bir bütçe tahsis edildi; halka maliyeti ne olursa olsun film mutlaka çekilecekti.

Sınırsız bütçe vaadiyle büyülenen Mısırlı solcu film yönetmeni Tevfik Salah filmin yönetmeni olmayı kabul etti. Sıra en zor adıma gelmişti: Hem Iraklı diktatöre benzeyen hem de onun "güçlü" karakterini taşıyabilecek bir aktör bulmak gerekiyordu. Role talip olmak isteyenler için koşullar açıklandı: Sinemada yetenekli; geçmişinde şöhretini zedeleyen herhangi bir olaya karışmamış; Lider'i oynama hakkını kaybedecek kadar "uygunsuz" rollere çıkmamış bir aktör aranıyordu. Uzun süren bir arayışın ardından Salah, ideal aktörün Saddam'ın gençliğine çok benzeyen öz kuzeni olduğuna karar verdi ve Saddam'ın kuzenine aktörlük dersleri vermeye başladı. Filmin çekimi epey zahmetli olmuştu. Son versiyon kendisine gönderildikten sonra Saddam, Salah'a teşekkür edip yüklü miktarda para ödediği gibi ailesiyle birlikte istediği zaman kullanabilmesi için ona bir villa tahsis etti.

Salah bir süre sonra ailesiyle birlikte villaya tatile gitti. Ertesi gün, Sinema Birliği müdürü herhangi bir neden belirtmeksizin Saddam'ın onu görmek istediğini söyledi. Salah çok korkmuştu. Sarayın kabul salonunda beklerken ihtiyar bir adamın da orada olduğunu fark etti ve bir süre sonra içeriden çıkan bir görevli Saddam'ın ikisini de görmek istediğini söyledi. Salah içeri girdiğinde, Saddam'ın karısı ve ba-

kanlarıyla birlikte filmi seyrettiğini gördü; genç Lider'in bacağından vurulduğu ve doktorun anestezi yapmadan kurşunu çıkarttığı sahneye kadar film devam etti. Saddam rolündeki gencin yüzü kurşun bacaktan çıkartılırken hafifçe buruşmuştu. Tam o sırada Saddam filmin durdurulmasını istedi ve Salah'a dönüp şöyle dedi: "Yanında oturan adam o kurşunu bacağımdan çıkartan doktor."

Sonra da yaşlı adama şunu sordu: "Kurşunu bacağımdan anestezi yapmadan çıkartırken acı çektiğimi ya da en ufak bir tepki gösterdiğimi hatırlıyor musun?"

Doktor şu cevabı verdi: "Hayır efendim. En ufak bir tepki bile göstermediniz."

Saddam bunun üzerine yönetmene dönerek "Film gösterime girmeden bu sahneyi silin. Gerçek hayatta Saddam Hüseyin'in yüzü asla acıdan buruşmaz ve filmde de aynısı olmalı."

Bu noktada enformasyon bakanı atmosferi yumuşatma çabasıyla araya girip "Bence sahne çok güzeldi, efendim," dedi.

Saddam "Kapa çeneni, bir bok bilmiyorsun," diye bağırdı.

Saddam'ın isteğini yerine getirmek teknik açıdan zordu ama yönetmen, zar zor da olsa, Saddam'ı öfkelendiren kısmı silmeyi başardı ve onun yerine genç aktörün gülümsediği bir sahne kondu. Ardından Sinema Birliği yetkilileri yeni versiyonun gösterime girmesi için apar topar harekete geçtiler. Sonuçta milyonlarca Iraklı kurşun bacağından çıkarılırken Saddam'ın gülümsediğini gördü.

Bu tarihî anekdotlar hayli gülünç olsa da bazı sorular sordurur: Yetenekli entelektüeller bir diktatöre yaltaklanacak duruma niçin gelirler? Hakikatin, adaletin ve özgürlüğün savunulması gereken kültür alanı parayı verenin düdüğü çaldığı bir alana nasıl dönüşür? Mısırlı yazar Salah Eissa, *Entelektüeller ve Ordu* (1986) adlı eserinde "komisyoncu entelektüel" kişiliğini şöyle analiz eder:

Hem gençliğimizde hem de yetişkinliğimizde keskin bir dil ve akıcı bir kalemle haksızı haklı, haklıyı haksız gösteren entelektüellerle karşılaştık. Bu kişiler en aşağılık amaçları en soylu sloganlarla gizleyebilirler. Maalesef bunların çoğunun toplumsal arka planı gayet mütevazıdır; toplumsal basamakları gayretle tırmanıp zirveye yakın olabilmek için her şeyi yaparlar. Zirveye vardıklarında ise ilgi odağı olmak hoşlarına gittiği için ahlâki dengelerini kaybederler. Konumlarının hassas olduğunu anlayıp ona sıkı sıkı tutunmaya çalışırlar. İtibarsızlaştırılma, aforoz edilme veya hapse düşme korkusuyla tir tir titredikleri için efendilerinin tüm yaptıklarını meşrulaştırıp kültür adamlığının kaynakçılık, tesisatçılık ya da marangozluk gibi bir iş olduğuna inanırlar. Nasıl ki tüccarın ustabaşına karşı çıkarak işinden vazgeçme şansı yoksa, bir entelektüelin de bir yönetim sistemine kızıp işini yapmayı reddetmesine akıl sır erdiremezler. Sonuçta sultanın sarayında soytarı olup her durumda ve herkese karşı onu hararetle savunurlar ve sultanın arzusuyla hemen konum değiştirirler.

Komisyoncu entelektüel daimi bir endişe ve ahlâksızlıkla yaşarken, taptığı nesneye yönelik sadakati ile iyi ve kötü bildiği şeyleri savunamayacak kadar korkak olması yüzünden yaşadığı patetik utanç duygusu arasında sıkışıp parçalanır. En temel değerlerinden vazgeçip kendini en yüksek teklifi verene satarken kerameti kendinden menkul bir haklılık duygusuna yaslanarak var olan statüsüyle övünür. Ahlâklı kişilerden nefret eder çünkü ahlâklı kişiler onu halkın önünde ifşa edebileceği gibi bir türlü yok edemediği bireysel vicdanını da ona hatırlatırlar.[29]

Entelektüelin diktatör karşısında tutumu (sürgünü, hapis ya da ölüm cezasını göze almak pahasına muhalefet etmek

29 Şalāh 'Īsā, *Muthaqqafūn wa 'askar: murāja'āt wa tajārib wa shahādāt 'an ḥālat al-muthaqqafīn fī ẓill ḥukm 'Abd al-Nāṣir* [Entelektüeller ve Ordu] (Kahire, 1986), s. 9-10.

ya da kendi vicdanının sesini dinlemek yerine paraya teslim olup iktidara yaltaklanmak) ve genel şartlar ne olursa olsun, diktatör iktidara gelince entelektüeller doğal görevleri olan insan zihnini aydınlatmak ve entelektüel faaliyeti teşvik etmekten hızla uzaklaşırlar. Otoriter toplumda ciddi ve bağımsız entelektüele yer yoktur zira entelektüel faaliyet yalnızca özgür bir toplumda verimli olabilir. Dikta rejimlerinde entelektüellerin çelişik konumu diktatörlük sendromunun yaygın semptomlarından biridir.

7

Terörizme Zemin Hazırlayan Faktörler ve Diktatörlük

Serçe, hüzünlü bir şekilde ağacın dalına kondu. Allah serçeye seslendi: "Söyle bana! Canını sıkan nedir?" "Çok kötü durumdayım," dedi serçe: "Şu yuvayı yapmak için büyük çaba sarf etmiştim ama sen o zamansız fırtınayla yuvamı yıktın ve şimdi sığınacak bir yerim yok. Yeni bir yuva için yeni baştan didinmek zorundayım."

"Canını sıkma," dedi Allah: "Sen sadece bir yuva görüyorsun, ben ise her şeyi görüyorum. Koca bir yılanın seni avlamak için pusuda beklediğini gördüğüm ve canını kurtarmak istediğim için yuvanı yıktım. Sen sana haksızlık edildiğini düşünürken aslında seni kurtardım."

Serçe bunun üzerine üzülmeyi bırakıp Allah'a şükretmeye başladı ve sevinçle yeni bir yuva yapmaya koyuldu.

İslâm'daki bu meşhur hikâye başımıza bir felaket geldiğinde üzülmememiz gerektiğini, çünkü bunun bizi daha büyük bir şerden korumuş olabileceğini anlatır. *Kur'an* bu konuda şöyle der: "Bir şey sizin için hayırlı olduğu halde siz ondan tiksinebilirsiniz. Ve bir şey sizin için şer olduğu hal-

de siz onu sevebilirsiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz" (*Bakara* suresi, 216. ayet).[1]

İnsanoğlu bu dünyaya nasıl geldiği ve ölümden sonra ne olacağı konusunda bir açıklama ararken daima dine yönelme ihtiyacı duymuştur. Din aynı zamanda iyi ile kötü, ödül ile ceza arasında sistematik ve net bağlantılar kurar. Yaşarken sahip olamadığımız adalete öldükten sonra kavuşacağımız konusunda bizi teselli eder: Kötüler cehennem ateşinde yanarken iyiler cennetin nimetlerinden yararlanacaktır. Ayrıca kadir-i mutlak bir Tanrı'ya inanan insan, serçe hikâyesinde olduğu gibi, başına büyük bir şer geldiğinde Tanrı'nın onun bilmediği bir şeyi bildiği ve onu daha büyük bir şerden koruduğu fikrine sarılarak kendini rahatlatır. Bir dine inanmak kişiye bazı insani değerler de aşılar ve böylece daha iyi bir insana dönüşmek de mümkün olabilir. Ama din insanı her zaman iyiliğe sevk eder mi?

Burada aklımıza hemen gayrimüslim olmak dışında bir "suçu" olmayan talihsiz kurbanlarını katletmeden önce Allah-ü ekber diye bağıran maskeli IŞİD savaşçılarının korkunç görüntüsü geliyor.[2] Din bayrağı altında işlenen bu vahşi ve korkunç suçlara insanlık tarihinde maalesef birçok kez rastlanmıştır. Fransız bilgelerinden Gustave Le Bon, 1492'de İspanya'da Mağrip yönetiminin sonunu getiren Granada'nın düşüşünün ardından Müslümanlar ve Yahudilerin yaşadıklarını şöyle anlatır:

---

1 *Kur'an-ı Kerim*, çev. Yaşar Nuri Öztürk, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 44.

2 Örneğin bkz. Adam Withnall, "Isis video purports to Show beheadings and execution at gunpoint of 30 Ethiopian Christians and destruction of churches in Libya", *The Independent*, 19 Nisan 2005 <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-video-shows-beheadings-and-execution-at gunpoint-of-30-ethiopian-christians-and-destruction-of-10187749.html> ve Eyder Paralta, "Retaliating For Killings, Egypt Launches Airstrikes Against ISIS In Libya", *NPR*, 16 Şubat 2015 <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2015/02/16/386669949/retaliating-for-killings-egypt-launches-air strikes-against-isis-inlibya?t=1566998680386>.

Ferdinand, Araplarla anlaşıp onlara kendi dinlerinde ibadet ve anadilde konuşma hakkı tanımıştı; ancak 1499'da Arapların ülkeden kovulmasıyla sonuçlanan bir eziyet devri başladı. Araplar önce zorla vaftiz edildi, sonra da Hıristiyan olmayı kabul ettikleri halde Engizisyon tarafından yargılanan birçok Arap yakıldı. Milyonlarca insanı yakmanın zorluğundan ötürü Engizisyon'un faaliyetleri yavaşlarken ülkeyi yabancı unsurlardan temizlemenin en iyi yolunun ne olduğu tartışıldı. Sofu bir din adamı olarak bilinen büyük engizisyoncu Toledo başpiskoposu, Hıristiyan olmayanların topluca –kadın ve çocuklar dahil– kılıçtan geçirilmesini önermişti. Dominik papazı Jaime Bleda'nın önerisi ise daha radikaldi. Din değiştirenlerin hepsinin Hıristiyanlığı samimiyetle kabul edip etmediği anlaşılamayacağı ve yüce Tanrı öbür dünyada cehenneme layık olanları ayırt edebileceği için tüm Arapların boğazı kesilmeliydi. Bu öneri İspanyol din adamlarından büyük destek görmesine rağmen devlet kurbanların öyle kolay boyun eğmeyeceğini düşündüğünden 1610'da tüm Arapların ülkeden kovulmasına karar verildi. Birçok Arap ülkeden ayrılırken yollarda öldürüldü. Yukarıda bahsettiğim meşhur papaz Bleda, Arapların dörtte üçünden fazlasının bu şekilde katledildiğini büyük bir memnuniyetle açıklamıştır. 140 bin kişinin Kuzey Afrika'ya göç ettiği bir seferde 100 bin Arap öldürülmüştür.[3]

Le Bon, Haçlı ordularının korkunç suçlarından örnekler vermeye devam eder. Haçlıların bir katliamı Papaz Robert adlı bir tanığın gözünden şöyle anlatılır: "Haçlılar âdeta yavrusu elinden alındığı için çılgına dönmüş bir dişi aslan gibi saldırıyordu. İnsanları paramparça edip ... daha hızlı katliam yapabilmek için Müslümanları aynı ipte sallandırıyorlardı."[4] Pa-

3 Gustave Le Bon, *La civilisation des Arabes*, çev. Russell Harris (Paris: Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1884), s. 126-127.

4 *A.g.e.*

paz Robert, Haçlıların Kudüs'te yaptıklarını da Canon Raymond d'Agiles'ten şöyle aktarır: "Kutsal şehirdeki davranışları asil Halife Ömer'in birkaç asır önce Hıristiyanlara davranışından çok farklıydı ... Kudüs sokakları ve meydanları kesik baş, el ve ayakla doluydu."[5]

Dinler yüce insani değerler aşıladığı gibi insanları korkunç ve vahşi suçlar işlemeye de sevk edebilir. Batı ülkelerinde her terör saldırısından sonra teröristlerin komşuları ya da arkadaşlarıyla röportaj yapılır ve bu kişiler terör saldırısı düzenleyen gencin mülayim ve kibar biri olduğunu, böyle vahşi bir suçu işleyebileceğini hiç tahmin edemediklerini söyler.[6] Peki böyle kibar birisi nasıl olup da bir teröriste dönüşür?

Doğa bilimlerinde nedensellik ilişkisi esastır. Örneğin kimyada A'yı B'ye eklerseniz ampirik olarak sonucun C olacağını bilirsiniz. Ne var ki ampirik kurallar insan davranışı için geçerli değildir. Aynı koşullarda gerçekleşen aynı olaylar her zaman aynı sonucu vermezler. Onun için terörizmin kesin "nedenler"inden bahsedilemez çünkü bazı nedenler bir kişiyi terör saldırısı düzenlemeye sevk ederken bir başkasını sevk etmeyebilir. Dolayısıyla "terörizmin nedenleri"ni bir yana bırakıp daha iyi bir tanımlama bul-

5 *A.g.e.*

6 Şu haber metinlerinde terör şüphelileri hakkında "olumlu" görüşler ifade ediliyor: *Fox News*, "Terror suspect's NJ mosque has been under NYPD surveillance: Report", 1 Kasım 2017 <https://www.foxnews.com/us/terror-suspects-nj-mosque-has-been-undernypd-surveillance-report>; Julian Isherwood, "Suspect was 'a nice lad who would not be capable of hijacking'", *The Telegraph*, 2 Eylül 2002 <www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1406044/Suspect-was-anice-lad-who-would-not-becapable-of hijacking.html>; Daniel Tedford, "Colorado shooting suspect described as 'smart' and 'nice' honor student at UC Riverside", *Daily Breeze*, 20 Temmuz 2012 <https://www.dailybreeze.com/2012/07/20/colorado-shooting-suspect-described-assmart-and-nice-honor-student-at-uc-riverside/>; Stephanie Balloo, "Friends of Westminster terror suspect Salih Khater say he was 'very nice man' and is innocent", *Birmingham Live*, 15 Ağustos 2018 <www.birminghammail.co.uk/news/midlands-news/ friends-westminster-terror-suspect-salih-15031630>.

mak zorundayız. Örneğin "terörizme zemin hazırlayan faktörler" diyebiliriz.

Bu faktörler bir araya geldiğinde terör saldırısı kuvvetli bir ihtimal haline gelir. Şimdi söz konusu faktörleri sıralayalım.

Duygusal bağlılık

Din konusunda yalnızca iki insan tipi neye inanacağını seçebilir: Peygamber devrinde yaşayan ve ona bağlanmayı tercih edenler ile doğuştan edindikleri dinden farklı bir dini daha anlamlı bulup din değiştirenler. Bu iki insan tipi dışında hepimiz dinimizi –ya da dinsizliğimizi– ebeveynlerimizden miras alırız. Çocukluğumuzdan beri inandığımız dine duygusal bir bağlılık geliştiririz ve din zamanla belleğimizin ve anılarımızın temel bir parçasına dönüşür. Her ne kadar onu savunurken aklımızı kullansak da din akıl yoluyla edinilmez.

Dolayısıyla din tümüyle miras alınan, içgüdüsel bir inançtır. Vicdanımızı ve huzurumuzu dinî bağlılığımıza dayandırırken bu bağlılığın sorgulanmasına da asla izin vermeyiz. Akıllı, yetenekli, entelektüel ve hoşgörülü birisiyle gündelik meselelerde istediğiniz gibi konuşabilirsiniz ama söz dinle ilgili kuşkularınıza geldiğinde aynı kişi bir fanatiğe dönüşüp apaçık hakikatleri reddedebilir; mesnetsiz varsayımları, efsaneleri ve fantezileri savunabilir. Sizinle kısır bir polemiğe girip kibirli ve düşmanca tutumlar takınabilir. Derin dinî duygularla hareket eden, hayatını ve dünya görüşünü katı dinî inançlar etrafında düzenleyen birinin dini sorgulamaya kalkması onda içgüdüsel korkular yaratır. Sonuçta böyle dindarlarla din tartışmasına girmek anlamsızdır çünkü sahip oldukları dinî duygular entelektüel ve manevi olarak dini mantık temelinde yeniden değerlendirmelerine engeldir.

Dinlere yönelik duygusal bağlılık aynı zamanda diktatörlüklere özgü bir olgudur. Modern çağda diktatörlerden biri-

nin konuşmasını dinleyin, tek mantıklı argüman bulamazsınız. Diktatörler kitlelerin aklına değil, tümüyle teslim oldukları duygularına hitap eder; kitleler akıllarını çalıştıracakları yerde diktatörle empati kurarlar. Lideri, halkın iradesini temsil eden bir kahraman ve kurtarıcı olarak gördükleri için onun her türlü kararını desteklemeye hazır hale gelirler. Adolf Hitler ya da Benito Mussolini için saatlerce ayakta dikilen, sesleri kısılana kadar tezahürat yapan, avuçları çatlayana kadar alkış tutan milyonlarca kişi aptal veya geri zekâlı değildi. Diktatörün büyüsüne kapılıp bilinçleri ve iradelerini ele geçiren bir duygusal ruh haline, kitlesel bir hipnoza teslim olmuşlardı.

Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Cemal Abdülnasır, 1958'de Mısır ile Suriye'nin birleşip Suriye'nin kuzey, Mısır'ın güney eyaletini oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti diye yeni bir devletin kurulduğunu ilan etmişti. Bu birlik 1961'e kadar devam etti; 1961'de bir grup Suriyeli subay isyan edip Nasır'a karşı darbe girişiminde bulundu ve Suriye birlikten ayrıldı. Darbe girişiminin ortaya çıkarıldığı 28 Eylül'den[7] bir gün sonra Nasır, Kahire'deki Cumhuriyet Meydanı'nda binlerce Mısırlıya hitaben bir konuşma yaptı. İnsanların coşkulu alkışları o kadar uzun sürdü ki Nasır konuşmasına bir türlü başlayamadı. Suriye'deki darbe girişiminin detaylarını halka açıklayan Nasır darbeye kalkışanların bir avuç "gerici ve emperyalist ajan"dan ibaret olduğunu ve Suriye halkının hâlâ Birlik'ten yana olduğunu belirttikten sonra konuşmasına şöyle devam etti:

> Dün darbe girişiminin haberini alınca Mısır silahlı kuvvetlerinin hemen Suriye'ye sevk edilmesini, darbenin sona erdirilip Birliğin korunmasını emrettim.[8]

---

7 Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (New York: Simon and Schuster, 1971), s. 341.

8 Nasır'ın konuşmaları için bkz. Arapça: *Kalimat al-ra'īs Jamāl 'Abd al-Nāṣir bi sha'n al-infiṣāl 'an Sūriyā* [Cemal Abdülnasır'ın Suriye'nin Birlik'ten ayrıl-

Kitle bu noktada delicesine coşup "Hepimiz senin askeriniz, yaşa Nasır!" diye bağırmaya başladı.

Nasır bir an duraksadıktan sonra şöyle devam etti: "Ama bu, dünkü kararımdı. Bugün meseleyi tekrar düşündüm ve bir Arap'ın bir Arap kardeşini öldürmesinin doğru olmadığına karar verdim. Hayır, buna asla izin veremezdim. Onun için Mısır askerinin Kahire'ye dönmesini ve darbeye kalkışanlara dokunulmamasını emrettim."

Kitle yeni kararı da bir önceki gibi coşkuyla karşıladı. Eski kararı coşkuyla alkışladıktan beş dakika sonra tam tersi yöndeki yeni kararı yine büyük bir coşkuyla alkışlayan bir kitleden söz ediyoruz. Halkın diktatöre nasıl duygusal bir bağlılık beslediğinin açık bir örneğidir bu. Dinler gibi dikta rejimleri de kitleler üstündeki denetim mekanizmalarıyla kör itaat ve mutlak teslimiyeti körükleyip halkın zihnini uyuşturur ve duygularını manipüle eder.

Saplantılı inanç

İnsanlık tarihinde dört binden fazla din olmasına rağmen her dinin fanatikleri kendi dinlerinin doğru, öbür dinlerin yanlış olduğunu savunurlar. Sözgelimi Yahudiler, İsa Mesih'in dünyaya geldiğine inanmazken Hıristiyanlar da Müslümanların peygamberi Muhammed'in gerçekte peygamber değil, bir kabile lideri ve savaşçı olduğunu düşünürler. Müslümanlar ise Yahudilerle Hıristiyanların kutsal kitaplarının tahrifata uğradığı için inançla ilgili meselelerde yanıltıcı olduğunu ve tek gerçek dinin İslâm olduğunu iddia ederler. Buna aynı dinin farklı mezhepleri (Sünnilerle Şiiler, Katoliklerle Protestanlar) arasındaki kanlı ve korkunç çatışmaları da eklediğimizde dinin en tehlikeli yönüyle karşılaşırız: saplantılı inanç.

---

ması üzerine açıklaması] [video], 7 Ocak 2012 <https://www.youtube.com/watch?v=U0wr0kCtZyQ>.

İslâm, şeriat ile yargı arasında ayrım yapar. Şeriat, Allah'ın kanunlarını temsil ederken yargı, şeriat kanunlarını gündelik meselelerde uygulamakla yükümlüdür. Şeriat kutsal iken yargı beşeridir, yargıçların çabalarıyla var olur. Birçok İslâm hukukçusu gayrimüslimlerin Müslümanlar aleyhindeki kanıtlarının hükümsüz olduğu görüşündedir çünkü alt mertebedeki gayrimüslimlerin üst mertebedeki Müslümanlar aleyhinde tanıklık yapması yasaktır. Ayrıca İslâm'da bir gayrimüslimi öldüren Müslüman'ın da idamının caiz olmadığı, zira gayrimüslimlerle Müslümanların aynı kefeye konamayacağı kabul edilir.

Müslümanlarla gayrimüslimlerin hakları arasındaki bu ayrım bir diktatörün dünya görüşüyle pek çok benzerlik taşır. Buna benzer ayrımcı hükümler aklıma Nasır döneminde çok yaygın bir sloganı getiriyor: "Halka hürriyet; halk düşmanlarına esaret!"[9] Diktatörün kendi muhaliflerini ("halk düşmanlarını") itibarsızlaştırmak için yaptıklarını hatırlıyorum: malvarlıklarına el koymaktan tutun da vatandaşlıktan çıkartmaya, tutuklayıp işkence yapmaya, hatta öldürmeye kadar. Dikta rejimlerinde muhalifler dinsiz muamelesiyle karşılaşır. Hakikati tekeline alıp onlara inanmayanların haklarını askıya almaları bakımından dikta rejimleri ve dinler birbirine benzer.

Şiddetin ideolojisi

Müslüman'la İslâmcı arasında ciddi farklar vardır. Müslüman, dinine bağlı sıradan biridir. İnsani değerleri din merkezlidir; dinî öğretileri benimseyip bu dünyada Tanrı'nın takdirini kazanmaya, öbür dünyada da cennete gitmeye çalışır. İslâmcı ise sadece dine değil, aynı zamanda İslâm'ın bir din ve devlet görüşü olduğunu savunan siyasal İslâm'a da

9 William H. Brackney, *Human Rights and the World's Major Religions* (Kaliforniya: Praeger, 2013), s. 201.

inanır – İslâm'ın hem bir din hem de bir devlet modeli olduğunu düşünür. Siyasal İslâm, takipçilerinden bir "halifelik" kurmak için cihat bayrağı açmalarını ister; tüm dünyanın mutlaka bir gün halifelikle yönetileceğine inanır.

Bu noktada Müslüman ile İslâmcı arasındaki çelişki de belirginleşir. Müslüman, genellikle normal bir hayat sürüp gayrimüslimlere saygı ve hoşgörüyle yaklaşan, barışçıl birisidir. İslâmcı ise gayrimüslimlere karşı tahammülsüzdür ve her an şiddet uygulayabilir. Müslüman sağ veya sol siyasi eğilimleri olsa da devlete her zaman bağlı iken İslâmcı, ulus-devlete veya siyasi düşünceye inanmaz; inandığı dinin İslâm devletinin kuruluşunu zorunlu kıldığını düşünür ve tüm dünyaya karşı savunulması gereken tek siyasi nosyonun halifelik olduğuna inanır. Müslüman bir bakıma İslâmcının kurbanıdır. İslâmcı teröristlerin her terör saldırısından sonra milyonlarca Müslüman devletlerin artan gözetimine, kötü muamelesine ve aşırı sağcıların saldırılarına maruz kalır.[10] İstatistikler terörizmin kurbanı Müslümanların sayısının gayrimüslim kurbanlardan katbekat fazla olduğunu gösteriyor.*[11]

---

10 Örneğin bkz. Almanya'da öldürülen Marwa Ali el-Sherbini'nin durumu. Kate Connolly ve Jack Shenker, "The headscarf martyr: murder in German court sparks Egyptian fury", *The Guardian*, 7 Temmuz 2009 <www.theguardian.com/world/2009/jul/07/german-trial-hijabmurder-egypt>. Ayrıca bkz. "Organization for Security and Co-operation in Europe's report hate crime against Muslims", 22 Şubat 2018 <https://www.osce.org/odihr/373441?download=true>.

(*) ABD Terörle Mücadele Merkezi'nin (NCTC) 2011 tarihli bir raporunda bu gerçek açıkça ifade edilmiştir: "Terör kurbanlarının dinî kimliklerinin tespit edilebildiği durumlara bakıldığında, son beş yılda terör saldırılarında ölenlerin % 87 ila % 97'sinin Müslüman olduğu görülmektedir." Maryland Üniversitesi Küresel Terör Veritabanı'ndaki (GTD) istatistiklere göre Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Irak, Afganistan ve Pakistan'ın 2004-2013 yılları arasında terörizmden orantısız şekilde etkilendiği, terör saldırılarının yarısının bu ülkelerde gerçekleştiği ve bu coğrafyadaki toplam ölümlerin % 60'ının terör saldırılarından kaynaklandığı görülmektedir.

11 Bkz. Office of the Coordinator for Counterterrorism, "National Counterterrorism Center: Annex of Statistical Information", Country Reports on Terrorism 2011, 31 Temmuz 2012 <www.state.gov/j/ct/rls/crt/2011>; Ruth Alexander ve Hannah Moore, "Are most victims ofterrorism Muslim?", *BBC News*, 20 Ocak

İslâmcıların hepsi aynı ideolojiye sahip olsa da taktikleri farklılık gösterir: Cihatçı örgütler seçimleri veya seçilmiş meclis gibi demokratik kurumları tanımayıp üyelerinden silahlı mücadele yürütmelerini isterken, Müslüman Kardeşler* (1970'lere kadar terör saldırıları ve siyasal suikastları misyon edinmiş gizli bir örgüttü) gibi örgütler iktidar olup halifelik kurabilmek için demokratik yollardan seçimlere girerler. İslâmcılar en azından teorik olarak gayrimüslim dünyaya harp ilan etmiştir, zira siyasal İslâm cihat mefhumu olmadan anlamını yitirir.

Siyasal İslâm'ın kıdemli "din adamları" genç müritlerini çarpık bir tarih anlayışıyla yetiştirirler. Örneğin şu öğretilir: "Müslümanlar dinlerine gerçekten bağlı oldukları devirlerde tüm dünyayı yönettikleri halde İslâmi öğretiden uzaklaştıktan sonra Allah onların mağlup olmasına izin verdi."[12] Bu, gerçeğe tamamen aykırı bir öğretidir. Tarihte Müslümanların İslâmî öğretileri uyguladıkları tek dönem yirmi dokuz yıllık Dört Halife devridir (632-661). Diğer Müslüman hükümdarların hepsi katil, adaletsiz ve yağmacıydı. Örneğin Abbasi devletini kuran Ebü'l Abbas (750-754 arasında halifelik yapmıştır) kan dökücü anlamına gelen "Seffah"[13] lakabıyla tanı-

---

2015 <www.bbc.com/news/magazine-30883058>; "Muslims the highest victims of terrorism", *World Bulletin*, 19 Kasım 2015 <https://www.worldbulletin.net/islamophobia/muslims-the-highest-victims-of-terrorism-h166494.html>

(*) Hasan el-Benna (1906-1949), Mart 1928'de 22 yaşında genç bir Arap öğretmen olarak görev yaptığı Süveyş Kanalı kıyısındaki İsmailiye kentinde Müslüman Kardeşler'i bir gençlik örgütü olarak kurmuştu. Benna'nın sömürgecilik karşıtı ajandasının dinî temelleri vardı: Britanya işgalini sona erdirip *Kur'an*'daki ilkelere uygun bir devlet kurmayı amaçlıyordu.

12 Bkz. Arapça: "Rasā'il al-imām al-shahīd Ḥasan al-Bannā" ["Şehit İmam Hasan al-Benna'nın Mektupları"], <https://bit.ly/2TF4cWe>.

13 Bkz. Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century* (Oxon ve New York: Routledge, 2016), s. 127; *The History of al-Ṭabarī*, cilt 27: *The 'Abbāsid Revolution, A.D. 743-750/A.H. 126-132*, çev. John Alden Williams (New York: State University of New York Press, 1985).

nırdı ve birçok katliamın emrini bizzat vermişti. Bir seferinde muhalif Emevilerin çoğunu öldürdükten sonra cesetlerinin kilimlere sarılmasını emretmişti. Ardından kilimlerin üstünde yemek yiyip şöyle demişti: "Allah şahit ki bu kadar lezzetli bir yemek ömrümde yemedim!"[14] Müslümanların kutsal mabedi Kâbe, Emevilerin iktidar mücadelesi sırasında iki kez (683 ve 692) yakıldı. İslâm devleti post-klasik çağdaki tüm imparatorluklar gibi esasen sömürgecilik, entrikalar ve katliamlar üzerine kurulu bir imparatorluktu.

Müslümanların halifelik saydığı Osmanlı Devleti de katliamlar üzerine kurulu bir başka imparatorluktu; Osmanlı'da hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlara yönelik toplu katliamlar yapıldı. 1517'de Osmanlı Kahire'yi alınca, 10 binden fazla Mısırlı Müslüman sivil öldürüldü; binlerce kadın ve çocuk esir alındı; ardından bu kişilerin ailelerinden yüklü miktarda fidye istendi ve fidye verilmezse köle ya da hizmetkâr yapılacakları söylendi.[15] Osmanlı askeri genellikle şarabın sarhoşluğuyla bu tür suçlar işledi. İslâm hukukçuları bu vahşi iktidar mücadeleleri sırasında daha fazla çatışma ve ölümü engelleyebilmek için mağlup halklardan galiplere boyun eğmelerini istedi ve mazlumlar muktedirlere itaate zorlandı. Müslümanlar iki yoldan iktidar olabileceklerini hesapladı: Müslümanların iktidarına sadakat yemini edilecekti; etmeyenlere zorla boyun eğdirilecekti.

İlk Müslümanların hepsinin samimi dindarlar olduğunu zannedenler de büyük bir tarihî yanılgı içindedir zira bugün New York City'de cinsel özgürlük ne durumdaysa 9. yüzyılda Abbasilerin yönettiği Bağdat'ta da o durumdaydı: Her tarafta şaraphaneler açılmıştı; evlilik dışı seks ve eşcinsel-

14 Ibn al-Sā'ī, *Kitāb mukhtaṣar akhbār al-khulafā'* [*Halifelerin Kısa Tarihi*] (Bulaq, 1891), s. 10.

15 'Madhābiḥ al-'Uthmāniyīn fī Miṣr [Mısır'daki Osmanlı Katliamları], *al-Youm al-sābi'*, 2 Kasım 2014 <https://bit.ly/2AU4jGI>.

lik toplumun kabul ettiği gerçeklerdi. Ateistlere ve din konusunda kuşkuları olan kişilere büyük bir hoşgörü gösteriliyordu.[16] Dinî kaygılardan uzaklaşıp şaraba övgüler düzmek, eşcinsel aşkı dile getirmek (Abbasiler'in büyük şairi Ebu Nuvas'ın *ode*larından da anlaşılabileceği gibi) dönemin Arap şiirinin ünlü temaları arasındaydı.[17] İslâm imparatorluğunun sanat ve bilim sahasında önemli kazanımları olduğu kesindir ama kan ve şiddet üzerine kurulu diğer imparatorluklar da medeniyet sahasında büyük ilerlemeler kaydetmiştir. İslâm devletinin varlığı ve gelişmesi İslâmi öğretinin bir sonucu olmaktan ziyade tüm klasik imparatorlukların temel özellikleri olan büyük enerji ve azim, bilimsel çalışma, ciddi entelektüel faaliyet ve kazanımların sonucuydu. İslâm dini barışçıl ve medeni iken siyasal İslâm bütün faşist dikta rejimlerinde olduğu gibi faşist bir ideolojidir.

Faşist rejim hakikatin yalnız kendine ait olduğunu iddia eder ve etnik ya da dinî üstünlük iddiasıyla muhaliflerine diz çöktürmek için şiddete başvurur. Modern Arap tarihinden ders çıkartmak gerekirse, İslâmcı faşizmin demokratik bir atmosferde taraftar bulmakta zorlandığı söylenebilir. Kurulduğu 1928 yılından Mısır demokrasisinin devrildiği 1952'deki askerî darbeye kadar Müslüman Kardeşler, Mısır parlamentosunda ciddi bir varlık gösteremezken adil seçimlerin tümünü Mısır tarihinin en büyük seküler partisi olan WAFD ezici bir çoğunlukla kazanmıştı. 1952'deki darbeyi –iktidarı askerle paylaşma umuduyla– destekleyen[18] Müslü-

16 Bunun kanıtı örnekler için bkz. Abū al-Faraj al-Iṣfahānī'nin (897-967) birkaç ciltlik şarkı ve şiir derlemesi: *Kitāb al-aghānī*. Ayrıca başka çağdaş eserler için bkz.Daral-Sha'bveDārBūlāq-KahireveDāral-Miṣriyyaal-LubnāniyyaveDārṢādir-Beyrut. Ayrıca bkz. "The Book of Songs", *World Digital Library*, <https://www.wdl.org/en/item/7442/>, erişim tarihi: 31 Ağustos 2019.

17 *A.g.e.*

18 Zachary Laub, "Egypt's Muslim Brotherhood", Dış İlişkiler Konseyi, 15 Ağustos 2019 <https://www.cfr.org/backgrounder/egyptsmuslim-brotherhood>, erişim tarihi: 1 Ekim 2019.

man Kardeşler o sırada demokratik sistemin tümüyle ortadan kaldırılmasını talep etmişti. Ancak Nasır buna yanaşmayıp Müslüman Kardeşler'e ağır ve kesintisiz bir baskı uygulamaya girişti. Sonraki altmış yılda Mısır iki tip faşizmin kuşatması altında kaldı: iktidardaki ordu ve ondan iktidarı almaya çalışan İslâmcılar.

Topluca suçlama ve insan yerine koymama

Bir gencin Avrupa şehirlerinden birindeki bir kafeye, istasyona ya da lokantaya girip "Bu, Irak'taki şehitler için!"[19] diye bağırdıktan sonra kendini havaya uçurduğu ya da içeridekilere ateş ettiği olaylar yaşandı.

Bu korkunç ve vahşi suç, teröre zemin hazırlayan faktörler arasındaki bir düşünce örüntüsünü açığa vurur. Bireysel sorumluluk ilkesini kabul etmeyen teröristler insanın sadece kendi eylemlerinden sorumlu olduğuna ilişkin evrensel yasayı reddederler. Irak'taki askerlerin işlediği suçlardan tüm Batılıların sorumlu olduğunu düşündükleri için militan bir İslâmcının gördüğü her yerde Batılıları öldürüp intikam alması gerektiğini savunurlar. Topluca suçlama ilkesiyle hareket eden teröristler kurbanlarını insan olarak görmedikleri gibi her bireyin bağımsız bir varlık olduğunu da kabul etmezler. İslâmcı teröristler Batılıları yok edilmesi gereken düşman bir grup olarak görürler.

Bu bağlamda teröristler ve diktatörlerin bir kez daha benzer özelliklerinin olduğu söylenebilir. Hitler, Yahudilerden bahsederken bugün birçok teröristle benzer bir yol izleyip birkaç kişinin eylemlerinden tüm bir grubu sorumlu tutmuştu. Yahudileri birey saymak yerine Almanlara düşman bir alt tür

19 Ohad Gozani, "Bomber's mission 'dedicated to Iraqi people'", *The Telegraph*, 31 Mart 2003 <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/israel/1426206/Bombers-mission-dedicated-to-Iraqi-people.html>.

olarak tanımlamıştı. Sırf teröristlerle aynı dine mensup oldukları için tüm Müslümanları terör eylemlerinden sorumlu tutarak sokağa dökülen faşist güruhlar da aynı düşünce örüntüsüyle hareket eder.[20] Faşistler, diktatörler ve teröristler aynı mantığa (topluca suçlama ve insan yerine koymama) sahiptir.

Batı düşmanlığı

"Batı İslâm'a düşman ve İslâm'ı yok etmeye çalışıyor."

Arap dünyasında ve başka yerlerdeki binlerce camide okunan hutbelerde bu ve benzeri cümleleri sıklıkla işitebilirsiniz.[21] Siyasal İslâm ideolojisinde bir sabit fikir olan bu cümle ne tarihsel ne güncel gerçekliğe ne de akla uygundur. Batı fiziksel ve siyasal olarak monolitik bir yapı değildir. Batı kamuoyu birçok durumda Batı devletlerinin politikalarına karşı çıkmıştır: 2003'te Irak işgaline karşı Batı başkentlerinde düzenlenen gösterilere Arap dünyasında görülmedik ölçüde büyük kalabalıklar katılmıştı.[22] Ayrıca Batı devletlerinin İslâm'la veya başka bir dinle özel bir sorunu yoktur; onların temel derdi ekonomik çıkarlarını arttırmaktır.[23] Batı

20 Örneğin bkz. Helena Horton ve Emily Allen, "Everything we know about the Finsbury Park mosque terror attack", *The Telegraph*, 20 Haziran 2017 <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/06/19/everything-knowfinsbury-park-mosque-terror-attack/>; "Christchurch shootings: Mosque attacker charged with terrorism", *BBC News*, 21 Mayıs 2019 <https://www.bbc.co.uk/news/world-asia-48346786>; *Hate crime against Muslims*, OSCE ODIHR <www.osce.org/odihr/373441?download=true>.

21 Örneğin bkz. Selefilere ait bir internet sitesinde yer alan şu yazı (Arapça): "Abd al-Raḥmānibn 'Abdal-Khāliq,'al-Hujūm 'alāal-Islāmminman?walimādhā?" ["İslâm'a kim niçin saldırıyor?"], <www.salafi.net/articles/article15.html>.

22 Bkz. Phyllis Bennis, "The Day the World Said No to War", Institute for Policy Studies, 15 Şubat 2013 <https://ips-dc.org/february_15_2003_the_day_the_world_said_no_to_war>; Abdalla F. Hassan, "Police Outnumber Antiwar Protesters in Cairo", *World Press Review*, 30 Ocak 2003 <www.worldpress.org/Mideast/922.cfm>.

23 Noam Chomsky, "As long they get the backing of dictators, it doesn't matter to western governments what Arab populations think", *The Guardian*, 31 Au-

devletleri, çıkarları bunu gerektirdiğinde, katı İslâmcı hükümetlerle bile işbirliği yapabilir: ABD, Pakistan'da Ziya ül Hak (1924-1988) rejimini, Mısır'da Müslüman Kardeşler yönetimini desteklemiştir.[24] Yine ABD, kuruluş aşamasında Taliban hareketini desteklemiş[25] ve Sünni İslâm'ın sözcüsü Suudi devleti uzun yıllar Taliban'ın en yakın müttefiki olmuştur. İslâmcılar tüm bu gerçekleri göz ardı eder zira gençleri cihat ve halifelik yolunda seferber edebilmek için başvurdukları temel motivasyon kaynağı Batı düşmanlığıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi, siyasal İslâm'ın merkezinde dünyanın Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir harp meydanı olarak görülmesine dayalı bir dinî çatışma vardır. Siyasal İslâm bu yüzden Batı nefretini daima canlı tutmak ister; bunu yapamadığı zaman varlık nedenini kaybedeceğini bilir. İslâmcılar hoşgörüyü savunan tüm görüşlere karşıdır. İsrail'in Gazze'ye ambargosunu kırmak için Avrupa'dan yola çıkan bir dayanışma gemisindeki yolcular arasında Yahudilerin, hatta Holokost'tan sağ kurtulan bir Yahudi'nin olduğunu öğrenmek bizi mutlu edebilir.[26] Ne var ki İslâmcılar için bu bir şey ifade etmez çünkü Yahudi nefreti siyasal İslâm'ın bir parçasıdır. Hahamlar New York'taki Trump Tower'ın önünde Müslümanların ABD'ye gelmesini engellemeye yönelik göç yasasını protesto ederken İslâmcı internet siteleri bu konuda tek kelime etmezler. Alman şansölyesi Angela Merkel, 2015'te binlerce Suriyeli Müslüman göç-

---

gust 2011 <www.theguardian.com/commentisfree/ video/2011/aug/31/noam-chomsky-terrorism-video>.

24 *A.g.e.*

25 Bkz. Ted Galen Carpenter, "How Washington Funded the Taliban", Cato Enstitüsü, 2 Ağustos 2002 <https://www.cato.org/publications/commentary/how-washington-funded-taliban>.

26 Bkz. "Holocaust survivor Reuven Moskovitz joins flotilla to run Israel's blockade", *The Weekend Australian*, 28 Eylül 2010 <https://www.theaustralian.com.au/news/world/holocaust-survivor-reuven-moskovitzjoins-flotilla-to-run-israels-blockade/news-story/99762d6bffa3a97354db8471985f4994>.

menin Almanya'ya gelmesini kolaylaştıran düzenlemeler yaparken İslâmcı siteler bunun insani bir tavır olduğunu kabul etmek yerine Almanya'nın ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için böyle bir adım attığını ileri sürerler.[27] Hatta bazıları Merkel'i Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya çalışmakla itham eder.[28]

Müslümanlar sevgiyi ve hoşgörüyü öğrenirler ama bir İslâmcının siyasal ideolojisi gayrimüslimlerden nefret, onları küçümseme ve niyetlerinden şüphe etme üzerine kuruludur. Batı düşmanlığı İslâmcı terörizme zemin hazırlayan en önemli faktörlerden biri olduğu gibi siyasal İslâm makinesinin işleyebilmek için ihtiyaç duyduğu temel yakıttır. Burada bir kez daha terörizm ile diktatörlüğün aynı kaynaktan beslendiğini görürüz: Daha önce değindiğimiz gibi bütün diktatörler kendilerine bağlı militan takipçiler toplayıp gerçek ya da hayalî düşmanlara karşı savaşabilmek için bir komplo teorisine ihtiyaç duyarlar.

Aşağılık kompleksi ve duygusu

Khaled al-Berry 1972'de alt orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak Yukarı Mısır'daki Asyut şehrinde doğdu. Daha ortaokul öğrencisiyken Jamaa al-İslamiya'ya (Mısır'da birçok terör saldırısı düzenleyen İslâmcı bir grup) katıldı. Al-Berry örgütte hızla yükselip kısa sürede Asyut vilayetindeki liselerin faaliyetlerinden sorumlu hale geldi. Asyut, Tıp Fakültesi'nde de örgütün önde gelen üyelerinden biriydi ama uzun

27 Bkz. Arapça: Manāf Maḥmūd Qawmān, "Istiqbāl Almāniyā li'llāji'īn... dāfi' insānī um maṣlaḥa qawmiyya?" ["Almanların Sığınmacıları Kabul Etme Nedeni İnsani mi Yoksa Ulusal Çıkarlar Gereği mi?"], 18 Ekim 2015 <https://bit.ly/2CdrY4k>.

28 Bkz. Arapça: Aḥmad 'Ubayd, "Ẓāhirat i'tināq al-masīḥiyya bayn al-lāji'īn... Īymān u m manfa'a?" ["Hıristiyanlığa Geçen Sığınmacılar Olgusu: İnanç mı Kişisel Çıkar mı?"], *Syria.tv*, 16 Mart 2016 <https://bit.ly/2ACfGCP>.

bir iç muhasebenin sonucunda hem örgütten hem de örgütün İslâmcı düşünce tarzından uzaklaştı. Doktor olmak yerine yazarlık sevdasının peşine düştü ve günümüzde ünlü bir yazar olarak Londra'da yaşıyor.

Al-Berry, 2006'da yayımlanan *Life is More Beautiful Than Paradise* (*Hayat Cennetten Daha Güzel*)[29] adlı kitabında deneyimlerini paylaşırken İslâmcı örgüte katılmasının önemli nedenlerinden birinin aşağılık kompleksi olduğunu itiraf etti. Bu parlak ve gayretli genç, sınıfsal ayrımların çok belirleyici olduğu Yukarı Mısır toplumunda sosyal statüsü yüzünden yeteneklerini değerlendirebileceği bir alan bulamayacağını düşünmüştü. Daha el kadar çocukken, babası üniversitede profesörlük yapan, orta sınıf mensubu bir arkadaşının evinden kovulduğunu; okuldaki sınavlarda öğretmenlerinin ondan çok daha başarısız öğrencilere sırf babaları nüfuzlu diye daha yüksek notlar verdiğini unutamıyordu. Bütün bunların sonucunda kapıldığı aşağılık duygusunu İslâmcı örgüt içindeki otoritesiyle telafi edebilmişti. Vaktiyle toplumdan dışlanan, itilip kakılan delikanlı kısa sürede şehrin güçlü figürlerinden birine dönüşmüş; kız ve erkek öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne harem-selamlık devam etmesini denetleyen bir otorite olmuştu. Hatta bir seferinde İslâm'a hakaret eden bir Kıpti'yi cezalandırmıştı.

Al-Berry bu noktaya nasıl geldiğini şöyle anlatıyor: "İslâmcı hareketin aşağılık kompleksiyle dolu, öfkeli orta sınıfların hareketi olduğunu en başta anlamıştım."[30] Bir başka yerde ise şunu söylüyor:

> Jamaa al-İslamiya evdeki ve okuldaki tipik küçük burjuva eğitimine isyanım sırasında önümde yeni ufuklar aç-

29 Khaled al-Barri, *al-Dunya Ajmal min al-Janna* (Kahire, 2006). İngilizcesi için bkz. Khaled al-Berry, *Life Is More Beautiful than Paradise: A Jihadist's Own Story*, çev. Humphrey Davies (Londra: Haus Publishing, 2009).

30 Khaled al-Berry, *Life Is More Beautiful than Paradise*, s. 94.

mıştı. Bir misyona bağlanmanın doğal sonucu olarak farklı toplumsal sınıfların hayatıyla meşgul olurken kendi konumumu unutmuştum. Mevcut sınıflardan hiçbirine ait olmayan, olmak zorunda da olmayan bağımsız bir kategoriye yerleşmiştim.[31]

Ardından şunu ilave ediyor:

> Jamaa al-İslamiya olgusunun ortaya çıkışında önemli bir faktör olarak iktisadi unsura işaret eden ve İslâmcı hareketteki insanların eğitimsel ve toplumsal arka planlarıyla ilgili istatistikleri buna kanıt gösteren saygın araştırmalar olsa da bence bu araştırmalarda Jamaa'nın liderlik hiyerarşisi ile hareketin geniş tabanı arasındaki uçurum göz ardı ediliyor. Jamaa'nın faaliyetlerinin itici gücünü neredeyse tümüyle üniversite mezunları oluşturuyor. Konuyu aşırı teorikleştirmek istemem ama Jamaa mensubu olduğum sırada hissettiğim ve hâlâ aynı fikirde olduğum şeylerden biri şu ki siyasal İslâm orta sınıf ve onun altındaki sınıfın toplumsal hareketlilik yoluyla kariyer fırsatı elde edebileceği inancını kaybettiği toplumlarda baş gösteren bir orta sınıf krizinin yansımasıdır.[32]

Aşağılık duygusu, toplumsal adaletsizlik hissi ve meslekî kariyer umutlarının suya düşmesi teröre zemin hazırlayan faktörler arasındadır. Bazıları bu gözleme çekinceyle yaklaşabilir zira terör saldırıları düzenleyenlerin bazıları Batı ülkelerinde doğup büyümüş Batı yurttaşlarıdır. Ne var ki Brüksel'in Molenbeek semtine ya da Paris'in veya başka bir Batı başkentinin göçmen semtlerine gittiğinizde tüm çekinceleriniz ortadan kaybolacaktır. Arap göçmenlerin ilk kuşağı 1960'larda Fransa'ya Fransızların yapmak istemedikle-

31 *A.g.e.*, s. 98.

32 *A.g.e.*, s. 154.

ri temizlik veya tadilat gibi gündelik işleri yapmak için gelmişlerdi. Bu ilk Arap göçmenler Fransızlar karşısında düşük statülerinin farkında olmalarına rağmen amaçları çok çalışıp Fransız patronlarını mutlu etmekti. Ama Fransa'da doğup Fransız eğitimiyle yetişen çocukları Fransa'nın anne-babalarına olduğu gibi onlara da ikinci sınıf vatandaş gibi davrandığını, kişisel haklarının teoride kabul edilse bile pratikte yok sayıldığını fark ettiler. Bu genç kuşağın birçok üyesi "getto"larda aşağılık duygusuyla yaşarken –tıpkı Al-Berry'nin bahsettiği Mısırlı üniversite mezunları gibi– ait oldukları topluma büyük bir öfke ve kırgınlık duymaya başladılar. Bu insanlar "teorik" olarak Fransa'da yaşasalar da aslında gelişmekte olan dünyanın bir parçasıdırlar.

Aşağılık duygusunun üstüne İslâmcıların hapishanede gördüğü işkence ve kötü muamelenin psikolojik etkileri bindi. Terörist hareketlerin hapisteki liderlerinin hemen hepsi bir Batılının hayal dahi edemeyeceği kadar korkunç işkencelerden geçti.[33] Birçok Arap ülkesinde terörizm suçuyla tutuklandığınızda işkencenin sizinle sınırlı kalmayıp aile fertlerinizi ve muhtemelen arkadaşlarınızı da kapsayacağını bilirsiniz. Yetkililer istedikleri ifadeyi sizden alabilmek için gözünüzün önünde annenize, bacınıza ya da karınıza cinsel istismarda bulunabilir. Bu küçük düşürücü muamelenin intikamını alma arzusu da terörizme zemin hazırlayan faktörlerden biridir. Burada bir kez daha, yol açtıkları ciddi hasar-

33 Örneğin Montasser al-Zayyat'ın *Tanıdığım Ez-Zevahiri* kitabında detaylıca anlatıldığı gibi El-Kaide'nin lideri Eymen ez-Zevahiri işkence görmüştür (Kahire, Dār Miṣr al-Maḥrūsa, 2002). Bu kitap Arapçadan İngilizceye Ahmed Fekry tarafından çevrildi: *The Road to al-Qaeda: The Story of Bin Laden's Right-Hand Man* (Londra: Pluto Press, 2004). Başka örnekler de var. Askerî Akademi (Tanzīm al-Fanniya al-'Askariyya) grubunun başındaki Salih Saraya, Siyonizm'in yenilmesi için Mısır'da bir İslâm devleti kurmak gerektiğine inanıyordu. Diğer kaynaklar için bkz. Ahmed Ra'if, *Kara Kapı (al-Bawāba al-sawdā')* (Kahire: al-Zahrā' li'l-I'lām al-'Arabī, 1986); Gilles Kepel, *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh*, çev. Jon Rothschild (Berkley ve Los Angeles: University of California Press, 2003).

lar bakımından dikta rejimleriyle koşutluk kurulabilir: Aşağılık duygusu, toplumsal adaletsizlik, insan haklarının çiğnenmesi tüm dikta rejimlerinin temel özellikleridir.

Otoriter devletlerde terörizme zemin hazırlayan faktörlerin sürekliliği en zararlı diktatörlük sendromlarından biridir.

Hassas halklar

Diktatörlük bazı halkları etkilerken bazılarını etkilemeyen bir sendrom olarak tanımlanabilir mi?

Peşin hükümlü olmamak gerekir çünkü insanlar yetenekleri ve hakları bakımından eşittir. Herkesin adalete erişim hakkı vardır ama adaletin uygulanma tarzı ülkeden ülkeye değişir. Demokratik geleneği olmayan ülkeler dikta rejimlerine fazla direnemezler; din adamlarının hâkimiyeti altındaki ülkelerde dikta rejimleri daha kolay zemin kazanır.[1] Örneğin İran halkı, Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin (1919-1980) yozlaşmış ve kanlı rejimine direnmesine rağmen dinî lider Ayetullah Humeyni tarafından bu direniş büyük ölçüde dinî bir eksene oturtuldu. 1979'da Şah devrilip dev-

1 Bazı toplumların sömürgeleştirilmeye niçin daha müsait olduğunu araştıran Cezayirli yazar ve filozof Malek Bennabi'nin (1905-1973) eseriyle anlamlı bir koşutluk kurulabilir. Bennabi fikirlerini şu kitabında detaylandırmıştır: *Les conditions de la renaissance* (1948). Ayrıca bkz. Étienne de La Boétie, *The Discourse of Voluntary Servitude* (1576) [Türkçesi: *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (7. baskı), çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge, Ankara, 2020].

rim başarılı olunca sürgünden dönen Humeyni bir hükümet kurdu ve hükümetin Allah'ın emrinde olduğunu ve ona karşı çıkanların Allah'a karşı çıkmış olacağını söyledi.[2] Humeyni'ye bağlı hiç kimse buna itiraz etmedi zira Humeyni İran'da din adına mutlak bir hâkimiyet kurmuştu ve Şah'ın aşırılıklarından sonra onun siyasi ve dinî otoritesi memnuniyetle karşılanmıştı.

Halkların dikta rejimlerine yatkınlığındaki önemli faktörlerden biri de zihinlerinde bir devlet nosyonunun olmamasıdır.[3] Kabileci kültürel gelenekleri olan halklar otoriteryenizme fazla direnemezler. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin üye devletleri Suudi Arabistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar ve Bahreyn uzun yıllardır kraliyet aileleri tarafından yönetiliyor. Kraliyet ailelerinin fertleri arasında çeşitli iktidar mücadeleleri yaşanıyor: Kuveyt'te Şeyh Mübarek el-Sabah (1840-1915) 1896'da üvey erkek kardeşleri Muhammed ve Jarrah'ı öldürüp iktidara gelirken[4] Katar'da 1995'te Hamed bin Halife es-Sani (doğ. 1952) ordunun da desteğiyle iktidarı babasından aldı.[5] Zaman zaman Şiilerle Sünniler arasındaki mezhep çatışmalarının yanı sıra devletlerle şeyhler arasında da sorunlar yaşanabiliyor. Muhalif sesler çoğu zaman şiddetle bastırılıyor. Bunun haricinde Körfez devletlerinin vatandaşları krallarından memnun görünüyor. Bunda petrol parası sayesinde bireysel geli-

2 Ayetullah Ruhullah Humeyni, dine dayanan idareyle ilgili görüşlerini şu kitabında ortaya koymuştur: *Governance of the Jurist: Islamic Government*, İngilizce çeviri: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeinie's Works (Uluslararası Departman), Tahran.

3 Körfez krallıklarıyla ilgili şu kitaplarda bu argümanın savunulduğu görülüyor: Karen Elliott House, *On Saudi Arabia: Its People, Past, Religion, Fault Lines - and Future* (New York: Alfred A. Knopf, 2012); Farah Al-Naqib, *Kuwait Transformed: A History of Oil and Urban Life* (Stanford: Stanford University Press, 2016); Allen J. Fromherz, *Qatar: A Modern History* (Londra: I. B. Tauris, 2017).

4 Al-Naqib, *Kuwait Transformed.*

5 Fromherz, *Qatar: A Modern History.*

rin yükselmesi[6] etkili olduğu gibi kabile kültürünün yarattığı uzun süreli rehavet de belirleyici bir etken.

Körfez devletlerinin yöneticileri anayasal bir monarşiye tabi olmadıkları gibi bu ülkelerde gerçek anlamda seçimlerin ve hesap verme zorunluluğunun olduğu demokratik rejimler de yok. Körfez ülkelerinin vatandaşları devlet başkanını ülkedeki en büyük kabilenin şeyhi ya da aile büyüğü gibi görüyorlar. Ailenin genç fertleri kabilenin gelenekleri ve şerefini koruyan bir sembol olarak gördükleri lidere itaat edip saygı gösteriyorlar. Liderin şahsında bilge, özenli, düşünceli ve güvenilir aile reisi rollerinin hepsi birleşiyor. Körfez devletlerindeki parlamentolar ve siyasi partiler kralın hizmetkârı olarak faaliyet gösteriyor. Bazılarında muhalif siyasi partiler var ama kral herkesten üstün olduğu için bunlar demokratik olmaktan ziyade sembolik işlevlere sahip – fiilen tek lider olan kral, devletin iç ve dış politikalarına sadece kendi iradesiyle karar veriyor. Kralın (ve kraliyet ailesinin fertlerinin) statüsü o kadar yüksek ki kral kimseye hesap vermek zorunda olmadığı gibi kraliyet ailesine yönelik herhangi bir eleştiri suç sayılıp bu eleştiriye ağır hapis cezaları veriliyor.[7] Kraliyet ailesinin masrafları da devletin büt-

---

6 Körfez devletleri kişi başına düşen milli gelirde dünya birincisi: Katar, $124.500; Birleşik Arap Emirlikleri, $67.700; Kuveyt, $66.200; Suudi Arabistan, $54.800; Bahreyn, $48.500; Umman, $45,200. Bkz. *CIA World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankorder/2004rank.html>, erişim tarihi: 1 Eylül 2019.

7 Örneğin Suudi Arabistan'da Temmuz 2011'de gündeme getirilen bir terörle mücadele yasasında "kralın veya veliaht prenslerin" itibarını zedeleyen ya da sorgulayan fiillerin on yıl hapisle cezalandırılması önerildi. Bkz. "Saudi Arabia", *Freedom House*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/saudiarabia>; "Saudi reporter jailed for five years for insulting rulers: Amnesty", *Reuters*, 27 Mart 2016 <www.reuters.com/article/us-saudicourt-idUSKCN0WT0AM>. Ayrıca 2012'de Katarlı şair Rashid al-Ajami, Katar emirini eleştiren bir şiir yazdığı için ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Bkz. "Qatari poet freed after three years in jail for reciting poem allegedly insulting emir", *The Guardian*, 26 Mart 2016 <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/17/qatari-poet-freed-after-three-years-in-jail-for-reciting-poem-allegedlyinsulting-emir>.

çesinden karşılanıyor ve bunun sorgulanması da yasak. Devlet, Kral'ın devleti, vatan Kral'ın vatanı; halk, Kral'ın itaatkâr oğulları ve kızlarından oluşuyor. Kuşkusuz bu yapı sadece Körfez devletlerine özgü değil; Brunei'de de kraliyet ailesinin eleştirilmesini suç sayan bir "krala ihanet" yasası var.

Hüsnü Mübarek 2011'deki Mısır devrimiyle iktidardan devrildiğinde Körfez ülkelerinin yöneticileri bundan çok rahatsız olup devrilen başkandan yana tavır koydular.[8] Babaları Mübarek'e sadık ve saygılı olması beklenirken onu inciten Mısır halkının nankörlüğünden söz edildi. Mısır Devrimi'nden sonra iktidara gelen askerî konseyin bir üyesi Suudi Arabistan'ın Mübarek'in duruşmasının halka açık olmasını önlemek için milyonlarca dolar teklif ettiğini açıkladı. Ama askerî konsey, kitlesel gösterilerin de baskısıyla, Mübarek'in duruşmasının halka açık olmasına karar verdi. Suudi Arabistan devrik bir diktatörün halka açık olarak yargılanmasını engellemek için büyük miktarda bir parayı niçin önermiş olabilir? Bunun Suudi kralı Abdullah bin Abdülaziz el-Suud'un (1924-2015) Mübarek'e sevgisinden öte nedenleri olmalı. Mısır en kalabalık Arap ülkesi olduğu gibi[9] Arap dünyasında oldukça önemli bir konuma sahip ve Mübarek'in basit bir suçlu gibi demir parmaklar arkasında görünmesi kuşkusuz Suudi Arabistan ve Körfez halklarının siyasi bilincini etkileyebilecek bir manzaraydı. Körfez ülkelerinin vatandaşları Mübarek'in durumuna bakıp kendi devlet başkanlarını da milletin babası ya da kabilenin şeyhi olmaktan çıkartabilir; işlediği suçlardan dolayı yargılanıp cezalandırılmasını isteyebilirdi. Körfez devletlerinin liderleri Mübarek'in yargılanmasını kendi tahtlarını sallayan ciddi bir tehdit gibi gördüler ve

8 Bkz. David D. Kirkpatrick, *Into the Hands of the Soldiers: Freedom and Chaos in Egypt and the Middle East* (New York: Viking, 2018).

9 "Ten Most Populous Countries in the Middle East" ["Ortadoğu'nun En Kalabalık On Ülkesi"], *WorldAtlas*, <https://www.worldatlas.com/articles/ten-most-populous-countries-in-themiddle-east.html>.

Mısır Devrimi'ni durdurup devrimcilerin amaçlarını akamete uğratmak için ellerinden geleni yaptılar.[10]

Demokratik olmayan devletlerde diktatörler uzun süre iktidarda kalabilir; peki demokratik geleneklerin hâkim olduğu toplumlarda diktatörlerin iktidarı her zaman engellenebilir mi? Bu sorunun cevabı evettir, ama her zaman değil. Demokratik devletlerde bile yıkım, güvensizlik, kaos ve karışıklık dolu dönemler yaşanabilir ve böyle dönemlerde nükseden aşağılanma duygusu ya da geleceğin belirsizliğinden duyulan korku gibi faktörler nedeniyle halkın zedelenmiş onurunu tamir edecek, sadakat ve mutlak teslimiyet karşılığı halkın güvenliğini sağlayacak güçlü bir lidere ihtiyaç duyulabilir. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi, 1919 Versay Antlaşması'yla küçük düşürülüp ağır bir savaş tazminatına maruz bırakılması, Büyük Buhran ve Alman milliyetçiliğine duyulan inancın zedelenmesi gibi faktörler Alman halkının Nasyonal Sosyalist hareketi destekleyip Adolf Hitler'in liderliğine hayranlık duymasına sebep olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletin birliği ve prestijinin kaybolduğu, ağır bir iktisadi krizin yaşandığı, fakirlik ve işsizliğin arttığı, gıda isyanları gibi ayaklanmaların devleti felç ettiği, işçilerin fabrikalara el koymak için harekete geçtiği İtalya'da da aynı durum yaşanmıştı. Bütün bunlar İtalya'nın bir kaosa sürüklendiğini müjdeliyordu.[11] Yüreği korkuyla dolu İtalyanlar, Faşist hareketin lideri Benito Mussolini'yi hukuku ve düzeni yeniden tesis edecek güçlü adam olarak görüp bağırlarına basmıştı.

Bu tür tepkiler bir yangında bir odada kilitli kalan bir grup insanın tepkisine benzer. Yangın üzerlerine ilerlerken ölmekten kurtulmak için ne yapacaklarını bilemeyen kişiler

10 Bkz. Kirkpatrick, *Into the Hands of the Soldiers*.

11 Bkz. Lawrence Squeri, "The Italian Local Elections of 1920 and the Outbreak of Fascism", *The Historian*, cilt 45, sayı 3 (1983), s. 324-336.

arasında güçlü biri öne atılıp kontrolü eline aldıktan sonra öbürlerine emir vermeye başlar. Yangından kurtulmak umuduyla herkes bu emirlere uyar. Şunu da üzülerek kabul etmeliyiz ki birçok kişi –değindiğimiz "makbul vatandaş" tipine uygun olarak– diktatörlüğe ilkesel olarak değil, sadece kişisel çıkarları zarar gördüğü sürece karşıdır. Otoriter rejimde hayat koşulları iyileşirse, istihdam fırsatları gözle görülür biçimde artarsa, eğitim ve sağlık hizmetleri ücretsiz ya da çok ucuz olursa, yetkililer sadece "öteki"lere baskı yapmakla yetinirse birçok kişi diktatörü desteklemeye devam eder. Tarih, özgürlüğü en önemli değer sayanlar nüfusun ufak bir kısmını oluştururken birçok kişinin geçinebilmeyi özgürlükten daha önemli saydığını gösteren örneklerle doludur.

José de la Cruz Porfirio Díaz Mori (1830-1915) 1884'te Meksika'da iktidar olduktan hemen sonra bir kabine toplantısı yaptı. Toplantıda sol elinde bir somun ekmek, sağ elinde ise bir sopayla şu açıklamayı yaptığını hayal edebiliriz: "Ülkeyi böyle yöneteceğim: Herkes ekmeğe kavuşacak ama ekmekten fazlasını isteyen olursa sopayı kafasına yer."[12] Böyle bir açıklamanın sahiden yapılıp yapılmadığından bağımsız olarak Díaz bu ilkeyle yirmi yedi yıl boyunca iktidarda kaldı ve şu şiarı yaygınlaştırdı: "pan o palo" (ya ekmek ya sopa). Díaz'ın gayet dürüstçe ifade ettiği bu alternatifler bir yandan kitlelerin yaşam standartlarını iyileştirip öte yandan siyasi muhalefeti acımasızca ezen Hitler, Saddam Hüseyin, António de Oliveira Salazar, Cemal Abdülnasır ve birçok diktatör tarafından tekrar edilmiştir. Sonuçta halkların sadece aç kaldıkları zamanlarda diktatörlere isyan ettiği otoriter rejimler kurulmuştur.[13]

---

12 Bunu başka türlü çevirenler de var. Örneğin bkz. "Pan o palo", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/pan-o-palo>, erişim tarihi: 23 Ekim 2019.

13 1789 Fransız İhtilali'nin temel sebepleri kırsal bölgelerdeki yaygın kıtlık ve Paris'teki ekmek isyanlarıydı. Mısır'da Ocak 1977'de Dünya Bankası ve IMF'nin baskısıyla temel gıda yardımlarını durduran bir paket açıklandığında ekmek isyanları çıkmıştır.

Diktatörlerin hayatlarını inceleyen psikologlar arasında diktatörlerin şiddet düşkünlüğü ile çocukluk çağındaki yaraları ve acıları arasında bağlantı kurmaya yönelik bir eğilim vardır.[14] Bu acıların ağırlığı ve yaygınlığı tesadüfi olamayacak kadar belirgindir.

Örneğin Saddam Hüseyin'in çocukluğu epey kötü geçmiştir. Babası daha Saddam doğmadan ölmüş ve annesi Saddam'a kötü davranan bir adamla evlenmiştir. Ailedeki kötü muamele yüzünden Saddam eğitimini tamamlamak için evden kaçmıştır. Nasır'ın çocukluğu da pek iyi geçmemiştir. Annesi, o daha sekiz yaşındayken ölmüştür ve Nasır bu ölümün etkisini şöyle anlatır: "Annemin ölümü başlı başına trajik bir olaydı ama onu böyle kaybetmiş olmak ruhumda zamanın da iyileştiremediği büyük bir yara açtı."[15] Hitler babasından sürekli dayak yiyen zavallı bir çocuktu ve Mısırlı diktatör Abdülfettah el-Sisi bir basın toplantısında şöyle dedi: "Çocukluğumda insanlar beni döverdi. Ben de onlara 'Büyüdüğümde bir gün mutlaka sizi döveceğim,' derdim."[16]

Bosna savaşındaki soykırımın sorumlusu Sırp Devlet Başkanı Slobodan Miloševic de (1941-2006) "normal" bir çocukluk geçirmemişti. Ülkesi Nazilerin işgali altındayken doğan Miloševic'in –İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra annesinden boşanan– babası 1962'de intihar edip büyük bir skandala imza attı. Miloševic'i şiddete yatkın ve otoriter bir öğ-

14 Örneğin bkz. Doktor Alice Miller'ın raporları, *The Natural Child Project*, <https://www.naturalchild.org/articles/alice_miller/>.

15 Hoda Abdel Nasser, "A Historical Sketch of Gamal Abdel Nasser", Başkan Cemal Abdülnasır'ın Anısına İnternet Sitesi, İskenderiye Kütüphanesi ve Cemal Abdülnasır Vakfı'nın İşbirliğiyle <http://nasser. bibalex.org/Common/pictures01-%20sira_en.htm#1>.

16 Bu cümle şu videoda duyulabiliyor: *al-Sisi meets the media in New York Today - special to Qanāt al-Taḥrīr* [video], 9 Ekim 2014 <www.youtube.com/watch?v=bokJs9Duwxo>.

retmen ve katı bir komünist olan annesi büyüttü. Babasının adını bir kez bile anmayan Slobodan intihar olayını içine attı. Ancak Milošević otuzlu yaşlardayken annesi de intihar edince ruhunda çok büyük bir yara açıldı.[17]

Psikolog Alice Miller diktatörlerin çocukluğuna ilişkin araştırmasının bulgularını 1998'de New York'taki bir konferansta paylaşmıştı:

> Diktatörlerin çocukluğunun unutulmaz korkular ve kâbuslar, sonu gelmez yalanlar ve aşağılanmalarla dolu olduğunu tespit etmek beni pek şaşırtmadı. Bu insanlar çocukluk deneyimleri nedeniyle ileriki yaşlarda toplumdan intikam almaya yönelip bunu oldukça acımasız bir şekilde yapıyorlar. İncelediğim tiranların hepsinin hayatında erken çocukluk dönemine özgü paranoid bir düşünce yükü ve çocukluk deneyimlerini bastırmaya yönelik bir eğilim vardı.[18]

Diktatörlerin iktidar hırsı, güç kullanma eğilimi ve şiddete başvurmaktan zevk almaları karakterlerinin erken aşamalarında ortaya çıkan özelliklerdir. 17 yaşındaki Nasır, Kahire'nin Daher semtindeki Nahda okulunun yıllık törenlerinden birinde Julius Caesar rolünü oynamış ve bu rolden çok mutlu olduğunu daha sonraki basın toplantılarında ifade etmiştir.[19] Genç Nasır'ın güçlü adamlar ve liderlerin biyografilerini okumaktan zevk aldığı düşünülürse bu rol daha da anlamlıdır. Nasır'ın hiç eksilmeyen bir hayranlıkla bahsettiği tek eser Mısırlı yazar Tevfik el-Hakim'in *Ruhun Dönüşü* (1933) adlı romanıdır ve el-Hakim'in romanında Mısır asır-

17 Louis Sell, *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia* (Durham ve Londra: Duke University Press, 2002), s. 16.

18 Akt. Alice Miller, "Childhood Trauma". Bu makale bir konferansta sunulmuştur: Lexington 92nd Street YWHA-New York City-22 Ekim 1998 <https://www.naturalchild.org/alicemiller/childhood_trauma.html>.

19 Margaret Litvin, *Hamlet's Arab Journey: Shakespeare's Prince and Nasser's Ghost* (Princeton: Princeton University Press, 2011), s. 39.

lardır birikmiş büyük bir kültürel enerjiyle liderini bekleyen bir halk olarak betimlenir.[20] Beklenen lider geldiğinde halk onun peşine düşüp Mısır'ı medeniyet planında hak ettiği öncü konuma yerleştirecektir.

Hitler de savaşçı kişiliğini yansıtan kitaplar okumayı severdi ve dışarıda oynamayı "en sevdiği oyun kovboylar ve Kızılderililer"di:

> Avusturya ve Almanya'daki çocuklar arasında vahşi Batı masalları o sıralar çok popülerdi. James Fennimore Cooper ve özellikle Alman yazar Karl May'in kitapları heyecanla okunur ve oyunlarda canlandırılırdı. Amerika'yı hiç görmemiş olan Karl May, Old Shatterland diye bir kahraman yaratmıştı ve bu beyaz adam yerli Amerikalılarla savaşıp büyük bir güç ve cesaretle düşmanlarını mağlup ediyordu. Genç Hitler, May'in sayısı yetmişi bulan Old Shatterland romanlarını tekrar tekrar okumuştu.[21]

"Çocukluğunda arkadaşlarını rahatsız edip sürekli kavga çıkarmasıyla ünlü olan"[22] Mussolini de erken yaşlarda bazı karakter özellikleri sergilemiştir. Daha on yaşında iken "... yatılı okuduğu din okulundan bir sınıf arkadaşını elinden bıçakladığı için kovulmuş, bir sonraki okulunda da benzer bir bıçaklama olayına karışıp bir kız öğrenciyi kolundan yaralamıştır. Ayrıca kilisede insanları çimdikle-

---

20 "Mısır bağrından muazzam bir evlat çıkardı. Asırlardır uyuyan Mısır halkı günlerden bir gün ayağa kalktı. Fransızların dediği gibi, halk çoktandır sevgili evladını bekliyordu; halkın içine attığı hüzünlerin, umutların ve yeniden dirilişin sembolü olan evlat bir köylünün karnından doğacaktı" (Tawfiq al-Hakim, *The Return of the Spirit*, çev. William M. Hutchin, Washington DC: Boulder/Three Continents Press, 1990, s. 272).

21 "Hitler's Boyhood", *The History Place*, <http://www.historyplace.com/ worldwar2/riseofhitler/boyhood.htm>.

22 Jesse Greenspan, "9 Things You May Not Know About Mussolini", *History*, 7 Şubat 2019 <https://www.history.com/news/9-things-youmay-not-know-about-mussolini>.

yip bağırttığı, çocuklardan oluşan bir çetenin başına geçip yöredeki çiftliklere saldırdığı, kılıçla düelloda ustalaştığı anlatılır."[23]

Bir diktatörün okul fotoğraflarında öbür arkadaşlarından farklı görünmesi daima dikkatimi çekmiştir – âdeta bir sırrı varmış ya da hiç kimsenin bilmediği bir şeyin gerçekleşmesini beklermiş gibi sessiz, yalnız, esrarengiz ve kasvetli görünür. Diktatörler gençlik dönemlerinde sahnedeki sıranın onlara gelmesini (iktidar vaktini) bekleyen aktörlere benzerler.

Antônio de Oliveira Salazar ve Haiti'nin "Papa Doc" lakaplı lideri François Duvalier (1907-1971) gibi birkaç istisna dışında diktatörler eğitim seviyelerini arttırmak için fazla vakit harcamamıştır. Bunun tek nedeni bu konuda beceriksiz olmaları değildir; diktatörler uygun koşullarda önemli beceriler kazanıp hayatlarını değiştirecek fırsatları edinmek için çalışmayı sıkıcı bulurlar.* Onlar *kendi hayatlarını* değil, *dünyayı* değiştirmek isterler. Niyetleri ülkelerindeki gerçekliği baştan sona yeniden inşa etmektir ve bunu ancak iktidara gelerek yapabilirler. Hiçbir şey diktatörü iktidara gelmek kadar mutlu etmez ve bu amaç uğruna tüm ağları (gizli hücreler örgütlemek, orduya sızmak vb.) kendi çıkarı için kullanır. Diktatörün hayatı iktidara geldiğinde başlar ve bundan sonra üç aşamadan geçer: tek adamlık arzusu, şan şöhret ve mutlak yalnızlık.

Tek adamlık arzusu

1968'de Irak'ta Baas Partisi'nin yaptığı darbenin başarılı olmasıyla Ahmed Hasan el-Bekir (1914-1982) devlet başka-

23 *A.g.e.*

(*) Cemal Abdülnasır ve Saddam Hüseyin bir süre hukuk fakültesine devam etse de askere katılmak için okuldan ayrılmıştır.

nı oldu. Darbedeki önemli kişilerden biri olarak adı duyulan Saddam Hüseyin de basamakları hızla tırmanıp başkan yardımcılığı görevine tayin edilmişti. El-Bekir 1979'daki bir toplantıda başkanlık görevinden ayrılacağını, artık emekli olup köşesine çekilmek istediğini ve halefi olarak yardımcısı Saddam Hüseyin'i tayin ettiğini açıkladı. El-Bekir'in bu açıklamayı kendi isteğiyle yapmadığını anlamak zor değildi. Söylentilere göre ordunun desteğini arkasına alan Saddam Hüseyin, 65 yaşındaki devlet başkanından görevi güzellikle kendisine devretmesini istemiş, yoksa zorla alacağını söylemişti.[24] Saddam bu sayede tüm ipleri elinde tutabileceğini düşünmüştü. Ne var ki Baas Partisi lider kadrosundan beklemediği bir tepkiyle karşılaştı ve birçok kişi el-Bekir'in istifasına karşı çıktı.[25] El-Bekir'in sağlığının devleti yönetebilecek kadar iyi olduğu, "Yoldaş Hüseyin"in ise başkanlık etmek için daha çok zamana ihtiyacı olduğu söyleniyordu. Ama itirazlar fayda etmedi. El-Bekir istifasında ısrar etti ve onun istifasını onaylayan bir kararnameyle birlikte 16 Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin'in Irak Cumhuriyeti devlet başkanı olduğunu ilan eden ikinci bir kararname yayımlandı.

Saddam Hüseyin göreve tayin edilmesine karşı çıkanların isimlerini bir köşeye yazmıştı ve 22 Temmuz 1979'daki Baas Partisi genişletilmiş liderlik toplantısında partiye yönelik büyük bir komplonun ortaya çıkartıldığını açıkladı.[26] O sıralar Suriye devlet başkanı olan Hafız Esad'ın desteğiyle

24 Bkz. "Ahmed Hasan al-Bakr", *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Ahmad-Hasan-al-Bakr> ve Audiopedia, *Ahmed Hassan al-Bakr* [video], 28 Ekim 2015 <www.youtube.com/watch?v=69TqnD8xqhg>.

25 Fuad Matar, *Saddam Hussein: The Man, the Cause and the Future* (Highlight: Londra, 1981), s. 54.

26 Komplonun video kaydı internette mevcut. Örneğin bkz. *BBC News*'tan John Simpson, *Saddam's 1979 Baath Party purge* [video], 13 Aralık 2013 <https://www.bbc.co.uk/news/av/world-middle-east-25363857/saddam-s-1979-baath-party-purge>.

Irak'ta darbe yapmayı planlayan gizli bir hücre ortaya çıkartılmıştı. Saddam, mikrofondan ismini okuduğu parti üyelerinin ayağa kalkıp parti sloganını attıktan sonra salonu terk etmesini istedi.[27]

Salona derin bir sessizlik çökmüştü ve parti üyeleri isimlerinin listede olma ihtimalinden tir tir titriyordu. Saddam Hüseyin komploculuların isimlerini bir bir okudu ve bunlar doğal olarak Saddam'ın başkanlığına karşı çıkan parti üyeleriydi.[28] "Komploculuların" hepsi askerî inzibat tarafından tutuklandı ve Saddam listedeki isimleri okumayı bitirdikten sonra şöyle dedi: "Hainlerin isimleri bu kadar. Baas Partisi artık salonda bulunan asil ve şerefli üyelere aittir."[29]

Salonda bir alkış tufanı koptu ve isimleri okunmayanlar derin bir oh çekti. Ardından Saddam, partinin ve 1968 darbesinin ne kadar şanlı olduğunu anlatıp şöyle dedi: "Komploculuların siyasi talepleri olsaydı, onları dinleyip istişare ederdik. İktidara talip olsalardı, Allah şahit ki iktidarı devredip bol şans dilerdik ama onlar bir komployla bize ihanet ettiler. Bizi sırtımızdan bıçakladılar."[30]

Saddam Hüseyin'in sesi heyecandan titriyordu. Mendiliyle gözyaşlarını sildi. Salondakiler de gözyaşları içinde şu sloganı atmaya başladı: "Bir-ruh bi'd-dem nefdik ya Saddam [Canımız kanımız sana feda Saddam]."[31]

Bir üyeye mikrofon uzatılınca adam şöyle dedi: "Liderliğin yaptığı her şey doğru ve bundan sonra yapacakları da

---

27 *A.g.e.* 1979'daki olayların tam kaydına şuradan ulaşmak mümkün: Muḥammad al-ʿIrāqī, *al-Mujrim al-maqbūr Ṣaddām Ḥusayn baʿd usbūʿayn min tawallīhi al-ḥukm wa iʿdām rifāqat al-Baʿthiyīn fī Tammūz 1979* [Eli kanlı Saddam iktidara geldikten ve Temmuz 1979'da bir grup Baasçı yoldaşını idam ettirdikten iki hafta sonra] [video], 13 Mayıs 2018 <youtu.be/fc9iwL5urDw>.

28 *A.g.e.*

29 *A.g.e.*

30 *A.g.e.*

31 *A.g.e.* Arapçada babalar ve anneler ilk çocuklarının isimleriyle anılır. Onun için burada "Uday'ın babası" deniliyor.

doğru olacak ama komplolar da hiçbir zaman bitmeyecek; vatan hainleri her zaman olacak."[32]

Birçok parti üyesi benzer şeyleri tekrar ettikten sonra komplocuların derhal idamı talep edildi; vatan hainleri Irak gibi büyük bir ülkenin havasını solumayı hak etmiyordu. Saddam da vatan hainlerini kılıcıyla cezalandıracağına dair söz verdi. Komplocular süratle yargılandı ve otuz biri hapse atılırken (bunların çoğu hapiste öldü) yirmisi de ölüm cezasına çarptırıldı. Saddam'ın iktidarını pekiştiren bu katliama konuşmanın yapıldığı salonun adı verildi: "Cennet Salonu Katliamı."

Saddam'ın idam yöntemleri de benzersizdi. Baas Partisi üyeleri suçlu bulunan partili arkadaşlarını idam etmekle görevlendirilirdi.[33] Genellikle şu sahne yaşanırdı: Mahkûm parti üyesi gözleri bağlı, elleri kelepçeli halde infazcı parti üyesinin önünde diz çökerdi ve infazcı üyenin eline bir tabanca tutuşturulurdu. Arkada her ikisine de nişan almış vaziyette bekleyen bir tüfekli asker bulunurdu. Ardından asker, infazcı parti üyesine öbürüne ateş etme emri verirdi ve bir tereddüt ya da ret halinde ikisini de kurşuna dizerdi.[34] Baas Partisi üyelerine bu şekilde partili arkadaşları katlettirilirdi.

---

32 *A.g.e.*

33 Neil MacFarquhar, "Saddam Hussein, Defiant Dictator Who Ruled Iraq With Violence and Fear, Dies", *The New York Times*, 30 Aralık 2006 <https://www.nytimes.com/2006/12/30/world/middleeast/30saddam.html>. Ayrıca bkz. Ahmed Mansour'un Saddam'ın bakanlarından biri olan Salih Ömer el-Ali ile yaptığı röportaj: Al Jazeera *Arapça*, *Witness to an Era* [video], Dokuz Bölüm:
1. Bölüm: <https://youtu.be/iyeDZiC481E>;
2. Bölüm: <https://youtu.be/OTd6uejM0Fg>;
3. Bölüm: <https://youtu.be/DoE9_HB9VnU>;
4. Bölüm: <https://youtu.be/02XUBsMVrCI>;
5. Bölüm: <https://youtu.be/rngkqpJ0Dhw>;
6. Bölüm: <https://youtu.be/ZSZW5XUek5k>;
7. Bölüm: <https://youtu.be/gBAQ6V8t_c4>;
8. Bölüm: <https://youtu.be/8jBGxizY7w8>;
9. Bölüm: <https://youtu.be/rwzVxXfCvRc>

34 *A.g.e.*

Saddam Hüseyin'in idam yönteminin birden fazla amacı vardı: İlkin, öldürme eyleminden tek kişi sorumlu olmadığından kurbanın akrabalarının intikam alması zorlaşırdı. İkincisi, partiye sadakati zayıf ya da hainleri öldürmekten aciz parti üyeleri ortaya çıkmış olurdu. İdam görevini kimse reddedemezdi ama infaz ânında sinirleri bozulan ya da hedefi tutturamayanlar olurdu ve bu durumda devreye arkadaki refakatçi asker girerdi. Bu katliam yönteminin en önemli amacı Irak'ta bir tek adam rejiminin kurulmasından endişe duyanlara iktidarın tek sahibi olan Saddam'ın yalnız siyasi rakiplerini değil, aynı zamanda ona mutlak bir itaat göstermeyen herkesi tasfiye edebileceğini göstermekti. Parti üyelerinden birinin yukarıda aktardığımız sözleri tam da Saddam'ın herkesten duymak istediği sözlerdi: "Liderliğin yaptığı her şey doğru ve bundan sonra yapacakları da doğru olacak."

İstisnasız tüm diktatörler Saddam Hüseyin gibi davranmıştır. Diktatörler iktidara geldiğinde tüm iplerin kendi ellerinde olmasını isterler.

1940'ların sonunda Mısır'da Nasır bir grup genç subayla birlikte "Hür Subaylar" diye gizli bir örgüt kurmuştu. Grup, monarşi karşıtı broşürler dağıtıp askerî bir darbe amacıyla gizli toplantılar yapıyordu. Hür Subaylar'a cesur ve vatansever bir general olarak bilinen Muhammed Necib[35] de katılmış ve birçok subay General Necib'e sadakatinden ötürü örgüte dahil olmuştu. Hür Subaylar, 23 Temmuz 1952'de darbeyle iktidara geldiler. Birkaç ay sonra monarşi kaldırıldı; 18 Temmuz 1953'te cumhuriyet ilan edildi ve Necib, Mısır tarihinin ilk devlet başkanı oldu.

35 Standart biyografilerde Hür Subaylar'ın kuruluşunda Necib'in oynadığı rol anlatılır. Örneğin bkz. "Gamal Abdel Nasser", *Britannica*, <www.britannica.com/biography/Gamal-Abdel-Nasser>, erişim tarihi: 2 Ekim 2019 ve "Muhammad Naguib", *Britannica*, <www.britannica.com/biography/Muhammad-Naguib>, erişim tarihi: 2 Ekim 2019.

Nasır bir süre sonra Necib'in Mısır ve Sudan'da (Necib hem Sudan hem de Mısır kökenli bir ailenin ferdiydi) sahip olduğu şöhretin yanı sıra askerin kışlaya dönmesi ve gerçek bir demokrasinin kurulmasını istemesinden de rahatsız olmaya başladı.* 1954'te o sırada tümgeneral olan Necib'in tutuklanması emredildi. Apoletleri sökülen Necib, Nasır'ın iktidarda olduğu on altı yıl boyunca (1954-1970) ev hapsinde tutuldu. Nasır, başka birçok yoldaşını da çeşitli yöntemlerle görevden uzaklaştırdı. Genelkurmay Başkanı Abdülhakim Amir'i görevden almaya çalıştığında ise Amir'in direnişiyle karşılaştı. Amir, subaylar arasında epey popülerdi ve ordunun içinde oluşabilecek bir çatlaktan endişelenen Nasır, Amir'in icabına hemen bakamadı.[36]

1967'deki hezimetin ardından İsrail'in Sina, Gazze, Golan Tepeleri, Doğu Kudüs ve Batı Şeria'yı işgalinden sonra Nasır istifa etmiş ve daha önce değindiğimiz gibi kitleler Nasır'ın istifasını önlemek için sokaklara dökülmüştü. Birkaç hafta sonra 14 Eylül 1967'de Amir'in intihar ettiğini bildiren resmî bir açıklama yapıldı. Amir'in intiharı oldukça tuhaf ve karanlık bir olaydır[37] ve Amir ailesi halen ellerinde Nasır'ın bu ölümde parmağı olduğuna dair kanıtlar bulunduğunu iddia ediyor.[38]

Tüm diktatörler mutlak iktidar için mücadele ederler ve ona ulaşmadan rahat edemezler. Shakespeare'in Mac-

(*) Darbenin ilk başta açıklanan amacı Hür Subaylar öncülüğünde üç yıl içinde anayasal bir hükümet kurmak üzere "ordunun harekete geçmesi"ydi.

36 Yoldaşların tasfiyesi ve Abdülhakim Amir'in devrilmesi için girişimler Yosri Fouda'nın *Al Jazeera* için hazırladığı şu belgeselde anlatılır: *Top Secret* on Abdel Hakim Amer. Bkz. *Al Jazeera Arapça, Part 1: The Death of the Second Man* [*Birinci Bölüm: İkinci Adamın Ölümü* - video], 26 Temmuz 2008 <www.youtube.com/watch?v=oGzvCsJfNXs> ve *Part 2* [*İkinci Bölüm* - video], 26 Temmuz 2008 <www.youtube.com/watch?v=qR8FxOIpHWo>.

37 *A.g.e.* Ayrıca bkz. "Military prosecutor to investigate death of former Egypt defence minister Abdel-Hakim Amer", *Ahram Online*, 6 Eylül 2012 <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/52162/Egypt/Politics/Military-prosecutor-to-investigate-death-of-former.aspx>.

38 *A.g.e.*

beth'inin dediği gibi: "Kral olarak kendimi tamamen güvende hissetmeyeceksem krallığı n'eyleyeyim?" Tek adamlık arzusu siyasi ya da nesnel olmaktan ziyade psikolojik bir olgudur. Diktatörler kendilerine tehdit oluşturmadığı halde iktidarı paylaşmak istemedikleri kişileri de (en yakın yoldaşları dahi olsa) tasfiye ederler.[39]

Bir diktatör, arkadaşlarını tasfiye ettiğinde vicdan azabı duyar mı? Bu soruyu cevaplamak kolay değil. Birkaç yıl önce CIA'ye çalışan psikologların yaptığı bir araştırmanın sonuçları kamuoyuna açıklandı. Araştırmada bazı diktatörlerin psikolojik özellikleri ele alınırken[40] Saddam Hüseyin bölümünde şu tespitler yapılıyordu:

> Saddam genellikle "Ortadoğu'nun delisi" veya "megaloman" diye yaftalanıyor ama gerçekte psikolojik bir bozukluğu olduğuna dair hiçbir kanıt yok.
>
> Saddam'ın hem kendisi hem Irak için sınırsız bir güç biriktirme arzusu var. Zihninde kendi kaderiyle Irak'ın kaderi özdeş. Mesihvari hayallerinin peşinde koşarken vicdan azabı duymuyor; o sadece kendisine sadık. Amaçlarına ulaşmaya çalışırken saldırganlığı bir araç olarak kullanabiliyor. Gerektiğinde güç kullanmaktan çekinmiyor ve çıkarlarına uygun düştüğünde kitle imha silahları dahil tüm şiddet araçlarına başvurabiliyor.
>
> Saddam psikotik biri değil ama güçlü bir paranoid eğilimi var ... Şehit olmaya niyeti yok; önceliği hayatta kalmak. Devrimci bir pragmatist olarak, Irak'ı harabeye çevirip kendisini liderlikten edecek bir çatışmaya girmek iste-

39 *A.g.e.* Ayrıca bkz. "Riyā ibnat wazīr al-şiḥḥa alladhī a'damahu Ṣaddām 'am 1982 - mā dhā qālat 'an abīhā wa kayfiyyat i'dāmihi" ["Riya: Saddam Tarafından İdam Edilen Sağlık Bakanı'nın Kızı Riya - Babası ve İdam Edilmesi Hakkında Söyledikleri"], *Kunūz Media*, <https://bit.ly/2PyWMGr>.

40 Dave Gilson, "The CIA's Secret Psychological Profiles of Dictators and World Leaders Are Amazing", *Mother Jones*, 11 Şubat 2015 <https:// www.motherjones.com/politics/2015/02/cia-psychological-profileshitler-castro-putin-saddam/>.

miyor ... Ülkeden bir kaçış yolu bulursa sığınaklara inmez ama bir köşeye kıstırılırsa çok tehlikeli olabilir ve sonuna kadar gidebilir.[41]

Bu analizin en çarpıcı yönü Saddam Hüseyin'le Irak'ın kaderinin iç içe geçtiğine işaret etmesidir. Tüm dikta rejimlerinde ortak olan bu durum diktatörlerin konuşmaları ve basın toplantılarında da örtük biçimde ifade edilir. Uganda'nın İdi Amin'i (1925-2003) ve Muammer Kaddafi gibi bunun açık örneği olan liderler de vardır.

Devletle diktatörün bu şekilde özdeşleşmesi birtakım kaçınılmaz sonuçlara yol açar.

İlkin, güçlü liderle devlet özdeşleştiğinde liderin çöküşü devletin çöküşü anlamına geldiği için otoritenin başka kişiler tarafından temsil edilmesine gerek kalmaz. Örneğin, Hüsnü Mübarek devrilmeden önceki son basın toplantısında "Mısırlılar ya beni ya kaosu tercih edecekler,"[42] demişti.

İkincisi, güçlü lider kendisini devlet olarak gördüğü için ona yönelik bir eleştiri devlete hakaret olarak algılanır. Aynı nedenle diktatör, muhaliflerin ülkeyi karıştırmayı amaçlayan yabancı devletlerin ajanları olduğunu öne sürer.[43]

---

41 Dr. Jerrold M. Post, "Explaining Saddam Hussein: A Psychological Profile", House Armed Services Committee tebliği, Aralık 1990.

42 Christiane Amanpour'la bir söyleşilerinde Hüsnü Mübarek, istifa ettiğinde bir kaosun yaşanmasından ve Müslüman Kardeşler'in iktidar olmasından endişelendiğini söylemişti: "Obama iyi birisi ama ona Mısır kültüründen anlamadığını ve şu an görevden ayrılırsam neler olacağını anlattım." Amanpour 3 Şubat 2011'de, Mübarek'le yaptığı söyleşinin detaylarını paylaşmıştı ve Amanpour'a bakılırsa Mübarek bir kez daha "Ben ayrılırsam kaos olur ve İslâmcıların yasaklı partisi Müslüman Kardeşler iktidara gelir," demişti. Bkz. Christiane Amanpour, "Mubarak: 'If I Resign Today There Will Be Chaos'", *ABC News*, 3 Şubat 2011 <http://abcnews.go.com/International/egypt-abc-news-christiane-amanpour-exclusive-interviewpresident/ story?id=12833673>.

43 Örneğin Suudi Arabistan'ın MBS'si (Muhammed bin Selman) şu *tweet*'i atmıştı: "Ülkemiz ve Suudi vatandaşlığı, vatan hainlerinin asla layık olmadığı bir onur, yabancı devletlerin ajanlarının asla anlamayacağı bir sevdadır" <https://twitter.com/alminjaf/status/454504470018527232>. Ayrıca bkz. [Arapça]: Tamarod Australia, *Amîr al-falâsifa Sîsîlâṭūn: al-Sîsî khilâl liqâ'ihi bi'l-jâliya al-miṣriyya fi*

Üçüncüsü, diktatör muhaliflerini veya rakiplerini tasfiye etme çabasının bir iktidar mücadelesi olduğunu kabul etmez. Devletin bekası arkadaşlık, sevgili ya da aile bağlarından önemli olduğu için bunu yapmak zorunda olduğunu düşünür.

Tarih, devletin aile bağlarına ağır bastığını gösteren örneklerle doludur. 16 Temmuz 1941'de Nazi ve Sovyet orduları arasında şiddetli çarpışmalar yaşanırken Stalin'in en büyük oğlu Yakov, Nazilere esir düştü. Bunun üzerine Nazi Yüksek Komuta Kademesi, Sovyetler'in Stalingrad'da (1942-1943) esir aldığı Alman feldmareşali Friedrich von Paulus'la Yakov'un takasını önerdi. Stalin'in bu öneriyi kısa bir mektupla reddettiği söylenir: "Yalnız benim evladım Yakov değil, milyonlarca Sovyet evladı esir. Ya hepsini serbest bırakırsınız ya da Yakov da onlarla aynı kaderi paylaşır."[44]

Bir anlatıma göre Stalin'in mektubundan birkaç gün sonra Yakov esir kampından kaçmaya çalışırken Nazi muhafızlarca öldürüldü. Naziler Yakov'un kaçarken öldürüldüğünü ileri sürse de birçok kişi Nazilerin onu bilinçli olarak infaz ettiğine inanıyor. Stalin, Nazilerin takas teklifini reddettiğinde oğlunun hayatının tehlikeye gireceğini bilmiyor muydu? Elbette biliyordu ama vazifesinin oğlunun hayatından önemli olduğunu düşünüyordu.

Meşrulaştırıcı bir gerekçe olarak "vazifesini yapmak" diktatörlerin rakiplerini tasfiye etmek zorunda olduklarını düşündükleri iktidar mücadelelerinde ön plandadır. Diktatörler, milletin iradesini temsil ettikleri için yapabilecekle-

---

Almāniyā yawm 4 yūniya 2015 [*Filozofların Prensi Sisi-Platon: Sisi, Almanya'daki Mısır topluluğuyla buluşuyor, 4 Haziran 2015*] [video], 7 Temmuz 2015 <https://youtu.be/91ClJtZFVq4>.

44 Jane Warren, "The son Josef Stalin despised", *The Express*, 22 Şubat 2013 <https://www.express.co.uk/news/world/379414/The-son-Josef-Stalin-despised>. Yakov'un tutukluluk görüntüleri internette mevcut: Rare Historical Photos, "Stalin's son Yakov Dzhugashvili captured by the Germans, 1941" <https://rarehistoricalphotos.com/stalins-eldest-son-yakov-dzhugashvili-1941>.

ri tek şeyin bu olduğunu düşünürler.[45] Onları suç işlemeye sevk eden bu sahte vazife duygusu ne olursa olsun pişmanlık duymamalarını açıkladığı gibi kurbanlarıyla nasıl empati kurduklarını da gösterir: Diktatör, kurbanlarına üzülebilir ama ülkeyi kurtarmak için bunu yapmak zorunda olduğundan insani duyguların vazifenin önüne geçmesine izin veremez.[46] Verdiği idam emirlerinin kişisel bir istek olmaktan ziyade milletin ya da devrimin iradesi olduğunu düşünür. İdamdan sonra ise bir savaş meydanında askerlerinin cesetlerini teftiş eden bir komutan gibidir; artık arkadaşlarının yasını samimiyetle tutabilir.

1896'da Şeyh Mübarek tahta çıkmak için iki erkek kardeşini öldürmüş, ardından Kuveyt'in ileri gelenlerini toplantıya çağırıp gözyaşları içinde kardeşlerinin öldüğünü açıklamıştı.[47] Kardeşlerinin öldürülmesini yeni bir Kuveyt devletinin kurulması için milli bir vazife olarak gören Mübarek kardeşlerinin ardından yas tutuyordu. 1967 hezimetinden sonra Nasır da yine milli bir vazife olarak Amir'den kurtulmak gerektiğini, bunun Mısır'ın bekası için şart olduğunu düşünüyordu. Aslında Nasır'ın derdi kendi rejimini ayakta tutmaktı ama Nasır'la millet özdeşleştiği için rejimin kurtuluşu Mısır'ın kurtuluşu demekti. Amir'in "ortadan kaybol-

45 Belli başlı örnekler şöyle: "Adolf Hitler in a speech about Jews" (Empire HD, *Adolf Hitler talks about Jews* ["Adolf Hitler Yahudiler hakkında konuşuyor", video], 23 Ağustos 2016 <https://archive.org/details/youtube-IDVup_Pqb2w>); "Qaddafi's speech in which he calls protestors rats" (SLOBoe, *Muammar Gaddafi speech* ["Kaddafi'nin göstericilere fareler dediği konuşması", video], 23 Şubat 2011 <https://www.youtube.com/watch?v=69wBG6ULNzQ>) ve "el-Sisi stating that God created him as a doctor who knows how to diagnose national ills" ("Sisi, Tanrı'nın onu ulusal hastalıkların tedavisinde uzman bir doktor olarak yarattığını söylüyor", video, *I'm a doctor - all philosophers and world leaders say people should listen to what this man says* [video], 5 Haziran 2015 <www.youtube.com/watch?v=5nitY4-un3E>).

46 Bkz. "Riyāibnat wazīr al-şiḥḥa alladhī a'damahuṢaddām 'am 1982 - mādhāqālat 'an abīhā wa kayfiyyat i'dāmihi", *Kunūz Media*, <https://bit.ly/2PyWMGr>.

47 Salwa Alghanim, *The Reign of Mubarak al-Sabah: Shaikh of Kuwait 1896-1915* (Londra ve New York: I.B. Tauris, 1998).

masından" sonra Nasır ondan en yakın arkadaşlarından biri olarak söz etmeye devam etti, ardından yas tuttu ve Amir'in adı ne zaman anılsa gözyaşlarına boğuldu.

Kişisel doktoru ve yirmi beş yıllık arkadaşı Doktor Riyyad İbrahim el-Hac'ın ölüm emrini verdikten sonra Saddam da benzer bir paradoksal tavır sergiledi. Doktor Riyyad, Irak gizli servisi tarafından işkenceyle öldürüldükten sonra doktorun ailesini çağıran Saddam onların karşısında ağladı.[48]

Öte yandan diktatör tüm ipleri elinde tutsa da, onun iradesiyle devlet, millet ve halkın iradesi özdeşleşse de bazen lidere meydan okuyabilen cesur kişiler de çıkar.

Kasım 1979'da Romanya Komünist Partisi'nin on ikinci yıllık kongresi Nikolay Çavuşesku'yu yeniden devlet başkanı seçmek için toplanmıştı. Çavuşesku, 1965'ten beri parti genel sekreteri, 1974'ten beri de devlet başkanıydı. Romanya'nın tek hâkimi olduğu için yeniden seçilmesi göstermelik bir prosedürdü. Kongrede birçok konuşmacı söz alıp partinin ve devletin lideri büyük yoldaş Çavuşesku'yu övdükten sonra Constantin Pirvulescu diye bir parti üyesi Çavuşesku'nun yeniden seçilmesine karşı çıktı. Kongre salonu bir an sessizliğe büründükten sonra öbür parti üyeleri Pirvulescu'yu yuhalamaya başladılar. Pirvulescu bu protestoya "adi riyakârlar" diye bağırarak tepki gösterdi.[49]

Mikrofon elinden alındıktan sonra salondan çıkarılan Pirvulescu o sırada 84 yaşında olduğu için Çavuşesku onu görevden alıp ev hapsine koymakla yetindi; ayrıca Pirvulescu'nun parti üyeliği iptal edildi.[50]

48 "Riyā ibnat wazīr al-şiḥḥa alladhī a'damahu Ṣaddām 'am 1982 - mā dhā qālat 'an abīhā wa kayfiyyat i'dāmihi", *Kunūz Media*, <https://bit.ly/2PyWMGr>.

49 Constantin Pîrvulescu'nun konuşması internette mevcut: Andrei Mihai, *Congresul XII - PARVULESCU CONTRA CEAUSESCU* [video] 18 Ekim 2006 <https://www.youtube.com/watch?v=UXjlz5S0JGQ>.

50 Pîrvulescu, Çavuşesku muhalifi konuşmasını yaptığında 84 yaşında olsa da Aralık 1989'da Çavuşesku rejiminin çöktüğünü görecek kadar yaşadı. 1992'de 96 yaşında vefat etti. Bkz. Vladimir Tismaneanu, *Stalinism for All Seasons: A*

Bir başka cesur meydan okuma Mısır'da oldu. Nasır, 1967 hezimetinden sonra rejim karşıtı öğrenci ve işçi eylemlerine[51] bir sus payı olarak iktidar partisini (Arap Sosyalist Birliği) aşağıdan işleyen bir seçim mekanizmasıyla yönetmeye karar vermişti.[52] İskenderiye'deki ufak bir caminin imamı ve karanlık bir din adamı olan Şeyh Aşur'un seçime girmeye nasıl karar verdiğini hiç kimse bilmiyor. Her ne sebeple olursa olsun, Aşur 1969'da seçime girdi ve Parti Genel Kongresi'nin iki bin üyesinden biri oldu. İlk oturumda Nasır'ın karşısında Aşur oturuyordu; müsteşarlar, kabine ve yüksek komuta kademesinin de katıldığı toplantı radyo ve televizyondan canlı yayınlanıyordu.[53] Şeyh Aşur toplantıda Mısır'da söz ile icraat, slogan ile gerçeklik arasındaki uçuruma dair birtakım itirazlarını dile getirdi: Bir yandan sosyalizmden bahsedilip vatandaşlardan kemer sıkmaları, tüketimi azaltmaları istenirken öte yandan devlet yetkilileri aşırı harcamalar yapıyor, bolluk içinde yüzüp lüks arabalara biniyordu.[54] Aşur sonunda Nasır'a dönüp şöyle dedi: "Seni başımıza efendi olasın diye değil, devlet başkanlığı yapasın diye seçtik."[55]

Şeyh Aşur bir süre sonra ortadan kayboldu ve bir daha hakkında haber alınamadı[56] ama bu sözleri birçok Mısırlının

---

Political History for Romanian Communism (Berkeley: University of California Press, 2003), s. 266.

51 Ahmed Abdalla, *The Student Movement and National Politics in Egypt 1923-1973* (Kahire: The American University in Cairo Press, 2008), s. 152, 158-159.

52 Nasır, 30 Mart 1968'de Arap Sosyalist Birliği'nde yeni bir seçim yapılmasını kabul etti. Seçimler bir sonraki yıl yapıldı. Başkanın Arapça ulusa sesleniş konuşmasışuradayeralıyor: "Bayyānal-ra'īs Jamāl 'Abdal-Nāṣirilāal-umma.Bayyān30 Mars, 1968" <http://nasser.bibalex. org/Data/GR09_1/Speeches/1968/680330_ bayanat.htm>.

53 Bkz. Arapça: Nagwa Ibrahim, "Parliamentary Stories: Sheikh Ashour, the Representative that Opposed Nasser, Shaarawi, and Sadat", *al-Taḥrīr*, 27 Şubat 2015 <https://bit.ly/2TNrvgv>.

54 *A.g.e.*

55 *A.g.e.*

56 *A.g.e.*

çok hoşuna gitmişti. Devrimci şair Ahmed Fuad Negm konuşma diliyle yazdığı basit bir şiirle Aşur'u şöyle övmüştü:

Vatanımız çok yaşasın!
Bağrından aslan yürekli bir Şeyh Aşur çıkardı.
İşte gerçek bir vatan evladı, var olsun çok yaşasın!
Aşur'dan bir düzine daha olsa,
Farklı olurdu her şey Mısır'da!
Aşurlar sayesinde bambaşka bir Mısır doğardı.[57]

Mısır dilinde "güneşin ardında" deyimi sırra kadem basan kişiler için kullanılır. Şeyh Aşur, Nasır'a meydan okuduktan sonra Mısır'da şöyle bir fıkra popüler oldu: Rus astronot Yuri Gagarin bir uzay yolculuğunda güneşin yanından geçerken bir ses işitir: "Gagarin, Gagarin selamınaleyküm." "Sen de kimsin?" diyen Gagarin şu cevabı alır: "Ben Şeyh Aşur. Abdülnasır beni güneşin ardına sepetledi."[58]

Tek adamlık arzusunu tatmin eden diktatör bir sonraki aşamada şan şöhret arayışına yönelir.

Şan şöhret arzusu

Aşur ve Pirvulescu gibi cesur bireylerin çabaları son derece soylu olsa da tarihin seyri üzerinde pek etkili olamaz – genellikle yüzeye vuran kabarcıklar gibi kalır. Tek adamlık mertebesine ulaşan diktatör gücünü dayatmak için gerekli mekanizmayı kurmuştur.

Bu mekanizma çoğu zaman diktatörün talimatlarına gerek kalmadan kendi başına etkili ve sistematik bir şekilde çalışır.

---

57 Ahmed Fuad Negm'in şiirleri daha sonraları şarkı yapılıp ona eşlik eden kör ud sanatçısı Şeyh İmam tarafından okunmuştur. Bkz. "*'Āshūr* [video], words by Aḥmad Fu'ād Negm, lyrics and vocals by al-Shaykh Imām", 16 Temmuz 2013 <www.youtube.com/watch?v=6Rp3IXN8uJw>.

58 Adel Hamouda, *al-Nukta al-siyasiyya* [*Siyasi Nükte*] (Kahire: al-Firsan Publishers, 1999).

On binlerce kişinin dahil olduğu, karmaşık bir makinedir bu: Para ve ayrıcalık sahibi polis memurları başlarına bir şey gelmeyeceğini bilmenin rahatlığıyla rejimi korumak için işkence yapıp adam öldürürler. Varlıklı bir zümre olan generaller kendi ayrıcalıklarını korumak için rejimin tehlikeli bulduğu herkesi yok ederler. Yozlaşmış yargıçlar davaların karar aşamasında güvenlik mensupları tarafından yönlendirilir. Riyakârlık ve oportünizmde uzman iktidar partisi üyeleri parti üyeliğini zenginleşme fırsatlarını değerlendirmek için kullanırlar. Güçlü lideri destekleyen, her fırsatta onun yüceliği ve zekâsını öven gazeteciler, yayıncılar ve medya patronları güvenlik teşkilatının bir dediğini iki etmezler; rejim bekçiliği sayesinde biriktirdikleri servetin karşılığı olarak meslektaşlarını ispiyonlamaktan tutun da üst düzey devlet yetkililerinin cinsel ihtiyaçlarını karşılamaya kadar her şeyi yaparlar.[59]

Bu devasa piramidin tepesinde iradesi sorgusuz sualsiz kabul edilen diktatör yer alır. Ülke siyasetçilerinin yazdığı binlerce yazı, katıldıkları yüzlerce konferans ve komite, yaptıkları bir yığın konuşma olsa da nihai otorite diktatördür. Mutlak iktidar mutlak yozlaştırdığı için diktatör kendisi ve ailesi için yüklü miktarda para biriktirir;[60] devlet kaynaklarını hortumlayıp manipüle ederek büyük bir servet sahibi olur. Ancak bir diktatör için en büyük ödül para değil, şan şöhrettir. Şan şöhret arzusu sıradan bir insanın libidosuna kıyasla diktatörün psikolojisinde çok daha derinlere uzanır.

59 Salah Nasr, 1957-1967 yılları arasında Mısır İstihbarat Genel Müdürlüğü'nün başkanıydı. Aynı zamanda siyasi muhaliflere musallat olan iğrenç bir ajansı yönetiyordu; aktrisleri önemli şahsiyetleri ayartmaları için işe alan Nasr, sonra da bu şahsiyetleri filme alıp şantaj yapıyordu. Nasır, Salah Nasr'ın tutuklanıp yargılanmasını emretti. Bkz. "On the anniversary of his death, the sexual digressions of intelligence chief Salah Nasr with the most beautiful female celebrities", *al-Fajr*, 5 Mart 2017 <www.elfagr.com/2490654>.

60 Örnekler için bkz. Hüsnü Mübarek, Saddam Hüseyin, Muammer Kaddafi ve Ferdinand Marcos (bkz. Nick Davies, "The $10bn question: what happened to the Marcos millions?", *The Guardian*, 7 Mayıs 2016 <https://www.theguardian.com/world/2016/may/07/10bn-dollar-question-marcos-millions-nick-davies>).

Bir sabit fikir olarak şan şöhret arzusu diktatörün tuhaf görünen tavırlarını büyük ölçüde açıklar. Çavuşesku'yu Romanya gibi gelişmekte olan bir ülkede dünyanın en büyük ikinci sarayını inşa etmeye başka ne sevk etmiş olabilir? Saray binası o kadar büyüktür ki günümüzde Romanya hükümeti tüm departmanları ve çalışanlarıyla birlikte saraydaki odaların sadece % 30'unu kullanabiliyor.[61] Orta Afrika Cumhuriyeti'nin on yıl boyunca tek hâkimi olduğu gibi bir Napolyon Bonapart hayranı da olan General Bokassa kendine "İmparator" unvanını vermişti.[62] Bokassa'nın cülus töreninin Napolyon'dan aşağı kalır yanı olmaması için Fransız uzmanlara dudak uçuklatıcı paralar ödenmişti. Atlardan şaraplara ve İmparator'un elmas süslü altın tacına kadar her şey Fransa'dan ithal edilmişti.[63] Bokassa'nın on dokuz karısının en genci olan İmparatoriçe Catherine Denguiadé için de bir taç hazırlanmıştı.[64] Bokassa'nın bir günlük taç giyme töreni için devlet bütçesinin tahminen üçte biri harcanırken Orta Afrika halkı açlıktan kırılıyordu.[65] Bokassa'nın şan şöh-

61 "İşletme maliyeti yıllık 6 milyon dolar olan binanın % 70'i halen boş." John Malathronas, "See Nicolae Ceausescu's grandiose and bloody legacy in Bucharest", *CNN*, 5 Aralık 2014 <https://edition. cnn.com/travel/article/ceausescu-trail-bucharest-romania/index.html>.

62 Bkz. Brian Titley, *Dark Age: The Political Odyssey of Emperor Bokassa* (Montreal ve Kingston: McGill-Queen's University Press, 1997), s. 83.

63 Bkz. Patrick Fandio ve Edouard Dropsy, *Revisited: The remains of Central Africa Republic's imperial past* [video], *France 24*, 22 Aralık 2017 <https://www.france24.com/en/20171222-video-central-africanrepublic-revisited-imperial-past-emperor-bokassa-1st>; ayrıca bkz. Howard W. French, "An African Ex-Emperor Laments His Reputation", *The New York Times*, 2 Haziran 1996 <www.nytimes.com/1996/06/02/world/an-african-ex-emperor-laments-his-reputation.html>.

64 Titley, *Dark Age: The Political Odyssey of Emperor Bokassa*, s. 91.

65 Daniel Chirot, *Modern Tyrants: The Power and Prevalence of Evil in Our Age* (Princeton: Princeton University Press, 2009), s. 398. Orta Afrika Cumhuriyeti Bokassa'nın yönetimi altında inim inim inleyen bir imparatorluktu. Bkz. Thomas O'Toole, "'Made in France': The Second Central African Republic", *Proceedings of the Meeting of the French Colonial Historical Society*, cilt 6/7 (1982), s. 136-146.

ret arzusu düşünme ve eylemlerinin sonuçlarını hesaplama yetisini köreltmişti.

Libyalı diktatör Kaddafi'yi birçok unvan edinmeye iten de şan şöhret arzusuydu: Albay, Libya Devrimi'nin Önderi, Arap Milliyetçiliğinin Bekçisi, Arap Devlet Adamlarının Başkanı, Afrika Birliği'nin Başkanı, Afrika Krallarının Kralı, Tuareglerin Komutanı, Kıyı ve Çöl Devletleri Birliği Başkanı, İslâm Halkları Öncü Lideri ve Müslümanların İmamı.

Ugandalı diktatör İdi Amin de bazıları hayli tuhaf olan birçok ödül ve unvana sahipti: Ömür Boyu Lider, Feldmareşal, Kahramanlık Nişanı, Hizmet Temayüz Madalyası, Askerî Kahramanlık Madalyası, Yeryüzündeki Tüm Yaratıkların ve Denizlerdeki Tüm Balıkların Lordu, Britanya İmparatorluğu Afrika ve Uganda Fatihi.[66]

Diktatörlerin kendi kendilerini yücelttikleri durumlar bu tür unvan ve ödüllerle sınırlı değildir. Kent meydanlarında genellikle diktatörlerin heykeli ya da devasa bir resmi[67] bulunur ve caddeler, sokaklar, okullar ve kamu binaları diktatörün adını taşır. Modern tarihte tüm diktatörler isimlerini ilelebet yaşatıp büyük bir şan ve şöhrete kavuşmak için "mega-projeler" başlatmıştır: Kaddafi'nin "Büyük İnsan Yapımı Nehir" Projesi (1984); Mübarek'in Toshka Projesi (1997); Cemal Abdülnasır'ın Asvan Büyük Baraj Projesi (1960'ta tasarlanıp on yıl sonra hizmete girmiştir) ve Sisi'nin Süveyş Kanalı'nı genişletmek için 64 milyar Mısır poundu (yaklaşık 6 milyar Britanya poundu) harcadığı Süveyş Kanalı Koridor Alanı Projesi (2014-2015). Düzgün bir fizibilite çalış-

66 İdi Amin kendini İskoçya Kralı da ilan etmişti. Bkz. Peter Beaumont, "Idi Amin Dada, VC, CBE .. RIP", *The Guardian*, 17 Ağustos 2003 <https://www.theguardian.com/world/2003/aug/17/peterbeaumont. theobserver>.

67 Bu tür heykellerin yıkılması genellikle diktatörlerin devrinin sona erdiğini simgeler. Örneğin Saddam Hüseyin'in heykeli 2003'te yıkıldı. Bkz. John Hudson, "Down goes the dictator! A visual history of statue vandalism", *Foreign Policy*, 5 Mart 2013 <https://foreignpolicy.com/2013/03/05/down-goes-the-dictator-a-visualhistory-of-statue-vandalism/>.

ması yapılmadığından Sisi'nin projesinin pek kazanç getirmeyeceği ortaya çıksa da[68] Sisi'nin coşkusu azalmadığı gibi açılış töreni için büyük hazırlıklar yapılmıştı. Açılış gününde nişan ve madalyalarla dolu üniformasıyla arz-ı endam eyleyen Sisi kutlamaya gelen devlet başkanlarına gülücükler saçıyordu.[69] Çocuklar ellerindeki çiçekleri Sisi'ye verirken güvercinler uçurulmuş ve top atışları yapılmıştı. Sisi'nin şan şöhret arzusunu tatmin eden bu manzara kendisi açısından iktisadi gerçeklikten çok daha önemliydi.

Dominik Cumhuriyeti'ni otuz bir yıl boyunca (1930-1961) yöneten General Rafael Trujillo'nun (1891-1961) kiliselere "Dios en cielo, Trujillo en tierra" ("Bu dünyada Trujillo, öbür dünyada Tanrı") yazılı levhalar asılmasını emretmesi de aynı şan şöhret arzusundan kaynaklıydı. Trujillo'nun şan şöhret arzusu kendiyle de sınırlı değildi; dört yaşındaki oğlunu albay yapmıştı.[70] Türkmenistan diktatörü Saparmurat Niyazov (1940-2006) ise dinî bir şöhret peşin-

---

68 Süveyş Kanalı'ndaki gemi trafiğinin artması beklenmediği için Kanal'ın genişletilmesine yönelik yatırım inşaatın masrafını karşılamaya yetmeyecek gibi görünüyor. Sisi, "Mısır'ı fizibilite çalışmalarına göre yönetseydik, şimdiye kadarki kazanımlarımızın ancak % 25'ini başarabilirdik," dedi. Bkz. "Suez Canal traffic levels show signs of recovery in 2017", *The Medical Telegraph*, 19 Ekim 2017 <http://www.themeditelegraph. com/en/transport/seatransport/2017/10/19/mercedes-benz-suez-egypt-8pclpTPS9uFjG7D61u9KjL/index.html> ve *al-Yawm DMC* [bir medya kuruluşu], *al-ra'īs al-Sīsī yaftatiḥ muntada "Afriqiyya 2018" bi Sharm al-Shaykh* [video], [*Başkan Sisi Şarm El-Şeyh'te Afrika 2018 Kulübü'nün açılış törenine katıldı*], 9 Aralık 2018 <youtu.be/j5QFgPJ4m2c>.

69 Katılımcılar arasında şunlar yer alıyordu: Fransa Devlet Başkanı François Hollande; Bahreyn Kralı Hamed Bin İsa el-Halife; Kuveyt Emiri Sabah el-Ahmed el-Cabir es-Sabah; Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed Bin Salman; Yemen Devlet Başkanı Abd Rabbu Mansour Hadi; Ürdün Kralı Abdullah; Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas; Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir; İsviçre Devlet Başkanı Yardımcısı Johann Schneider-Ammann. Bkz. Mesrop Najarian, "Egypt inaugurates Suez Canal expansion", *CNN*, 7 Ağustos 2015 <https://edition.cnn.com/2015/08/06/world/new-suezcanal-opens/index.html>.

70 Marty Wall ve Isabella Wall, *Chasing Rubi: The Truth about Porfirio Rubirosa, the Last Playboy* (Literary Pr Pub, 2005), s. 37.

deydi. *Ruhname* (2001-2004) adlı iki ciltlik bir ruhsal-manevi kılavuz yazıp camilerde *Kur'an*'la birlikte okunmasını emretmişti.

Diktatörün yolculuğunda şan şöhret zorunlu bir uğraktır ve nihai aşama olan mutlak yalnızlığa götürür.

Mutlak yalnızlık

Mutlak yalnızlık, diktatörün kaçınılmaz yazgısıdır ve onun hem gerçeklikten koptuğu hem de gündelik hayata paralel bir sanal dünya kurduğu anlamına gelir.[71] Diktatör sanal dünyası içinde sınırsız bir güce sahip olabilir, kendini görmek istediği gibi görebilir, sadece duymak istediklerini duyabilir, büyük başarıları, kazanımları ve zaferleri olduğuna inanabilir – bu hayal ürünü şeylerin gerçeklikle alakası yoktur. Diktatörün sanal dünyasına inanmayan ya da onu sorgulamaya kalkanlar baskı mekanizması tarafından acımasızca ezilip öğütülürler.

Diktatörün eleştiriye hassasiyeti ve öfkesinin tek sebebi megalomanlığı değil, aynı zamanda sanal dünyasının zedelenme ihtimalinden korkmasıdır. Büyük bir lider, sıradışı bir şahsiyet, zekâsı ve cesaretiyle milletini tekrar şahlandıran bir büyük siyasetçi olduğu inancını korumak için her şeyi yapabilir. Diktatörün sanal dünyasından şüphe duyan herkese öfkelenmesi, dini sorgulandığında deliren bir köktendincinin gazabına benzer: Öfke, kırgınlık ve histerik husumet duygusu, inancını kaybetme korkusuyla iç içe geçer. Diktatörün sanal dünyası tek bir durumda çökebilir: devrim. Diktatörün –ve dikta rejiminin– gerçeklikten ne kadar kopuk olduğu devrim ânında anlaşılır. Devrim bir diktatör için hakikat ânıdır; Kaddafi'nin devrimcilere öfkele-

71 Gabriel García Márquez'in 1975'te yayımlanan eseri *Başkan Babamın Sonbaharı*'nda böyle sanal bir dünya anlatılır.

nip "Libya'yı Libya yapan benim. Siz kim oluyorsunuz?"[72] diye seslendiği andır. Mübarek'in "Ya beni ya kaosu tercih edersiniz," dediği andır.[73] Tunus'un eski diktatörü Zeynel Abidin Bin Ali'nin (1936-2019), devrimcilere "Sizi gayet iyi anlıyorum,"[74] dedikten sonra ailesiyle birlikte özel bir uçağa atlayıp ülkeden tüydüğü andır. Askerî bir mahkemenin Çavuşesku'yu binlerce masum Romen'in öldürüldüğü katliamlardan sorumlu tuttuğu andır. Çavuşesku o tipik hırçınlığıyla "Mahkemeyi tanımıyorum. Sadece Parti Merkez Komitesi'ne konuşurum," demişti. Ardından karısı Elena'yla beraber kurşuna dizilecekleri avluya götürüldüğü sırada şöyle bağırmıştı: "Romanya için yaptıklarımı unuttunuz mu? Babanıza nasıl böyle davranırsınız?"[75]

Çöküş

Devrim büyük bir kaosa yol açsa da eski rejimi tümüyle ortadan kaldırıp yenisini inşa edeceği için diktatörlüğü bitirmenin en iyi yoludur. Ancak tarihte devrimler çok sık olmaz. Görevdeyken vefat edenler hariç diktatörlerin sonu genellikle sanal dünyaları ve mutlak yalnızlıkları yüzünden verdikleri yanlış kararlarla gelir. Bir yanlış karar sonucu ülke felakete sürüklenirken diktatör de ülkedeki kontrolünü kaybeder.

---

72 Bkz. SLOBoe, "Muammar Gaddafi speech TRANSLATED" ["Muammer Kaddafi'nin Konuşmasının Çevirisi"] (22 Şubat 2011) [video] <https://www.youtube.com/watch?v=69wBG6ULNzQ>.

73 Bkz. Amanpour, "Mubarak: 'If I Resign Today There Will Be Chaos'".

74 Televizyondan yayınlanan son konuşmasında Zeynel Abidin Bin Ali'nin şöyle dediği duyulur: "Hepinizin, hepinizin sesini duyuyorum ... İşsizler, muhtaçlar, eylemciler, daha çok özgürlük isteyenler, hepinizin sesini duyuyorum." Konuşmaya erişim için: Brhoooom2009, *Âkhir khiṭâb li-l-ra ̈ ̄s al-Tūnisī Zayn al-'Âbidīn qabla hurūbihi li'l-khārij* [video], [*Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin ülkeden kaçmadan önceki son konuşması*], 14 Ocak 2011 <www.youtube.com/watch?v=3vvjSILioOE>.

75 Çavuşesku'nun yargılandığı duruşmanın görüntüleri internette mevcut.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Mussolini'nin ölümcül hatası sırf kendi ordusunun Hitler'in ordusu kadar güçlü olduğunu kanıtlamak için Yunanistan'ı işgal etmeye kalkışması olurken Hitler'in sonunu getiren gelişme Alman istihbaratının böyle bir saldırının sonuçlarına dair açık uyarılarına rağmen Sovyetler Birliği'ne saldırması olmuştu. Saddam'ın hatası Kuveyt'i işgal etmek; Bokassa'nınki –sadece karısının firmasından satın alınabilen– okul üniformaları çok pahalı olduğu için gösteri yapan öğrencilerin üzerine ateş açılmasını emretmesiydi.[76] Kaddafi'nin hatası terör örgütlerine destek vermekti; bu destekten dolayı Libya yıllarca ekonomik yaptırımlara maruz kalırken milyarlarca dolar zarar etmişti.

Kendi sanal ve sahte dünyasına hapsolan diktatör, frenleri patlamış ya da dikiz aynası kırılmış bir aracın şoförüne benzer. Aracı sürerken yanından geçtiği yerler hakkında hiçbir fikri yoktur ve aracı istese de durduramaz. Bu şartlarda araç korkunç bir şekilde bir yere toslayacaktır. Kaza bugün değilse yarın, yarın değilse öbür gün mutlaka yaşanacaktır.

Diktatörlük sendromu bir diktatöre ihtiyaç duyan ya da onu kabul etmeye razı bir halkla başlar. Ardından diktatör tek adam olmayı başarıp iktidarı tümüyle ele geçirir. Şan şöhret ve mutlak yalnızlık aşamalarından sonra –pek sık rastlanmayan devrim/ihtilal olgusuyla karşılaşılmadığı takdirde– ülkeyi felakete sürükleyip herkese bedel ödetecek bir yanlış karar verir.

76 "Survivors Describe Massacre in Bangui", *The New York Times*, 30 Eylül 1979 <www.nytimes.com/1979/09/30/archives/survivorsdescribe-massacre-in-bangui-2-central-africanyouths-say.html>; "AnAfrican Ex-Emperor Laments His Reputation", *The New York Times*, 2 Haziran 1996 <www.nytimes.com/1996/06/02/world/an-african-exemperor-laments-his-reputation.html>.

9

Diktatörlük Sendromunun Önlenmesi

Diktatörle kitleler arasındaki ilişkiyi (insan ilişkilerinin tümünde olduğu gibi) tamamen anlamak ya da öngörebilmek mümkün değildir. Bir diktatör kitleleri peşinden sürüklemeyi, zihinleri ve iradeleri esir almayı, tek bir işaretle milyonlarca kişiyi harekete geçirmeyi nasıl başarır? Milyonlarca kişiyi bir liderin iradesine endeksleyen uyurgezerlik ve uysallığın doğasında ne vardır? Tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin bir yığın açıklamasına karşın bu meselenin hâlâ tanımlanamayan, öngörülmesi güç bir tarafı var. İnsan davranışını teoriler değil, deneyimler şekillendiriyor.

Buna karşılık başka hastalıklar gibi diktatörlük sendromu da önlenebilir. Diktatörlüğü önlemenin ilk şartı diktatör başlangıçta ne kadar başarılı olursa olsun sonucun felaket olacağını bilmektir. Dikta rejimlerini sonuçlarını beklemeden ilke olarak en başta reddetmek gerekir. Halkta bu farkındalık olduğunda diktatör kitleleri yönetmek için başvurduğu –bu bölümde ele alacağımız– karizma, idoller, din, şovenizm ve komplo gibi araçlardan mahrum kalır.

Karizma

Diktatör, vatandaşın gözünde onu mucizevi ve benzersiz kılan bir karizmaya sahiptir: Cesur ve savaşçı bir kahramandır, halkın hem evladı hem de koruyucu babasıdır, hem sever hem döver. Halk ülkeyi kurtarması için ona tam yetki verse de o gücünü ölçülü bir şekilde kullanır. Sorunları çözmekte olağanüstü bir beceriye sahiptir, halkı mutlu etmek için tüm gücüyle didinir. Halkın bilmediğini o bilir ve daima doğru kararlar verir. Cesur, özverili ve zekidir.

Olağanüstü diktatör imgesi devasa bir propaganda makinesi tarafından halkın zihnine kazınır. Diktatörü öven binlerce yazı, binlerce görüntü ve kayıt istihbarat teşkilatı tarafından özenle hazırlanırken büyük liderin halkın karşısında cazip bir şekilde görünmesi sağlanır: milyonlarca kişinin karşısında konuşurken, yoksullarla aynı sofrada otururken, generaller ve kabine ile toplantı halindeyken. Yoksul ve ihtiyar bir kadının karşısında hürmetle eğilirken ya da ona çiçek veren küçük bir kıza mağrur bir baba şefkatiyle sarılıp başını ve omzunu okşarken diktatörün yüzünden daima derin bir ciddiyet ve kararlılık okunur.

Diktatör iktidarda kalabilmek için medyayı tümüyle kontrol etmek zorundadır; medya halka bilgi akışını denetlediği gibi insanların beynini her gün yıkayıp diktatörün istediği şekilde düşünmelerini sağlar. Diktatöre göre medyanın en önemli vazifesi büyük liderin etrafında büyülü bir hale yaratıp onun karizmasını cilalamaktır. Büyük lider hata yapabilen sıradan biri gibi görünürse kitleler onun peşinden gitmez. Halk ancak efsanevi bir kahramana hayranlık duyar. Bu yüzden diktatörün davranışlarına yönelik herhangi bir eleştiri ya da nesnel bir analiz (hatta şakalar ve televizyon programlarındaki hicivler bile) diktatörün kitleleri denetlemek için ürettiği büyülü imgeye zarar verebileceği için sa-

kıncalıdır. Devlet başkanının efsanevi bir kahraman değil, herkes gibi normal birisi olduğunu (her ne kadar özel becerilere sahip gibi görünse de) düşünürsek onu övmek yerine hatalarından dolayı hesap sorabiliriz. Diktatörü olağanüstü birisi gibi görmekten vazgeçmek uzun vadede dikta rejiminden kurtulmanın yollarından biridir.

İdoller

Diktatörler kutsal bir idoller panteonu yaratır. Devlet kurumları olarak adlandırılan ve genellikle güç kullanmak için seferber edilen ordu, polis ve yargıdan oluşan bu idoller devletin uzun kollarıdır. Diktatörün medyasında asker ve polisin kahramanlık hikâyeleri (uydurma ya da gerçek) anlatılır; yargının adil ve ahlâklı olduğunu tüm dünyaya kanıtlamak amacıyla yayınlar yapılır. Medyada sürekli methedilip idolleştirilen bu kurumlar ahlâki ve hukuki düzlemde sorumluluk ve eleştiriden muaf tutulurlar.

Ardından askerin karıştığı insan hakları ihlalleri gündeme geldiğinde, beyni yıkanan ortalama vatandaş işkence gören ya da yargısız infaza uğrayan masumlar için askerden hesap sorulmasına karşı çıkar. Medyanın anlattıklarını bir papağan gibi tekrar eder:

> İşkence raporları doğru bile olsa, işkenceyi birtakım münferit serseriler yapmıştır. Bu mesele vatanımız için canını tehlikeye atan askerin morali bozulmadan sessizce halledilmelidir.[1]

1 Örneğin Maspero'daki Kıpti Hıristiyan göstericilerin öldürülmesinden iki gün sonra Mısır ordusu silah kullanmadığını, göstericilerin askerî bir araç tarafından ezilmediğini ve herhangi bir şekilde askerî bir güce başvurulmadığını açıkladı: "Yaşananlardan dolayı kimse Mısır Silahlı Kuvvetleri'ni suçlayamaz. Düşmanla muharebelerimizde bile birini acımasızca ezdiğimizi tarih yazmıyor." Bkz. "Askeri Konsey'in Kara Pazar olaylarıyla ilgili basın açıklaması" [video], 12 Ekim 2011 <www.youtube.com/watch?v=YWJiQlfwz70>.

Dikta rejimlerinde bağımsız sivil topluma yer yoktur.

Yargı alanında da aynı durum geçerlidir. Bir yargıç yolsuzlukla suçlandığında propaganda aygıtının kurbanı ortalama vatandaş kılını bile kıpırdatmadan medyadan öğrendiği lafları tekrar eder: "Devlet düşmanları yüce yargıya duyulan güveni zedeleyip ülkeyi kaosa sürüklemek istiyorlar." Unutmayalım ki yargının yüceliği fiziksel hacimden öte bir anlam taşımalıdır. Yargı ancak iktidarın (demokratik ya da anti-demokratik) iradesinden bağımsız karar verebildiği sürece yücedir. Yargı bağımsız değilse, hukuki ve ahlâki açıdan iflas etmiş demektir.

Ülkeye hizmetleri doktor, mühendis, muhasebeci, berber ya da çöpçülerin hizmetinden daha önemli olmayan polis ve asker için de aynı şey geçerlidir. Devlete dürüstçe hizmet edip görevini yapan herkes en az bir asker kadar saygıdeğerdir. Bir kişi görevinden dolayı kanun karşısında hesap verme zorunluluğundan muaf olamaz ve askeriye ne kadar yüce bir kurum olursa olsun hata yapıp suç işleyen askerler kanuna uygun biçimde soruşturulmak zorundadır. Halkın çoğunluğu bu ilke ve fikirlere bağlı olduğunda diktatör bir idoller panteonu yaratamaz ve cephaneliğinde tek bir silah bile kalmaz.

Din

1967 hezimetinden birkaç ay sonra Mısır'da öğrenciler ve işçiler ayaklanıp demokrasi talebiyle kitlesel gösteriler yapmıştı. Savaş yenilgisi Mısır halkının geniş bir kesimini derin bir bunalıma, acı bir kayıp, hüsran ve şaşkınlık duygusuna sürüklemişti.[2] Yıllardır umut bağladıkları büyük lider

2 Bkz. Ahmed Abdalla, *The Student Movement and National Politics in Egypt 1923-1973* (Kahire: The American University in Cairo Press, 2008) ve Amira Nowaira, "Egypt 1967 - a very personal defeat", *The Guardian*, 27 Mayıs 2010 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/may/27/egypt-1967-very-personal-defeat>.

Nasır'ın projesi gözlerinin önünde kumdan bir kale gibi yıkılmıştı. Nasır'ın Mısır halkına Ortadoğu'nun en büyük vurucu gücü olarak tanıttığı Mısır ordusu birkaç saatte perişan olmuştu.

Bu üzüntü ve çaresizlik devam ederken 2 Nisan 1968'de Kahire'nin el-Zaytoun bölgesindeki bir kilisenin tepesinde Meryem Ana'nın hayaletinin göründüğü açıklandı.[3] Haber kilise tarafından hızlıca doğrulandıktan sonra rejimin kontrolündeki resmî gazetelerde, televizyon ve radyo kanallarında bu mucizeyi teyit eden programlar yapıldı.[4] Olay tüm Mısır'da konuşulurken binlerce Mısırlı Hıristiyan ve Müslüman, kiliseye akın etti. Kilise civarında her gece birtakım mucizelerin görüldüğü anlatılırken tekerlekli sandalyeye mahkûm insanlar Meryem Ana'yı görünce ayağa kalkma umuduyla kiliseyi ziyaret ettiler. Meryem Ana'ya yaklaşan körlerin görmeye başladığı, çeşitli hastalıklardan mustarip kişilerin iyileştiğine dair söylentiler dolaşmaya başladı.[5]

O sırada çekilen fotoğraflardaki görüntüleri olaydan elli yıl sonra seçebilmek çok zor; civardaki bir projektörden ışık yansıtılmış olabilir. Papazlar ve din adamları zaten mucizelere inanmaya hazır oldukları için gerçekten Meryem Ana'yı gördüklerini düşünmüş olabilirler. Ancak seküler Nasır rejiminin bu mucize hikâyesini bu kadar parlatması farklı bir

---

3 Gazetelerde çıkan şu haberlerde Meryem Ana'nın hayaletinin görüldüğünden bahsediliyor: Arapça, "Abd al-Masīḥ Mamdūḥ abd Sayyid Yūsuf, '50 'āmman alā ẓuhūr al-'adhrā' fi kanīsat al-Zaytūn", *al-Youm al-Sābi'*, 3 Nisan 2018 <www.elbalad.news/3154049>; Michal Hanna, "2018 'āmm iḫtifālāt al-kanīsa wa '1-aqbāṭ'", *al-Balad*, 4 Şubat 2018 <https://bit.ly/2DldTDH>; şu video-rapor da aynı konuyla ilgili: wsaleeby, *The Virgin Mary Apparition 1968-70 in Zeitoun*, Egypt [video], 6 Şubat 2013 <https://www.youtube.com/watch?v=aQFhxp9070s>. Ayrıca bkz. Peter LaFave, "When Mary Returned to Egypt: The Apparition at Zeitoun", *The Christian Review*, 21 Ocak 2016 <http://www.thechristianreview.com/when-mary-returned-to-egypt-the-apparitions-at-zeitoun/>.

4 *A.g.e.*

5 *A.g.e.*

mesele: Kimilerine göre bu olay önceki yılki büyük savaş yenilgisini unutturup halkın moralini yükseltmek için istihbarat örgütü tarafından tertip edilmişti.[6]

Meryem Ana epizotu inançlı kişilerin eleştirel düşünme yetisini köreltmek için dinin gücünden nasıl istifade edilebileceğini göstermesi açısından önemli. Meryem Ana'nın hayaletinin gerçekten göründüğüne inananlar zeki ve eğitimli kişiler olmakla birlikte inkâr edilemez kanıtların varlığına rağmen gerici dinî fikirlerden ötesini göremiyordu. Gerçekten böyle bir şeye inanmak istedikleri için Meryem'in hayaletinin göründüğüne inanıyor; tüm hayatları, davranışları, çocuk yetiştirme tarzları dinî temellere dayandığı için inançlarında tek bir çatlağın bile olmasını istemiyorlardı. Dinî inançlarınızı bir yanlışı savunmak pahasına muhafaza ederseniz mantıklı düşünmekten vazgeçersiniz; dinî inancınıza yönelik en ufak bir eleştiride hemen köktendinci bir konum benimseyip öfkeli nutuklarla hakikati inkâr etmeye, apaçık saçmalıkları savunmaya, şiddetli tartışmalara girmeye, dininizi sorgulayanlara karşı düşmanca bir tutum takınmaya başlarsınız.

Bazı Müslüman hukukçulara göre kadınların güncel örtünme şekli İslâmi bir yükümlülük olmaktan ziyade Vehhabi şeyhlerinin bir icadıdır[7] ve bunun kanıtı 1920'lerde Mısır'da kadınların örtünmesi bu kadar yaygın değil iken 1970'lerin sonunda petrol parasının ülkeye akışıyla birlikte Vehhabi alışkanlıklarının giderek popülerleşmesidir.[8] Bir seferinde *Twitter* hesabımda buna benzer bir şey yazdığım için beni inançsız, ahlâksız ve Siyonizm'in ajanı olmakla suçla-

6 *A.g.e.*

7 Bkz. Arapça: "Ammār 'Arab, 'Ghaṭā' al-ra's ikhtirā' ikhwānī", 2 Haziran 2018 <www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=601133&r=>.

8 Bkz. Magdi Khalil, "The Saudi Influence over Egypt: The long reach of Wahhabism", *Frontpage Mag Archive*, 11 Şubat 2015 <https://archives.frontpagemag.com/fpm/saudi-influence-over-egypt-magdikhalil/>.

yan binlerce kırıcı yorum aldım. Yorumları yazanlar söylediklerimin içeriğini tartışmak yerine hakaret etmeyi tercih ettiler; hatta ofisime telefon açıp sekreterime hakaret notları bırakanlar oldu. Bu aşırı düşmanca tavrın temelinde korku yatıyor. Köktendinciler böyle davranıyorlar çünkü itikatlarını kaybetmekten korkuyorlar ve dinî inançlarını zedeleyebilecek herhangi bir şeye hak verme ihtimalinden ölesiye endişeliler. Sonuçta, Müslümanların çoğunlukta olduğu toplumlarda diktatörlerin elindeki en tehlikeli ve güçlü silah dindir. Dini silah haline getiren diktatör büyük bir otoriteye kavuşur; ona muhalefet etmek ya da iktidardan devirmek zorlaşır çünkü dini kullanan diktatör kendini Allah'ın temsilcisi olarak sunduğu için ona karşı çıkmak aynı zamanda Allah'a karşı çıkmak anlamına gelir.[9]

Batı toplumları devletle kiliseyi ayırmak için uzun süre mücadele etti ama Müslüman dünyada bu ayrım her yerde yok. Mısır'da 1928'de Müslüman Kardeşler kurulduktan sonra siyasal İslâm giderek güçlendi (1970'lerden itibaren ülkeye akan petrol parası da siyasal İslâm'a yaradı); milyonlarca Mısırlı, İslâmi halifelik fikrine ve halifeliğin kurulması için cihat gerekliliğine ikna edildi. Gayrimüslimlerle kesintisiz bir savaşın ardından tüm dünyada halifelik bayrağını dalgalandırmaya kararlı olanlar var. Kitabın önceki bölümlerinde belirttiğim gibi halifelik tarihî ve dinî bir kurgudur; ama bunun gayrimüslimlere yönelik şiddeti teşvik edip dinî dikta rejimlerini destekleyen tehlikeli bir kurgu olduğunu söylemeliyiz. Vehhabilik'te demokrasi yerine Müslümanlara ve Müslüman bir hükümdara itaat zorunluluğu vardır ve Müs-

9 Vehhabi din âlimlerinin Müslüman hükümdara muhalefeti yasaklayan fetvalar vermiş olması dikkate değerdir. Bkz. Arapça: "Ḥukm al-khurūj 'alā al-ḥakim", 25 Ağustos 2013 <fatwa.islamweb.net/fatwa/index.phppage=showfatwa&rOption=FatwaId&rId=216631> ve "Hal iqtirāf ba'ḍ al-ḥukkām li'l-ma'āṣī wa 'l-kabā'ir mūjib li'l-khurūj 'alayhim?", Şeyh İmam ibn Bāz'ın internet sitesi <https://bit.ly/2QBEHD3>.

lüman hükümdar yolsuzluk ve adaletsizlik yapsa bile ona isyan etmek yasaktır. Terörizme teorik temeller sağlayan Vehhabilik dinî otoriteryenizm ve şiddeti de meşrulaştırır.[10]

Bir diktatör için din, iktidarda kalıcı olmak için başvurabileceği ölümcül bir silahtır. Ayrıca diktatörler inançlı insanların eleştirel düşünce yetisini boğmak, onları bu dünyadaki adaletsizliklere alıştırıp ideal adaleti öbür dünyada arzulamalarını sağlamak için de dinden yararlanır. Öyleyse dinle devletin ayrılması diktatörlüğün önlenmesi için zorunludur.

Şovenizm

Nicholas Chauvin, Napolyon Bonaparte'ın ordusunda görevli bir Fransız askeriydi ve Napolyon'un tüm çelişkili kararlarını hararetle savunmasıyla ünlüydü. Bazı tarihçiler böyle birinin gerçekten yaşadığından emin değilse de Nicholas Chauvin kör itaatin simgesine dönüşüp "kendi ülkesinin, cinsiyetinin ya da grubunun en iyi ya da en önemli olduğuna yönelik güçlü ve akıl dışı inanç"[11] anlamına gelen şovenizm terimine ilham kaynağı oldu.

Vatanseverlik doğal bir insani duygu olabilir ama diktatörler vatanseverliği daima şovenizme tahvil etmeye çalışır. Bir diktatör kendi milletinin en büyük millet olduğunu ve milletçe tüm insanlığa bir mesaj vereceklerini vurgular. Şovenizm kendiyle övünmeyi seven ve kendi ülkesinde tanınan bir lideri dünyaca ünlü tarihî bir lidere dönüştürmek isteyen kitleleri heyecanlandırır. Şovenizmin en tehlikeli tarafı ırkçılığa, terörizme, yayılmacı savaşlara ve bir halk, devrim, devlet ya da din adına işlenen suçlara açık ka-

10 *A.g.e.*

11 Bkz. "chauvinism", *Cambridge Online Dictionary*, <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/chauvinism>.

pı bırakmasıdır. Başkalarından üstün bir entelektüel, etnik ya da dinî gruba ait olduğunuzu düşündüğünüzde, elinizdeki hakları sizden aşağı gördüğünüz insanlardan esirgemeyi doğal bulursunuz. Bu mantıkla, insanlar acı çekip ayrımcılığa uğrarken vicdan azabı duymadan kafanızı başka tarafa çevirebilirsiniz.

Şovenizmden kurtulmanın yolu, başka bireylerden şu veya bu açıdan üstün bir bireyin pekâlâ olabileceğini ama milletler ya da halkların birbirinden üstün olamayacağını, bireylerin değerlendirilmesi için kullanılan ölçütlerin milletlerin ya da ırkların değerlendirilmesinde kullanılamayacağını anlamaktan geçer. Farklı etnisite, din veya düşünce sistemlerine ait olsak da son tahlilde hepimiz eşit hak ve yükümlülüklere sahibiz. Toplum olarak şovenizme karşı çıkmak bizi dikta rejimlerinden koruyacaktır.

Komplolar

Komplo teorileri şovenizmin öbür yüzüdür. İstisnasız tüm diktatörler komplo teorilerini benimsemiş, onlara inanıp destek vermiştir. Bir diktatör önce kendi milletini başka milletlerden üstün olduğuna inandırır. Ardından kötü niyetli kişilerin onun dünya lideri olmasını önlemek için bir komplo hazırladığına halkı ikna eder.

Kitabın önceki bölümlerinde değindiğimiz gibi komplo teorileri diktatörün kitleleri etrafında kenetlemek için kullanabileceği iç ve dış düşmanların yaratılmasını zorunlu kılar. Diktatörler komplo teorileri sayesinde düşmanlarını bireysel iradeleri ve bağımsız karakterleri olan bireylerden ziyade birer düşman olarak kodlama imkânına kavuşur. Bu insanlar kötülük yapmak için bir araya gelen düşman gruplardır ve diktatör İslâmcı ise komplocular Haçlı, Yahudi ya da Mason; diktatör sosyalist ise kapitalist ya da gericidir. Hitler'in

durumunda ise dünya Yahudiliği Alman halkına (*Volk*) yönelik büyük bir komplo hazırlamıştır.[12]

Komplo teorileri diktatörlere bazı avantajlar sağlar. Öncelikle halk korkutulduğunda insanlar kendilerini kurtarabilecek tek kişi olarak gördükleri diktatöre daha çok bağlanırlar. İkincisi, vatan hainliğiyle damgalanan muhaliflerin kötü niyetli komplocuların emrinde olduğu iddia edilir – ve diktatör, devlet idaresinde korkunç sonuçlar doğuran bir karar verdiğinde suçu komploculara yükleyebilir. Dolayısıyla komplo teorilerinin sorgulanması diktatörün elinden önemli bir silahı alacaktır. Öte yandan komplo teorilerinden kurtulunca dünyanın insan sevgisiyle dolu milletlerden ibaret bir cennet olduğunu düşünmemize de gerek yoktur. Zihinlerimizi saçma sapan komplo teorilerinden temizledikten sonra "uluslararası ilişkiler"in ulusal çıkarlar uğruna yürütülen mücadelenin bir kılıfı olduğunu fark etmeliyiz. Tek bir halkı ya da dini hedef alan bir komplonun varlığından söz edilemez ama ulus-devletler kendi çıkarlarını korumak için mücadele eder ve bu mücadele her zaman barışçıl yöntemlerle yürütülmez.

Liderin karizmasının büyüsüne kapılmamak ya da herhangi birinin veya bir inancın idolleştirilmesine karşı çıkmak –başka deyişle sağlıklı bir şüphecilikle var olmak– söylemesi kolay yapması zor olsa da diktatörlüğü önlemenin en etkili yöntemidir. İnsanlığın diktatörlerden tamamen kurtulacağı aşamaya gelebilmek için katetmesi gereken çok yol var. O aşamaya gelindiğinde dünya kesinlikle çok daha güzel, adil ve insani bir yer olacak.

---

12 Hitler, varlığını iddia ettiği Yahudi komplosu hakkında konuşurken, bkz. Empire HD, "Adolf Hitler talks about Jews (Speech)" ["Adolf Hitler Yahudiler hakkında konuşuyor"], 23 Ağustos 2016 <https://archive.org/details/youtube-IDVup_Pqb2w>.

Milyarlarca kişi özgürlüklerin ihlal edildiği; insan haklarının çiğnendiği; tutuklama, işkence, yargısız infaz, yolsuzluk, iktisadi verimsizlik, fakirlik, cehalet, bulaşıcı hastalık ve toplumsal adaletsizliğin kol gezdiği otoriter rejimlerde yaşıyor. Diktatörlük insanlığa tehdit oluşturan ve kesinlikle mücadele edilmesi gereken bir hastalıktır. Bir hastalığın tedavisinde ilk adım nedenlerin, ortaya çıkış koşullarının, semptomların ve hem halklarda hem de diktatörün kendisinde meydana gelen komplikasyonların araştırılmasıdır. Bu kitapta bunu yapmaya çalışacağız.

Epey bir süredir ülkeler liderleriyle, liderlerinin siyasi tercihleriyle ve önüne -izm gelen ideolojilerle anılıyor ve anlaşılmaya çalışıyorlar. Bu, aslında toplumsal oluşumların liderlere indirgenebildiği ve diktatörlüğe meyyal bir siyasi kompozisyona da işaret ediyor. Uzun yıllara yayılan demokratik mücadeleler sonucu oluşmuş kurumlar ve gelenekler liderler tarafından aşındırılıyor ve gereksizleştiriliyor.

Ülkemizde *Yakupyan Apartmanı* romanıyla bilinen el-Asvani, *Diktatörlük Sendromu* adlı bu kitabında liderlerin yükselişinin şekillendirdiği siyasi ortamda, diktatörlüğe evrilme potansiyelinin nedenlerini ve sonuçlarını irdeliyor, toplumların bu liderlere karşı nasıl "bağışıklık" kazanabileceğinin tahliline girişiyor.

THG
0178243
SIA

T 30.00

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3009-8

9 789750 530098

KDV'DEN MUAFTIR